

BIBLIOTEKA
LEGENDE

gojko marčeta

KOMANDANT ŠOLAJA

BIBLIOTEKA LEGENDE IV KOLO

Recenzenti:

MIRKO VUJACIĆ
DUŠAN PEJANOVIĆ

Odgovorni urednik:
RADMILO LALE MANDIĆ

Uređivački odbor:
MILIJAN JEREMIĆ,
RADMILO LALE MANDIĆ,
IVO MATOVIĆ (urednik) i
STANISLAV VUKELIĆ

Tehnički urednik i korice:
RADE RANCIĆ

Korektor
LEPA RADOJIĆIĆ

Izdavači:
SAVET ZA VASPITANJE I BRIGU O DECI
SR SRBIJE, BEOGRAD i
NIP »DECJE NOVINE«,
GORNJI MILANOVAC

Tiraž: 3.000 primeraka

Stampa:
GP »NIKOLA NIKOLIĆ«
Kragujevac

Štampanje završeno maja 1976.

Gojko MARČETA

KOMANDANT ŠOLAJA

ŽIVOTNI PUT NARODNOG HEROJA
SIME ŠOLAJE

Gornji Milanovac, 1976.

*U Bosni se podignula raja
Podigo je komandant Šolaja*

(Narodna pesma)

Zavičaj Sime Šolaje

Šolajina postojbina, Pljeva, brežuljkasta je dolina oblika pravouglog trougla i uokvirena tokovima Plive i Janja. Ona i počinje od ušća te dve lepoticе, gde je podignuta živopisna varošica Šipovo, i doseže do izvorišta Plive i srednjeg toka Janja. U širem smislu, uobičajeno je da se u Pljevu, sem Šipova, ubrajaju i naselja na levoj obali Plive. Prava Pljeva, pak, oivičena je teško prohodnim predelom koga čine Dragnić podovi, Pljevski podovi i Sarićka kosa. Iznad tih visova uzdižu se masiv Smiljevac i obronci planine Vitoroga. Na toj površini, ne većoj od 15 kvadratnih kilometara, smešteno je sedam sela i više zaseoka, sa kućama napravljenim uglavnom od drveta. Brvnare su, obično, prilično raštrkane, pri čemu Majevac, Oliće i Brđane naseljava srpski, a Kudiće, Glavaše, Čosiće i Dragnić muslimanski živalj.

Taj kraj naše zemlje je u predratnoj Jugoslaviji bio veoma siromašan i u mnogočemu oskudan. Sem jedne osnovne škole i železničke pruge Jajce—Drvar, koja je vijugala dolinom prekrasne Plive, Pljeva nije imala ni kolskog puta makar i poslednje kategorije. Jedino zanimanje ovih vrednih i svakom zlu vičnih ljudi bilo je zemljoradnja i stočarstvo, ali ni jedno ni drugo nije moglo da zadovolji ni njihove najosnovnije životne potrebe. I zbog toga je Pljevaca, prinuđenih da idu trbuhom za kruhom, bilo na radu u svim krajevima zemlje.

Poznati rodoljubi i slobodari, Pljevci su propast stare države i rasulo njene vojske teško podneli. Oni, pak, koji su se u tim dramatičnim danima aprila 1941. zatekli u ratnim jedinicama, a njih je bilo više stotina, pokušali su da se bore za čast i slobodu domovine, a kada se voj-ska, izdata od rukovodstva, raspala — mnogi od njih su

dospeli u ropstvo iz koga su se na razne načine i s mukom izbavljali. Oni koji su imali sreću da ne padnu okupatoru u ruke — rodnoj Pljevi su se vraćali sa oružjem, odlučni da se bore.

Juriš na železničku stanicu Pljeva, koga su 28. jula 1941. izveli Simela Šolaja i drugovi, označio je početak ustanka i nastavak borbe za slobodu u jajačkom kraju.

Pred fašistički napad na našu zemlju opština Šipovo koja je »pokrivala« i Pljevu, imala je oko 16.000 stanovnika. Od njih je u narodnooslobodilačkom ratu, prema zvaničnim podacima, aktivno učestvovalo 9.481 lice. U četvorogodišnjoj borbi je život za slobodu zemlje dalo 4.944 stanovnika. Pod zastavom jedinica narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije ratovalo je na hiljade kćeri i sinova ovog kraja i 590 se između njih nikada nije vratilo zavičaju — ostalo je na bojištima širom zemlje, na mrtvoj straži slobode, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti. Među njima su i narodni heroji Simo Šolaja, Dušan Metlić, Rade Marijanac, Milan Ilić, Makso Dakić...

Strahote borbe i revolucije nadživelo je 185 nosilaca »Partizanske spomenice 1941« i preko 390 ratnih vojnih invalida.

Rastanak sa bratom

Porodično ognjište Anđe i Laze Šolaja, vrednih domaćina iz pljevskog zaseoka Majevec, 15. marta 1905. godine zapljusnulo je veliko veselje. U Lazinom domu rodila se još jedna muška glava i taj događaj je, kako je i red u domaćinskoj kući, svečano obeležen. Pred komšije i prijatelje domaćin je izneo baš za tu priliku bocu prepečenice.

Po lepom narodnom običaju srećni otac Lazo je podigao natočenu čašu i nazdravio kumu. Čaša je potom krenula od ruke do ruke. U tako svečanom raspoloženju prinovi je dato i krsno ime. Predložio ga je brkajlija Tode, u selu cenjena starina. On se, veseo i podnapit, pri-setio priče o davnašnjem pljevskom junaku Simi, čoveku iz naroda koji se u neka teška vremena, zbog nepodnošljivog turskog zuluma, odmetnuo u šumu i odande, koliko je mogao, štitio nejač od zla i napasti.

Todina prča ko zna koji put već ispričana i slušana, prisutne je ispunila ponosom i oni su, svi uglas, graknuli:

— Neka je sretan i čestit naš Simo!

Tako je Simo, ili kako su ga od prvog dana nazvali Simela, uz braću Stevana, Đuru i Nikolu zakoračio u život. Vredne ruke Anđe i Laze Šolaje su na parčetu posne zemlje, sem četiri sina, odgojile i kćerke Savu i Petru.

Čim su sinovi poodrasli i dobili krila — uvideli su da za sve njih, na sirotom imanjcu, nema života. Izlaz su našli kao i hiljade drugih — u odlasku za zaradom. U svet. Prvi su krenuli Đuro i Simo. U traženju boljih zarada, oni su obišli mnoga šumska radilišta i gradilišta širom Bosne, Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Na proplancima Sinjavine i radilištima na obalama Tare braća su se nešto duže zadržala. Pri kraju jednog napornog dana, ujesen 1933, Simo je prišao nešto neraspoloženom Đuri koji se na daščanoj »postelji« dugo meškoljio, uzdišući. Zabrinuto ga je upitao:

— Šta je s tobom, Đuro brate? Da mi nisi bolestan?

Đuro je prvo, nekako odsutno, odmahnuo glavom. Na Simino navaljivanje da kaže zašto je tužan, on se pridigao na laktove:

— Ne mogu više ovdje ostati, pa to ti je. Ubi me tuga za Pljevom, za našima, satrije težak rad za sitnu paru, ponizi poduzimac na svakom koraku. Nego da se, braco, vratimo kući!

Đurinoj želji Simo se, kao obično, nije protivio. Iste noći su pokupili ono sirotinje u šarenice i sutradan krenuli na dug višednevni put.

U preduzeću »Šipad«, koje je eksploatisalo šumsko bogatstvo i ovog kraja, za sinove Laze Šolaje nije bilo posla, a obaška za buntovnog Simu o kome je već bio stigao glas da je negde na Tari, zbog zakidanja nadnice, pretukao poslodavca. Očevica tog događaja, istina, nije bilo, ali su mnogi od obespravljenih tako uverljivo pričali kao da su gledali. Bilo kako bilo, to je »Šipadovim« ljudima bio izgovor da Simelu i braću ne prime na posao, pa su ovi hleba morali opet da potraže na drugoj strani. Put ih je odveo u Šebešić kod Travnika, ali ni tamo, zbog loše zarade, nisu dugo ostali. Ponovo su zaređali od mesta do mesta, od radilišta do radilišta. Đuro je, istina, ponegde i mogao dobiti štogod posla, ali ne i Sima ispred

kojeg je išla ona priča o prebijenom poslodavcu. Braća se, međutim, ni po koju cenu nisu htela da razdvoje. Na kraju su se, nekako 1934. godine, opet zaustavili u crnogorskim planinama.

U tom dalekom kraju, u jednom od sukoba sa čuvarima nenarodnog poretka, Đuro je, u okršaju sa žandarmima, izgubio život. Od Simele niko nije mogao biti nesretniji. Plač nejake dečice i naricanje ucveljene Đurine žene nanosili su mu nepodnošljiv bol. U želji da snahi olakša neprebol za izgubljenim hraniocem, Simela joj je dao reč:

— Dok sam ja živ tvoja djeca neće biti siročići!

Ni tu datu reč Simo nikada, sve do kraja života — nije pogazio.

Prvo žrtvovanje za pravdu

Dugo je bio običan drvoseča i capiner. A onda se, nemajući velikog izbora, prihvatio posla pomoćnog lugara. To je bilo 1936. godine. Na toj dužnosti on će se i proćuti.

Nekako s proleća 1939. Simela je poslom stigao u Mrkonjić-Grad. Slučaj je hteo da u čaršiji nabasa na svog meštana Milana Olića kome su žandarmi koju minutu ranije, zaplenili vola. Simela ga je sreo tužnog i pretužnog. I čuo njegovu tužnu priču.

Iz Milanove kuće nemaština i ljuta glad se nisu ni iseljavali. Ali su tog proleća stegle, danima mučeći čeljad. Plač gladne dečice i uzdasi njihove majke, domaćice u sirotom domu, smekšali su domaćinovo srce, naterali ga da pokuša da nešto preduzme, pa bilo to i nešto nemoguće. Nemajući kud, Milan je izveo iz štale poslednjeg vola koga je čuvao i hranio kako bi ga o Đurđevdanu upario s nekim iz komšiluka. Sačekao je pazarni dan u Mrkonjić—Gradu i poterao Šaronju na pijacu. Do tančina je isplanirao s čime će, od novca koga dobije za vola, obradovati izgladnelu i gologuzu dečurliju.

Za trenutak je Milana žacnula pomisao na obavezni stočni pasoš, koga, zbog nemaštine, nije mogao da kupi. Uveren da će do pijace naići na nekog poznanika i posuditi novac za kupovinu stočne isprave, prepustio se novim razmišljanjima o načinu rešavanja porodičnih briga.

Na žalost, u putu nije naišao ni na jednog poznatika parajliju. Razmišljajući o svojoj hudoj sreći, poverovao je da ga na pijaci, možda, neće snaći veće zlo. U tome je Šaronju prokrao do prodajnog prostora na pijaci i zauzeo pogodno mesto. U očekivanju kupaca — »dobro jutro« mu je nazvao pijačni službenik. Zatražio mu je pasoš. Milan je ispričao smišljenu priču o tobožnjim lopovima koji su ga, časak ranije, orobili, odnevši mu novčanik sa svim dokumentima i novcem. Prevejani službenik se nije dao obmanuti. Pozvao je žandarme koji su Milanu, bez ikakvog objašnjenja, zaplenili vola. A kad je ovaj shvatio da je ostao i bez vola kao poslednjeg imetka — iz svog glasa je zakukao. U čaršiji je, onako tužan i čemeran nabasao na Simu Šolaju. A Sima je u čudu zastao i upitao svog komšiju:

— Kako to izgledaš, Milane; šta ti je čovječe?

— Oteše mi žandarmi vola, prokleti bili! Aman, Simela, brate, pomaži, kumim te bogom i svetim Jovanom!

Šolaja je priskočio naoružanim žandarmima i, bez okolišanja, upustio se s njima u neravnomerno otimanje. Milan je tu neočekivanu gužvu dobro iskoristio: dohvatio je Šaronju za povodac i iz grada zagrabio glavom bez obzira.

Zbog napada na čuvare reda i poretka, i to javno, pred narodom, Simo je iskusio »debele« batine i zaradio nekoliko dana zatvora, gde je imao dosta vremena za razmišljanje o prethodnom događaju. U tome mu je pala na um pojedinost iz Čardaka, za koju je mogao dobiti i veću kaznu. Pred očima mu je lebdela slika radnika pristiglih sa Debele kose i drugih udaljenih radilišta — da prime zaostale plate. Pred te ljude, inače mrzovoljne zbog neuspelog štrajka u Mliništu i okolini, izašao je poslodavac sa Čardaka i izjavio da za isplatu svih radnika nema dovoljno novca. Tada je Simin glas nadjačao poslodavčev — pozvao je drugove da se ne miču iz Čardaka sve dok im se ne isplati i poslednja, s mukom zarađena para.

U međuvremenu, dok su radnici čekali, od Srnetice je stigao voz sa nekoliko žandarma — da odvede službenike kolonije. Ohrabren naoružanom pratnjom, poslodavac je, uskačući u voz, nadmeno rekao radnicima da po plate dođu kroz desetak dana.

Opet je zagrmeo snažni Simin glas:

— Ljudi, zaustavite voz!

Radnici su iz trka opkolili kompoziciju. Najviše ih se našlo ispred lokomotive. Mислеći da će ih lako zaplašiti i rasterati, žandarmi su kroz prozor vagona, otvorili pušчанu vatru. Kada ni time nije postignuo cilj, narednik se okrenuo mašinovođi i glasno, da ga svi radnici mogu dobro čuti, naredio:

— Kreći! A kome se gine — neka mu bude!

Masa ljudi je brzo doskočila i toj zapovesti žandarmerijskog narednika. Samo za koji trenutak na prugu su sručili veliku količinu drva. Videći da se napred ne može, upaničeni narednik je izdao novo naređenje:

— Vraćaj natrag... Pravac Drvar!

Poučeni iskustvom drugova ispred lokomotive, radnici sa začelja kompozicije su na kolosek srušili još više metarskih cepanica, balvana i kamenja. Kad se voz našao u klopki radnici su pozvali dužnike da izađu i da od Šumske uprave telefonom zatraže njihovu pošтену zarađu. U Čardak je istog dana, drezinom, donet novac kojim su odmah izmireni svi dugovi radnicima.

Simela se našao iza brave. Tu je razmišljao o nepravdama i nenaplaćenim računima, kad odjednom, nenadno, u bravi zatvorske odaje zaškrguta ključ. Na vratima se pojavi zadržigli čuvar »bajbokane« i odbojno promrsi:

— Uzmi stvari i gubi se!

Pridošlicu je Simo odmerio, ostavši pribran. Kada je izlazio iz ćelije, policajac mu je dobacio pouku:

— U buduće pamet u glavu, badavadžijo!

— Ne brini ti o meni i mojoj pameti, žaco! — prekinuo ga je Simo i brzo se izgubio u vrevi prometne ulice.

Narod ga uzdizao, svojio

Već od dvanaeste godine Simo Šolaja je čitav svoj život posvetio borbi za pravdu. U žandarmima, tim sitnim predstavnicima režima, oduvek je gledao nosioce zla, predstavnike nepravde. U svim svojim nastojanjima uvek je imao podršku radnika: Stanka, Čede i Dušana Kljajića, Veljka Keleča, Sime Meseldžije, Joje Balaca, Mitra i Save Dejana, Dušana i Nidžere Vujkovića, Tadina Aćimovića, Stojana i Dragoja Lekića, Đure Lete, starog Lazara Prole i drugih. Tokom rada za firmu »Šipad« on je ste-

kao poštovanje i simpatije ne samo Pljevacu već i brojnih »olcera« (capinera) iz Gerzova, Baraća, Podgorja i Dragnić Podova, od kojih će, jula 1941, prvi saznati i vest o ustanku u Drvaru.

Simela je, braneci interese ugroženih i uopšte naroda, češće osvitao u zatvoru. A njegovo ime se posle svake izdržane zatvorske kazne — sve više spominjalo. Otvoreno se govorilo da se on uvek nalazi na pravoj strani — sa nemoćnima i onima koji su podbunjivali radnike da se bore za bolje uslove rada, za veće nadnice. Simela se, u stvari, uvek nalazio tamo gde se nešto važno dešavalo, gde se vodila pravedna borba.

Pri kraju druge godine Simelina »državnog« službovanja Trivun Peravina mu je poverio poslove oko pošumljavanja goleti na Vitorogu i izvorišta Plive. Šolaja je na to obišao mnoga pljevska domaćinstva, birajući siromašne i nezbrinute porodice i nudeći posao za šest dinara, koliko je nadnicu mogao da obeća i plati. Takvim odnosom i brigom za ljude Simo je brzo sticao nove prijatelje koji su ga svojili i nazivali jednostavno — naš Simela.

Četrnaestogodišnjak Gojko Kljajić se danima mučio kako da priđe Simeli i zamoli ga za zaposlenje. Na kraju je prikupio hrabrost i stidljivo upitao:

— Čiko, mogu li kod vas raditi?

— Posao, veliš! A čiji ti bješe?

Pitanje je iznenadilo dečaka, učinilo mu se prestrogo. Zbog toga je pri izgovoru očevog imena malo i zamucuo. Ta dečakova zbunjenost vratila je Simelu desetak godina unazad. Tada su ga, onako nejačka, presreli na putu žandarmi i finansi i grubo ga ispitivali o švercerima »škije« (duvana), o čemu on pojma nije imao. Vrativši se u stvarnost, za trenutak je pomislio da dečaka treba obradovati. U isto vreme mu je pred očima izašao nadzornik šume Dušan Prole i nekoliko njihovih svađa. Nadzornik Prole, naime, nije dozvoljavao da na pošumljavanju rade dečaci mlađi od 16 godina. Znajući šta bi mu rekao za slabašnog dečaka, Simela ga je odbio biranim rečima. A kad ga Gojko saleteo pitanjima, otvoreno mu je rekao:

— Ne mogu te primiti — još si malen!

Dečak je u Simelinom odgovoru osetio prizvuk neodlučnosti, što ga je ohrabrilo. Odgovor je prečutao i nastavio svoje. Pred Simelom se ispravio, gotovo na prste propeo i bez ustezanja rekao:

— Toliko da znaš, čika Simela: ni drugi koje si već primio nisu ni bolji ni jači od mene. . .

Način na koji je Gojko obrazložio molbu sasvim je raznežio dobro Simelino srce. Ne misleći više na posledice, spustio je tešku šaku na rame i upitao ga:

— Poznaješ li nadzornika Prolu?

— Znam ga dobro. Što pitate?

— Pa evo zašto: ukoliko se Prole pojavi gore, u kontroli — ne smije te vidjeti. Ako zatreba — u zemlju ima da propadneš. Inače, možemo obojica ostati bez posla. Jel' ti jasno?

— Jeste, čika Simo! — potvrdi dečak, a onda priupita:

— Da li sam primljen?

— Naravno! Sutra, momče, nemoj, okasniti!

— Ne brini! — uskliknu dečak i odjuri kući.

Nekako odmah po zalasku sunca Šolaja se spremio da objavi prekid radova, kada neko povika:

— Evo nadzornika!

Šolaja se trže, osvrnu niz padinu i spazi Prolu kako gleda dvojicu dečaka kojima nije uspelo da se nepoželjnom gostu uklone ispred očiju. Prole je prišao Šolaji i na njega se, umesto pozdrava, oštro izderao:

— Dokle ćeš na svoju ruku raditi?

— Ne razumijem o čemu govorite, gospodine?

— A ova djeca što ih upošljavaš i hlebom hraniš!

Mudrim odgovorom Šolaja je iznenadio ne samo zemljake nego i neljubaznog nadzornika radova. Rekao mu je da dečaci imaju dosta godina, ali da su po prirodi slabašni i žgoljavi. Prole je sumnjičavo zavrteo glavom, na šta mu je Simela doskočio:

— Evo, neka posvedoče ma koji od njih govorim li istinu — pokazao je rukom na ljude što su se u međuvremenu oko njih okupili.

Svi su graknuli u potvrdu Šolajinog kazivanja.

Puška vrednija od kruha

Kako istinski rodoljub, Sima se, već uoči fašističkog napada na našu zemlju, vazda raspoložen za okršaje, među prvim obveznicima prijavio u svoju ratnu jedinicu. Ubrzo pošto je primio uniformu i dobio oružje, njegova

jedinica je tako reći preko noći napustila dotadašnji, mirnodopski garnizon i uputila se ka severnoj granici zemlje.

Samo dan-dva pošto je stigla vest da su nemačke štuke na otvoreni Beograd i još mnoge gradove sručile ubitačni teret, u Siminu četu je banuo major, u stvari načelnik štaba puka. On je, obraćajući se postrojenim i naoružanim vojnicima, rekao:

— Vojnici, junaci, vaša uloga ratnika u ovom času je završena! Oslobađam vas zakletve kralju i otadžbini, jer se Hitlerovoj i Musolinijevoj ratnoj mašini ne možemo suprotstaviti. Možete ići svojim kućama, ili tamo kuda vam je drago! . . .

Simo Šolaja, kaplar po činu, zaprepašćen tako neočekivanim saopštenjem, mimo strogih vojničkih pravila je, iz stroja, nepitan — upitao:

— A šta ćemo sa oružjem, gospodine majore, kada nas već ovako lako oslobodiste zakletve?

— Složite ga na onoj ledini u kupe! — pokazao major rukom, dosta i neodređeno, i okrenu se.

Teško je, kao i mnogi, prihvatio tako brzo rasulo vojske, još teže to kukavičko ponašanje oficira, pogotovu viših; sve ga je to zbunjivalo, bolelo. Po prirodi nemiran duh, Sima ni tada, dok se major žurno udaljavao od stroja i svojih vojnika, nije mogao ćutati. Iskoračio je iz stroja, sustigao majora, isprsi se ispred njega i vojnički ga, onako smrknut, upitao:

— A kome mi to oružje, gospodine majore, ostavljam na ovoj ledini?

Odgovor na njegovo pitanje major je prećutao. Svim vojnicima se, s razlogom, učinilo da je gospodin major još žurnije zgrabio, nošen očevidnom željom da se što pre izgubi s očiju ljudi s kojima je trebalo da brani domovinu.

Ostale starešine su, mahom, zabrzale za načelnikom štaba. Ostala je četa vojnika. Šolaja je, gledajući zabrinuta vojnička lica, progovorio:

— Ljudi, vidite i sami kako nam gospoda izdajnički okrenuše leđa. Sad je na nama sve ostalo. Predstoji nam da sami brinemo o sebi, svojoj bezbednosti. Jedno upamtite: oružje nikome i nikako ne ostavljajte! Ono će nam ubrzo ustrebat, kao što je vazda trebalo i našim precima. Mi ćemo, po svoj prilici — tek ratovati!

Sam je postupio kako je drugima savetovao. Zavrgao je pušku, municiju, bombe. I s nekoliko Kuprešaka i Janjana, sa mnogo teškoća — domogao se rodnog kraja. Za videla je stigao nadomak svoje kuće, ali je, naučen na oprez u životu u nju ušao tek — po padu mraka. A na počinak je pošao pošto je uniformu, karabin i municiju, sakrio na sigurno mesto.

Odmah je primetio: za tih tridesetak dana, koliko je Simela bio podalje od zavičaja, mnogošta se promenilo. Pre svega u ponašanju njegovih komšija, drugova i poznanika sa rada. Sem ostalog video je da su neki već prešli u službu narodnih neprijatelja. Bilo je to posledica nesmetanog rovarjenja i delovanja raznih fašističkih organizacija, a pogotovu ustaške nacionalističke emigracije. Ustaše su i u Šipovu, kao i u nekim drugim mestima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, imale svoja utočišta.

Ustaše su raspirivale nacionalnu mržnju i versku netrpeljivost, što je, objektivno, išlo na ruku okupatoru. To je zloslutno najavljivalo i bratoubilačku borbu, pri čemu se jaz mržnje između brojnih sela, zaseoka i pojedinaca neprestano produbljavao. Ali mada u mnogim od sela ovog kraja nije bilo partijskih i skojevskih organizacija, i rad onog malog broja članova Partije i Skoja i u tom najtežem metežu nije ostao nezapažen. Oni su se, sem zadataka oko prikupljanja i čuvanja stečenog oružja, borili i protiv nosilaca neprijateljeve krilatice »zavadi pa vladaj«.

U vreme dok se ustaška vlast još nije bila posve ustoličila, na željezničku stanicu u Podovima se zaustavila kompozicija sa jedinicom bivše vojske. Ubrzo su je otkrile i zasule nemačke »štuke«, pa su se vojnici, napuštajući opremu i oružje, razbežali šumom. To su iskoristili brojni meštani i dosta lako se domogli oružja.

Bahati odnos domaćih ustaša prema dojučerašnjim komšijama i poznanicima, Srbima, naterao je mnoge domaćine da svoju čeljad, uglavnom mladiće, isprate kao čobane u planinske naseobine. Tako se omladinac Simo Šobić među prvima nastanio na Kozila. On se jednom, idući za boljom ispašom, odvojio od drugova. Oko podne se odlučio da se prihvati užine. I baš kada je zavirio u torbu — iz obližnjeg šumarka je čuo nerazgovetne glaso-

ve. Podigao se i ubrzo ugledao grupu bivših vojnika. Bili su se zaputili prema Glamoču. Kada se Šabić oglasio iz grupe se izdvojio postariji brkajlija i prišao mu:

— Imaš li nešto u torbi, mladi čoveče?

Pošto je Simo Šobić, malo i uplašen, nekako neodređeno slegao ramenima, pridošlica mu je pokazao pušku:

— Eto, dao bih ti je za malo kruva. Tri dana nisam ništa okusio!

Momak se nije mnogo razmišljao. Izvadio je iz torbe dobar komad kukuruznog hleba i, sa očevitim zadovoljstvom, trampio ga za pravu vojničku pušku i tridesetak metaka.

Učvršćenju Pavelićeve države Nemci su poklanjali veliku pažnju. Pod njihovim okriljem, kao i drugde u »Nezavisnoj Državi Hrvatskoj«, za tabornike u Šipovo je doveden provereni bandit Muharem Košmić, a za njegovog zamenika Stanislav Tolj zvani Pobo, propali student. Kada je tu vest čuo, Simela je jednostavno i glasno rekao:

— Eh, jedna li je ta država kojoj kao vlast služe Tolja i Muharem!

Jedna od prvih mera zavodačenja reda nove vlasti odnosila se na rok predaje oružja i ratne opreme. Istom naredbom uveli su i vrstu policijskog časa, čime su ograničili kretanje Srbima i Jevrejima. Prema toj naredbi u Šipovo se moglo ući samo po pozivu ili sa propusnicama izdatim iz tabora ili ustaškog poverenstva. Za neizvršenje naređenja, naročito za nepoštovanje naredbe o predaji oružja, predviđena je najstroža kazna — smrt. Precizirane su i druge zabrane, tako da su za okupljanje, dogovaranje, udaljavanje od kuće bez znanja vlasti — takođe predviđene stroge kazne.

Takvi postupci su kod ljudi izazivali strah i neizvesnost. Od represalija nisu izuzeti ni povratnici zavičaju — ljudi još u mirno doba otišli u svet radi zarade. Sada su k njima dolazili zaplašeni meštani, radni i poštteni ljudi, i zasipali ih brojnim pitanjima. S posebnom pažnjom su osluškivani, pa i očekivani odgovori koji su sadržali i bar nešto dobro i utešno, ukazivali na izlaz. Ali uteha je jedno, a gruba ratna zbilja drugo. Već posle nekoliko nedelja ljudi su se mogli uveriti da se od razuzdanih ustaša ne može očekivati ništa sem zla i nevolje. Time se potvrdila ispravnost mišljenja Sime Šolaje, Rade Marijanca, Petra

Vidovića, Đure i Rade Markovića i još nekih ljudi od ugleda — da se pribavljeno oružje, bez obzira na sve pozive i pretnje, ni za živu glavu ne preda.

Ljubav prema oružju ljudi ovog kraja od davnina je poznata. Ona je prenošena s oca na sina, po onoj pesnikovoj »što ja počeh ti produži — još smo dužni ti oduži«, i to još od vremena borbi protiv turskog osvajača. Iz tih razloga se ni ustaški poverenici iako za ostvarenje svog cilja — prikupljanje oružja — nisu birali sredstva, nisu mogli pohvaliti uspehom. Pa i kada su se odazvali tom pozivu ustaša. Pljevci i Janjani su im odnosili i predavali samo registrovane lovačke puške, stare, islužene kubure ili kremenjače. Pravo, ubojito vojničko oružje — puške, pištolje, ručne bombe, pa čak i po koji puškomitraljez — nije pomeren iz brižljivo sagrađenih skrovišta.

Pljeva i Janj pod ustaškom kamom

Ubrzo posle dolaska ustaša, u Šipovu je uspostavljena i opštinska vlast. Za prvog predsednika je, na iznenađenje i radost čestitog sveta, naimenovan Jakov Matekalo, učitelj iz varošice, čovek koji je, zbog svojih poštenih nazora, uživao ne podeljen ugled kod pripadnika obe nacionalnosti, i srpske i muslimanske, koje su ovde od vajakada živele. Učitelj Matekalo, naime, kod pripadnika ni jednog naroda nije pravio nikakvu razliku, već su, po njemu, svi oni bili jednaki, braća.

Prilikom imenovanja saradnika u službi Jakov je zadržao Stojana Gajića, Aleksu Čebedžića i Momu Simidžiju, dosadašnje opštinske službenike, na čemu su mu ustaše oštro zamerile, pogotovo kad su otkrile da je vojni referent Simidžija izdavao oružje »sumnjivim osobama«. Upravo prilikom spašavanja Simidžije od ustaške osude, Matekalo se izložio životnoj opasnosti, ali je, uz pomoć čestitih Šipovljana, uspeo da osuđenika spasi sigurne smrti. Simidžija je, »naime, iz zatvora, uz garanciju Matekala i još nekih, upućen kući, sa obavezom da se redovno javlja svom povereniku. On je, pak, tu naredbu bagatelisao i zbog toga izgubio čitavu porodicu: oca, majku, braću i sestre.

Presednik Matekalao je uza se, pored poštenih ljudi, imao i komandira žandarmerijske stanice, narednika Jakova Bubala, što je ustašama takođe bolo oči. One Matekalu navedene i slične postupke već pri prvom zauzimanju Šipova ne samo što neće oprostiti već će ga, na podmukao način i pred samo bekstvo, ubiti zločinac Bakto Šukić.

Ustaše su do početka jula kojekako i prikrivale svoje zločine nad nedužnim svetom. Ali od tada — srpski živalj i sve druge poštene ljude svuda je vrebala smrtna opasnost: u kući, u polju, na rijivi. Svakodnevnne priče o hapšenjima i tragičnim sudbinama ulivale su u srca ljudi iz svih sela i zaseoka strah i zebnju. Tako se više ni najrevnosniji poštovaoci vesti nisu smeli odazvati brojnim pozivima i izmišljenim objašnjenjima koja, navodno, treba da pruže taborniku.

Ustaše su u Jezeru otvorile zatvor i brzo ga počele puniti. Pohapsile su i grupu komunista sa ovog terena. Sem ostalih tu su bili zatočeni članovi KPJ Jusuf Filipović, Saćir Maslić, Mustafa Ganibegović i Meho Kešten. Oni su uspeli da pobegnu iz zatvora i odmah su, 8. jula, održali sastanak u Nesnici. Dogovorili su se da se članovi Partije za koje se ocenilo da mogu da ostanu sa svojim porodicama vrate kući.

Četiri dana potom ustaše su iznenadile Milana Ilića, po godinama i stažu u Partiji jednog od najmlađih članova KPJ. Da bi iz njega izvukle podatke o ostalim komunistima, odmah su ga stavile na muke. Posle batina, koje je izdržao bez reči, mučitelji su poverovali da će »propevati« gledajući kako mu muče bremenitu ženu, oca Simu i sedamdesetogodišnjeg dedu. Kako ni tada nije progovorio, stavili su ga na najveće muke — sekli su mu delove tela, udarali eksere pod nokte, na grudi palili vatru. Potom su ga, onako onesvećena, prebacili preko konja i odvukli u Jezero, u zatvor. Ali Milan ni tamo, nije izgovorio ni reči priznanja.

Unakaženog i »uspavanog« dubokom nesvesticom, dželati su ga ponovo bacili u zatvor. Dva dana potom, kada se malo povratio, nepoznata devojka, Muslimanka po narodnosti, doturila mu je svoju odeću. Sakriven ferredžom, iskrao se iz zatvora, provukao pored straže i umakao u Janj. (Za tako junačko, komunističko držanje

pred neprijateljem i kasnija herojska dela pokazana u borbi, mladi radnik Milan Ilić, Šolajine gore list, biće proglašen za narodnog heroja. U oktobru 1942, prilikom oslobođenja Jajca, on će jurišati na čelu svog bataljona »Pelagić«, kao njegov partijski rukovodilac, i u jurišu junački poginuti).

Strah je naterao poljoprivrednike iz pljevskih sela da se, radeći nadomak ustaških postaja, udruže u mobe i da masovno, u velikim grupama, obrađuju zemlju. Od nepoželjnih posetilaca, krvnika ustaša obezbeđivali su ih osmatračići, uglavnom čobani, raspoređeni po okolnim visovima.

Tabornik Muharem Košmić i njegov zamenik Poba Tolj i njihovi istomišljenici srpski živalj su progonili poput zveri. Pred tim nasiljem on se povlačio u zbegove, a gro nedužnog muslimanskog stanovništva je iz straha od osвете raskućenih ljudi iz tih zbegova, ostavljao svoje domove i noći provodio u mestima pod ustaškom zaštitom.

Tako je, zahvaljujući ustašama, kolovođama bratoubilačkog rata, između pripadnika dva naroda koji su, tako reći do juče, živeli u miru i slozi iskopan jaz, ustanovljena »ničija zemlja« po kojoj su se slobodno kretale ustaške pljačkaške bande, dok je pošten svet živeo na dve strane, i danju i noću u strahu, bezrazložno zazirući jedan od drugog.

U hajci na napad, ustašama je pošlo za rukom da u Šolajinom rodnom selu Majevcu uhvate više od četrdeset muškaraca. Među prvim žrtvama njihovog terora bio je Stevan Kalajdžija, bivši poreski službenik, i Pero Kljajić, starina od 70 godina. Ustaše su Peru zatekle na kosidbi. Iz obesti su se poigravale starčevim životom. Onda su ga, zajedno sa alatom, gurnuli u duboku jamu. Istu sudbinu, dan kasnije, doživeo je Perin sin Đuro i rođaci Jovo, Jovan i Lazo sa sinom Nedeljkom.

Broj domaćinstava zavijenih u crno neprestano se povećavao. Porodice trojice braće Prola — Krste, Blaže i Jovice, i njihovih sinova Đure i Čede, ustaše su tako reći jednim potezom likvidirali. Jednostavno, Janj i Pljeva sa okolinom za svega nekoliko dana su podneli strašne žrtve. Među brojnim tragedijama ovih nedužnih ljudi dve zaslužuju nezaborav: ustaše su, divljajući Pljevom,

na njivi zateleke Jovu Kaleča sa sinom Gojkom. Nesretni roditelj je, suočen sa bezizlazom, dobrovoljno ponudio svoj život u zamenu za sinovljevu. Ustaše su ih obojicu zaklale. Isto to je pokušao Marko Kačar, takođe uzalud.

Bez ikakve krivice i na svirep način ubijene su stotine ljudi, istrebljene porodice, domovi rastureni. Na sve strane se čuo neutešni plač, vio zloslutni dim, tekla krv nedužnih.

Šolaja: „Svaka sila za vijeka!“

Ipak, planirani lov na ljude ustašama se u dosta slučajeva nije ostvarivao. A one su, da bi se domogle žrtve naročito do koje im je bilo posebno stalo, služile i učenama i prevarom. Milan Nešić se, recimo, pridržavao saveta starijih — da se drži šume. Stariji brat Boško se, pak, mada se pribojavao nepoželjnih gostiju — nije odmicao od kuće. Tako su ga ustaše jednom iznenadile u dvorištu i naredile mu da pođe sa njima. Uplakanoj majci su rekly da im pošalje i Milana da ga, navodno, nešto pitaju. Dalí su joj reč da će joj obojicu sinova vratiti. Majka je, uplašena za život sinova, s nestrpljenjem čekala da Milan dođe kući. Ona je, iz velike majčinske želje da obojicu sinova spasi, tražila da Milan ispuni njeno obećanje ustašama.

Znajući dobro šta ga u Jezeru čeka, Milan je sačekao da se majka malo smiri, a onda joj je objasnio zbog čega ne sme da veruje ustaškoj reči. Starica je, shvativši da je obmanuta, odlučno uzviknula:

— Neću da ostanem bez obojice. Sine, bježi odavde! Što dalje odavde, sine — mlijeka ti kojim sam te zadajila!

Mlađi sin, Milan, poslušao je majku. Ali se ona nije mirila sa strašnom pretnjom — da ostane bez prvence Boška. Nesretna majka je dugo smišljala kako da sina izbavi sigurne smrti. Odlučila se da iz kuće pokupi i ponudi kao otkup sve dragocenosti, sve drage uspomene. Uz to je poterala i ovcu, zapućena u Jezero. Usput je svratila kod dobrog čoveka Smaje Hasića da ga moli da nje-

nog Boška izbavi iz zatvora. Smajo se iskreno založio kod najmerodavnijih u Jezeru, garantovao za porodicu Nešić, preuzeo u ime njih i obaveze,. Uspeo je.

Gore, u šumi, na ničemu i tako reći bez ičega, bili su zbegovi. Sa njima je Simo Solaja. I nekako u julu, uoči ustaničkih dana, i svakog dana i noći sve češće, slušao je priče u ličnostima Pljeve kojih više nije bilo među živima. Sam pomen nekih imena rastužio bi Simelu. Ustao bi onako duboko zamišljen, sa natrulog panja, kćerkicu Zoru vratio u naručje svoje supruge Zorke i iz mase se, neprimetno, izdvojio. Pred oči bi mu izašli ljudi koji su pali od ustaške kame, sve same delije. Uspomena na njih Simelu bi odvela na tradicionalno okupljanje mladića, u dvorištu pljevske crkve, stasalih za regrutovanje. Tu bi odmeravali znanja i veštine u »gaženju« strojevima korakom, komandovanju, prestrojavanju, izvođenju borbenih radnji. Od velikog broja kaplara koje su sami Pljevci, samoinicijativno, odabrali na tim takmičenjima školovali, mnogih više nije bilo među živima. Pomisao na poslednju »vojnu« vežbu, izvedenu u jesen 1940, sasvim je razgalila ranjeno Simelino srce. On je svoje suseljane, buduće vojnike, sve naoružane drvenim puškama, dosta nezainteresovano ispratio na »redovnu praktičnu vežbu«. A kada su se gore, po bregovima, začuli pozivi na juriš i zapraštali pucnji vatrenog oružja, neupućeni su pomislili da vežbu izvodi prava vojska. U stvari, to su bile vežbe vojne veštine, koju su ovi poznati slobodari sami organizovali, koristeći se kobajage drvenim puškama, a svaki je, za pasom ili ispod gunja, imao pištolj ili pušku krutež, i time bi, poneti jurišima, pucali u vazduh, što je odjekivalo Vitorogom.

O tome bi Simela razmišljao. A onda, vrativši se u stvarnost, lice bi mu se razvuklo o osmeh i kratko bi prozborio:

— Biće oružja. Neka borba samo počne!...

Solajin boravak među ljudima u selima i zbegovima, razgovori s njima u vrletima i neprohodnim gustišima Vitoroga, u zabačenim gajevima i dubodolinama, doprneli su tome da se njegovo ime Sime Solaje, u danima koji su prethodili ustanku, izgovaralo s posebnim poštovanjem. On je od početka shvatio da se ljudi u zbegovima moraju slagati i potpomagati. U tome je služio za primer, to je od drugih zahtevao. Tako je hrana, odeća, obu-

ća, jednom rečju sve čime su raspolagali domaćinstvo ili pojedinac — služio svima. Šolaja je svima stavljao do znanja da moraju jednako i trpeti i imati. Svako prisvajanje hrane ili pojedinih predmeta od početka je nailazilo na prekore. To je vaspitno delovalo i na najmlađe iz zbegova. Sledeći postupke svojih roditelja, oni su čak i slučajno dobijenu kocku šećera, plod voćke ili ma koji drugi dar sekli na parčiće i ravnopravno delili. Tako su se i zbeg i sve one nevolje koje on sobom nosi i donosi nekako lakše podnosili.

To je bilo teško, ratno vreme u kome su hiljade, samo zbog njihove nacionalne ili političke pripadnosti, bile osuđene na propast, na istrebljenje. Srpski živalj je morao masovno da ostavi ognjište, da svoje domove prepušta na milost i nemilost porobljivačima i pljačkaškim bandama. Bilo je to i vreme odricanja, solidarnosti, drugarstva. I tada je Simela imao pravu reč. Shvativši među prvima u svom kraju kuda srlja gospoda — snalazio se gotovo u svim prilikama. Njegove reči ohrabrenja raskućenima i obespravljenima mnogima su ulivale veru u bolju sutrašnjicu:

— Ljudi, nikakvo zlo ne može ostati do vijeka. Našim patnjama uskoro mora doći kraj.

Narod u zbegovima je sve češće izgovarao Šolajino ime, slušao ga, poštovao, hvalio. Jednostavno, u tako teškom vremenu mu je i trebao junak, kakve srećemo u pesmi, u priči naroda ovog kraja. Nesumnjivo, Šolaja je bio od one vrste junaka koja, rečju i delom, zavređuju nepodeljenu narodnu ljubav.

Oni koji ga do tada nisu poznavali, zamišljali su Šolaju kao neku grdosiju, diva tako reći, čoveka ogromne snage, po svemu daleko jačeg od drugih ljudi. A on je, u stvari, bio osrednjeg rasta, plavih očiju, duguljasta lica, eto — gotovo da se čovek u njega razočara gledajući ga. To je bilo ono što se zapazi na prvi pogled. Ali što ga je sagovornik više slušao i upoznavao — sve brže je shvatao da se njegovu ime s razlogom pročulo u narodu. Bio je vešt agitator, prava snaga za ustanak i nardonooslobodilački pokret. Sa lakoćom je uticao na one pojedince koji su se prepuštali stihiji. Takve postupke je osuđivao, nazivao malodušnošću, prepuštanjem, jalovim iščekivanjem šta će naredni dan i noć doneti. Posebno se starao da u narodu razbije strah. U razbijanju učmalosti po

zbergovima i selima Šolaji su se među prvima pridružili omladina i pioniri. Njihova pesma i veselje oživeli su mnoga srca, ozarili hiljade lica. Sve više je bilo onih koji su shvatili da se jedino borbom i otporom može spasiti odbraniti život. Pojedinci su se jedan drugom, a oni svi komunistima i Šolaji, poveravali da se više ne može čekati. Zaključivali da se mir i sloboda moraju zadobijati i čuvati samo oružjem.

U stalnom dodiru sa narodom i članovima KPJ: Nemanjom Vlatkovićem, Petrom Pećom, Stipom Bilanom, Šaćirom Maslićem i Radomirom Mitićem Šolaja je sve više poprimao osobine pravog narodnog izabranika, predvodnika.

Odluka Partije je sprovedena

Uoči početka ustanka na teritoriji Jajca, neprijatelj je među Pljevce i Janjane proturio obećanja i garancije da će onim domaćinima i njihovim porodicama koji se vrate iz zbegova kućama i predaju novoj vlasti oružje oprostiti sve »grehe«. Uz to su, kao uverljiv prilog, proturali i »mudrost« da pokornu glavu sablja ne seče, da šuti u sudaru sa rogačim i nema nikakve šanse itd.

Na tu je Partija odmah reagovala, uveravajući narod da su to lažna obećanja, da ustaše hoće ljude da namame u stupice i da ih pokolju. U očekivanju partijske direktive za otpočinjanje borbe, u kući Tome Mirića, u Čukliču, održan je sastanak kome su prisustvovali svi članovi KPJ i organizatori ustanka koji još nisu bili u Partiji. Sastankom je rukovodio poznati partijski aktivista Nemanja Vlatković. Jedan od zaključaka je bio da se nastavi sa objašnjavanjem narodu podmuklih planova neprijatelja. Rešeno je da se nastavi sa akcijom pribavljanja oružja, da se misli na formiranje ustaničkih jedinica, vodi računa o izboru rukovodećih ljudi itd. Sastanku je prisustvovao i Šolaja, čovek koji tada sa Partijom nije imao formalne, ali jeste suštinske veze, u svemu je, kada je reč o borbi protiv okupatora i ustaša, za narodno dobro i slobodu — bio na njenoj liniji. On je raskrinkavanje ustaške propagande, uz pripreme svojih suseljana za ustanak, shvatao kao prvorazredni zadatak.

Simela je tom zadatku prišao na poseban način, kako je to, u skladu sa svojim karakterom, jedino i mogao. On je u Burekov do, iznad Pljeve, pozvao Bojana Pastira, dotadašnjeg seoskog kneza, zatim Simu Šobića, Todora i Leku Gluvića, više Kljajića, Olića i druge. Dok su pridošlice tražile za se mesto ispod krošnjastog drveta, Simela je delovao dosta odsutno. Na to je jedan od Kljajića, neprimetno, dotakao rukom kneza i pokazao mu na Šolaju:

— Jel' nam reče zašto nas je pozvao ovdje?

— Jok, vala, još!

— Bojim se da nije nešto opasno, moj Bojane?

— A što u ovo vrijeme nije opasno, Kljajiću, a?!

Uto se Simela podigao. Prisutni su znali da on odluke donosi tek pošto o njima dobro razmisli. U očekivanju šta će reći, svi su oči uprli u njega. Sa pregršt odabranih i odmerenih reči, podsetio ih je na pojedinosti o ustaškom angažovanju da ih razjedine i na zadatke koji im, u vezi s tim, predstoje u pogledu očuvanja golih života nejači, osujećenja pljačke »turske« imovine, osvete nedužnim žiteljima muslimanskih sela, pripremanja odraslih muškaraca za ustanak protiv ustaškog nasilja. Svoje dugo, nadahnuto, narodski slikovito izlaganje je završio ovako:

— Opasnost od ustaša moramo, ljudi, brzo suzbiti!

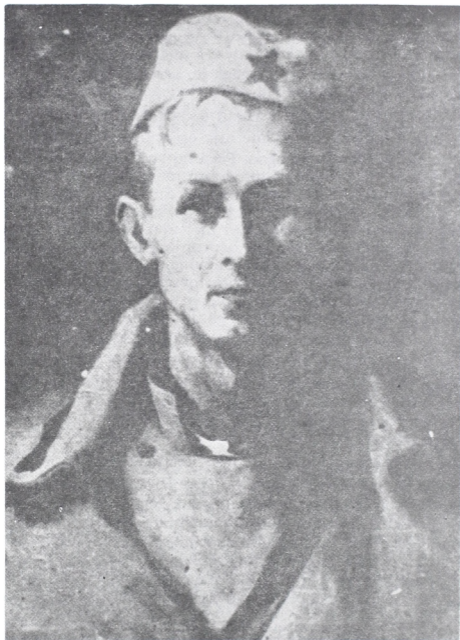
Časak je začutao. Kao da je hteo da vidi kakav su utisak na prisutne ostavile njegove reči. Onda je pogledom preleteo preko ozbiljnih lica ovih pljevskih domaćina, izgovorio glasno nekoliko imena, prozivajući prisutne, i nastavio:

— Krenite od kuće do kuće! Recite narodu da imamo vagon oružja i da ćemo ga djeliti u Burekovom dolu!

Noseći tu čudnu Šolajinu poruku, ljudi su se brzo razišli. Većina je bila uverena da se Simela prilikom izdavanja tog zadatka nije našalio. Čak je Simo Šobić toliko bio siguran u poštovanje tog vagona oružja da se pred nešto nepoverljivijima i u nekoliko navrata, zakleo kako je rođenim očima video Simelino skladište pušaka, mitraljeza, municije.

U selima kroz koja su projurili Simelini kuriri sa tim pozivom, nije bilo čoveka koji se toj vesti nije iskreno obradovao. Za svega nekoliko časova obelodanjena

vest o postojanju tog silnog oružja baš u Burekovom dolu, udvostručila se, pa i utrostručila. Uz to, bujna narodna mašta je »otkrila« i neku vojsku za koju je, tobože, sa-

Narodni heroj Simo Šolaja (slika pravljena prema opisu i sećanju njegovih saboraca)

mo Šolaja znao. Ta vojska se, navodno nalazila duboko u šumi, sva u očekivanju znaka kada da kidiše na Švabu i ustaše.

Šolajinom pozivu se odazvao neočekivano velik broj ljudi. Tako su Burekov do ispunili ne samo stanovnici obližnjih, već i udaljenih sela. Za razliku od mladića, koji su priželjkivali prave, vojničke puške, neke starce, bivše ratnike, povukla je neodoljiva želja da se lično uvere u postojanje ustaničke vojske i magacina.

U govoru pred okupljenim svetom Šolaja je istakao da nikakvim obećanjima neprijatelja ne treba verovati. Posebno je naglasio da ustaše nikada neće zaboraviti činjenicu da su neki pojedinci protiv njihove »sile« okrenuli i puške. Tako je govorio, a ljudi su ga pažljivo slušali, ceneći da mu je svaka reč iščupana iz srca naroda. Ipak, slušali su ga, ali i očekivali kada će početi da im deli najavljeni oružje. On je, pak, tu njihovu znatiželju ovako zadovoljio:

— Nije daleko dan kada ćemo se obračunati sa svim neprijateljima oko nas. A kako oni imaju dovoljno oružja — mi ga možemo, mi ga i moramo oteti!

Mnogi ni tada, kada im je rekao da ne treba da očekuju dobijanje oružja bez borbe i krvi, nisu verovali da je Simela rekao sve, da nema onog vagona oružja. Razloge zbog kojih se predomislio da ga ne deli našli su u prisustvu mase ustanika koja bi mogla, bez ikakvog reda, razvući i odneti. A najuporniji, koji nisu gubili nadu, ostali su dugo u Burekovom dolu. Oni, istina, nisu dobili baš ono što su priželjkivali, ali su sa zbornog mesta otišli zadovoljni, jer su doznali mnoge novosti, čuli predviđanja o tome dokle će rat potrajati, videli ko će biti na čelu naroda koji će povesti oslobodilačku borbu.

Slični skupovi su, dan kasnije ili ranije, zakazani i održani i u drugim mestima širom Pljeve i Janja.

Na svim tim zborovima istupali su istaknuti i ugledni ljudi iz naroda, budući rukovodioci ustanka: Nemanja Vlatković, Stipe Bilan, Simo Šolaja, Radimir Mitrić, Rađe Marijanac i mnogi drugi. Na taj način su odluke rukovodstva KPJ o dizanju ustanka obnarodovane na najbolji način. Sledećih dana narod će neprijatelju zadati i prvi udarac — otpočinjući ustanak, borbu na smrt ili život.

Kad se digne kuka i motika

Simelina predviđanja da narodnim nevoljama brzo mora doći kraj — obistinila su se ubrzo i efikasno. Narod se, poput nezadrživog vala, dizao na oružje. Širom zemlje. Vesti o tome su stizale i na ove strane, u Pljevu, u Janju, u ceo jajački kraj. Istina, ovde nisu imali ni radija, ni telefona, ali su vesti o narodnom ustanku u Srbiji, u Crnoj Gori, u Sloveniji — stizale kao na krilima, prepričavane, kičene i uveličavane; one su pozivale, opominjale, sokolile. . .

U predvečerje 27. jula 1941. na nebu iznad Janja i Pljeve ukazalo se ogromno crvenilo, koje je, u mirno doba, starijim ljudima pretskazivalo i najavljivalo promenu vremena. Ovoga puta, međutim, njihova pretskazivanja su govorila drugo — da će početi narodna buna, borba za narodnu pravdu.

Stvarno, sutradan se, u očekivanju vesti o opasnosti iz Jajca, Mrkonjić-Grada, Jezera i Šipova, kroz zbegove, kroz sela i zaseoke, brzinom munje — pronela dugo priželjkivana, očekivana, istonijska vest o tome da je počelo. Čulo se: ustanici Drvara i okoline su oslobodili svoj grad, razorili žandarmerijske stanice i sa silnom ustaničkom vojskom, razume se dobro naoružanom i opremljenom — krenuli u pravcu Janja. Ta vest je ojačala veru dobrog dela zaplašanih u mogućnosti opstanka, u narodnu snagu. Čobani su te vesti, kada su se tog istog predvečerja vraćali sa stadima, već propraćali momačkim podvriskivanjem i borbenom pesmom.

Dan pre toga su se mladići Petar Vidović, Ostoja Aćimović, Jovo i Stevo Marković, Nikola Galić i još neki okupili na uzvišenju Podić, mestu poznatom po takmičenju u mašalanju, igri koja je od pamtiveka, sve do tog ratničkog leta, bila omiljena zabava momaka i devojaka. (Mašale su pravljene od suvih čamovih zubljica koje su, padom mraka, paljene i iznošene na najviše uzvišenje kako bi se što dalje videle. Ta svetkovina je priređivana svake godine uoči Petrovdana).

Sa Podića je pucao odličan vidik na pljevsku kotlinu, na prilaze Gerzovu, Sokolcu, Dragniću, Majevcu, Olićima. Pažnju mladića je, za trenutak, privukao teretni voz

koji je prosto mileo uskotračnom prugom prema Čardaku. A kada se teretnjak izgubio, Simo Marković je prvi ugledao putnički voz i primetio:

— Smeo bih se kladiti da je pun ustaša!

— Moramo paziti gde će se usput zaustaviti i zadržati — oglasi se Petar Vidović.

Pokušali su da ga prate, ali im se ubrzo izgubio.

Sutradan se zbegovima proneo glas da je taj putnički voz, stvarno, bio pun ustaša, ali i da su ga ustanici dočekali na železničkoj stanici Mliništa i, zajedno sa »tovarom« — uništili. Da je vest tačna ovde se sudilo i po nekoj pucnjavi sa te strane, zatim po obustavljanju saobraćaja od Jajca i naglom prestanku vršljanja ustaških bandi po selima.

Te vesti su bile velike, svima drage, ali su one govorile o drugima, a narod ovog kraja, ove borbene Pljeve i Janja, ovog jajačkog kraja — nije hteo, nije želeo da ga drugi uvode u istoriju, da bude komordžija u borbi, hteo je da sam učestvuje u pravljenju sopstvene istorije. . .

Prvo, pravo narodno slavlje, u času početka borbe za slobodu, obeleženo je dugim i snažnim zvonjenjem zvona pljevske crkve. Na taj zov su se okupili svi odrasli muškarci. Kako je koji pristizao na zbornu mesto, pogled mu se zadržavao na Simeli Šolaji, čoveka o kome se poslednjih dana ovde dosta čulo. On je i prekinuo veseli žagor više stotina ljudi. Popeo se na mali tronožac, a potom se još i popeo na prste, da bi održao kratak govor:

— Braćo, došao je čas kad svi do jednog moramo uzeti puške i pomlatiti sve svoje brojne i ljute neprijatelje. Okupatoru i domaćim izdajnicima više se nećemo dati. Ako neko od vas nije sačuvao pušku neka se zbog toga mnogo ne žalosti, oružja imaju oni, naši neprijatelji, i to koliko ko hoće. Otećemo im ga svojim težačkim alatkama — sjekirama, vilama, kukama i motikama. . .

Neposredno posle zбора u dvorištu pljevske crkve, u mnogih ljudi se moglo videti oružje. Pored vojničkih pušaka, ručnih bombi i pištolja, pa i jednog mitraljeza, u njihovim rukama se našlo i više lovačkih pušaka.

Onda je počelo: sa grupom boraca, kao čelni u jurišu, Šolaja je prvi napao zgradu žandarmerijske stanice u Pljevi. Tako reći u po bela dana se privukao zgradi i ručnim bombama likvidirao grupu od nekoliko žandarma i

njihovog narednika Mrgana. U kasarni je zaplenjeno šest pušaka, više od hiljadu metaka i dosta druge opreme. O toj prvoj borbenoj akciji Šolaja će kasnije drugovima često govoriti — da mu je draga kao sin prvenac:

— Ona narednička kukavica, Mrgan, spremila se da mi ubije kćer Zoru, jer se mene živa nije mogao dokopati!

Reč je bila o tome da je Simela još pre ustanka, u vreme »uvođenja« vladavine ustaške države, neprijatelji- ma bio stalno na oku. Znajući to, nije dozvoljavao nikak- va iznenađenja. U tome mu je siguran oslonac bila njego- va supruga Zorka. Svaku opasnost ona bi na vreme oseti- la i o tome pravovremeno obavestila muža Simu. A kada je Sima jednom iskočio kroz prozor i dohvatio se šume, žandarmerijski narednik Mrgan je shvatio razloge svojih neuspeha u varkanju sa njom. Zorku je tada, kako to narod slikovito veli — pretukao na mrtvo ime. Sada mu je Simela vratio milo za drago.

Na isti način kao u Pljevi, likvidirani su žandarmi i ustaše i u Glogovcu.

Istog dana, predveče, iz pravca Čardaka se ukazala lokomotiva i za njom kompozicija šarolikih vagona. Pljev- skom kotlinom je protutnjela zastrašujuća vest:

— Ustaše kupe pružne radnike i sve ostale muškarce koji im padnu šaka!

Na to su mnoge oči skrenute u stranu na kojoj je sta- jao Šolaja. A on se, bez dvoumljenja i sa nekoliko drugo- va, uputio uzvišenju Čemeljić, iznad železničke stanice Pliva. U podnožju uzvišenja zaustavio je Živka Prolu, iz Pljevskih Podova, i uputio ga kako će, kroz prozore voza koji će naići, utvrditi približan broj vojnika u vagonima.

Živko je, klimanjem glave, dao znak da je sve razumeo i u nekoliko skokova se prebacio nadomak pruge. Potom se smestio u zaklon koji ga je skrivao od nepoželjnih po- gleda i tu primirio. To mu je bio prvi borbeni zadatak. I dobro ga obavio: ugovorenim znakom je obavestio Šola- ju da se u vozu razbaškarilo tridesetak ustaša i žandarma.

U trenutku kada je lokomotiva, ulazeći u stanicu, ulaganila, Šolaja je prestao da razmišlja o posledicama koje bi protivnik, u slučaju da ne bude nadvladan, mogao naneti nezaštićenom narodu. Pred oči mu je izašlo mnogo znanih i neznaih drugova sa rada i iz pljevskih sela, sve samih hranioca i sirotinje, što su ih ustaše, iz čista mira,

na prevaru pokupile i strpale u vagone. Priželjkujući njihovo oslobođenje, Simela je nešto jetko opsovao i procedio:

— Ako ovo ne iskoristite — propali su!

— Nešto si, Simo, rekao? — pripitao ga Čedo Kljajčić.

— Prenesi svima da čekaju moj znak!

Iz čelnog vagona, prvog iza lokomotive, na uzani stanični peron je iskoračilo nekoliko uniformisanih lica. Simeli je jedno posebno zapalo za oko. Uzeo ga na nišan, a onda kroz stegnute zube ciknuo:

— Pali!

Od prvog plotuna na zemlju su pala dvojica žandarma. Ostali su popadali po zemlji i neorganizovano odgovorili na vatru. Do lokomotive se, u međuvremenu, probio zapovednik, grubo opsovao i, onako zapenušan, upitao uplašenog mašinovođu:

— Marvo, šta čekaš?! Da ovde izginemo, a? Kreći, brže!

Lokomotiva se pokrenula iz mesta, uzela zalet i ubrzo, ostavljajući za sobom viorke plavkastog dima, nestala iza prve okuke.

Šolaja je bio nezadovoljan rezultatom akcije. Šansa je bila velika da se neprijatelju nanesu i veći gubici, ali sada nije bilo izbora, pa je bes iskaljivao na zarobljenicima:

— Kukavice jedne! Morali ste znati da ćete iz Šipova teško iznijeti žive glave! Kakva ste vi vojska, bando jedna! . . .

O početku narodnog ustanka u pljevskom kraju Dušan Metlić Metlo je saznao poslednjeg dana jula, i to od Stanka Kutanjca i Jove Devića. Metlo je, naime, mnogo ranije napustio rodnu Kamenicu i pridružio se izbeglicama Donje i Gornje Gorice. Na tom susretu Kutanjac mu je preneo partijsku direktivu Jusufa Filipovića, tadašnjeg partijskog rukovodioca jajačkog sreza, da se narod diže na ustanak. Ta dugo priželjkivana vest mnogo je obradovala ne samo Metlu već i tridesetak njegovih drugara, naoružanih pretežno sekirama, bodežima, toljagama, kukama i motikama.

Poneseni raspoloženjem naroda za borbu, Metlo i Kutanjac su se, već sutradan, dogovorili o napadu na železničku stanicu Bravnice.

Predveče 1. avgusta iz Gornje Gorice su, niz Šedinac, krenuli borbena raspoloženi ustanici. Na po puta između Drenovog dola i Bravnica sreli su Pavla Vujića i Vaskrsiju Nišića. Oni su im rekli da je posada Bravnica, zbog dejstva ustanika u Pljevi, pojačana sa oko 35 novih vojnika. To je bila nova situacija koja je zahtevala i nov plan napada i nove snage. Metlo nije hteo da rizikuje. . .

Umesto na Bravnice, Metlo i drugovi su okrenuli u Ćusine, gde se nalazila jedinica koja je obezbeđivala prugu i tunel između Jajca i Jezera. Zaslugom meštana Vaskrsije Nišića, njima su se pridružili brojni Ćusinci. Oni su usput objasnili Metlu da je ustaška vlast, odmah po izbijanju ustanka, na brzinu mobilisala petnaestak siromašnih Jajčana i uputila ih, uz kakvu-takvu mesečnu platu, da čuvaju prugu i tunel u Ćusinama. Zbog toga ovi ustanici i nisu očekivali jači otpor, ali su izvršenju napada, ipak, prišli s potrebnom ozbiljnošću. Neprijateljska posada, smeštena ispred samog tunela, bila je opkoljena sa svih strana.

Ugovoreni znak za napad trebalo je da da Metlo. I, zaista, kada je njegova puška planula — iz stotinu grla se začuo borbeni poklič:

— Uraa! Predaj se, hvataj žive! . . .

U mnoštvu povika Metlin glas se, ipak, najbolje čuo:

— Naprijed prva četa, zalomi druga! . . .

Druga strana nije uzvraćala vatrom. Shvativši to, Metlo se opet oglasio, obraćajući se ustaničkoj masi koja je kidisala:

— Ne pucaj! Oni su naši ljudi!

Nije se Metlo prevario.

Niko između okruženih nije ni pomišljao da se suprotstavi napadačima. Ustanici su im uzeli oružje i pustili ih da slobodno idu svojim kućama, što je, naišavši na odbranje, snažno odjeknulo gradom Jajcem. Dotadašnje tvrđenje ustaške propagande da »srpski pobunjenici« ubijaju i pljačkaju sve što je hrvatsko i muslimansko — demantovane su na najbolji način. Pripadnici posade iz Ćusina nisu štedeli reči o tome kako su slikovito napadnuti, brzo pobeđeni i odmah pušteni na slobodu, zbog čega su dospeli u zatvor. S druge strane, njihovim tvrdnjama ustaše su suprotstavile svoju propagandu u koju je malo ko verovao. Istina o borbama za slobodu prostruja-

la je varoškim ulicama, ušla u sve domove, neprestano se širila. Tako su ustanici među poštenim svetom zadobili velike simpatije i brojne pristalice.

Od tada su se, pod zastavom borbe za slobodu koju je razvila Partija, sve više okupljali ustanici. Jednu grupu predvodio je nerazdvojni Simelin drug Čedo Kljajić. Zametnuo se vojničkim karabinom i grudi opasao redenicima, čime je, kao i svojim dostojanstvenim izgledom, zavidio mnoge od onih mladića koji su čeznuli za oružjem.

Suočene sa plimom ustanka, ustaše su smišljeno raspirivale, produbljivale i zaoštravale netrpeljivost između srpskog i muslimanskog življa. U muslimanska sela Draganiće, Kudiće, Čosiće i Glavaše proturane su izmišljene priče o zločinima pobunjenika. Vesti i »svedočanstva« o mučenju i ubijanju pripisivali su ustanicima pred čijim je navodnim »terorom« muslimanski svet bežao u varošice. I više od toga: u napuštene domove tih muslimanskih domaćina preko noći su ustaše upućivale ovejane propalice i lopove koji su iza sebe, samo da bi ocrnili ustaničku vojsku, ostavljali poharu i pustoš.

Obmana nije bila duga veka. Istina je bila drugačija — borci za slobodu su imali korektan odnos prema nejakim i nedužnim. O tome se znalo, a ubrzo i uglas govorilo po gradovima i selima Bosanske krajine.

Ustaški zapovednici traže pomoć

Držanje ustanika u borbi i uspesi koje su za kratko vreme postigli u svim neprijateljskim utvrđenjima su izazvali zbunjenost i paniku. Ustaše su dotadanje primamljive pljačke, pijančenja i ugodan život neočekivano morale da zamene čamljenjem u zasedama ili na položajima pod vedrim nebom, životom ispunjenim strahom i smrtnom opasnošću, s čime se mnogi nisu lako mirili. Ustaše iz Šipova držale su položaje na Saričkoj kosi, na Borovici iznad Vražića i okolnim visovima. Ista slika se mogla videti oko Jajca, Mrkonjić Grada, Donjeg Vakufa, Bugojna, Kupresa i Jezera. . .

S početka, a naročito noću, ustaše su stalnom pucnjavom branile prilaze i odbijale nevidljive napadače. Ustaše i domobrani razmešteni oko Šipova verovali su da su Vitorog i Smiljevac puni ustanika, pa su se organizovali tako da se brane i odbrane od njih.

Ustanici takođe ništa nisu prepuštali slučaju. Sem ostalog, oko svojih naselja su organizovali pravi front i počeli sa patroliranjem. Takva obezbeđenja su sela Pljeve imala od prvih dana.

U zbegovima, iza linije branilaca, čuli su se nedeljma pesma, smeh i veselje.

Ustanici su do formiranja prvih četa delovali po grupama (10 do 20 ljudi). Imali su više karabina i starešinu koji se, zbog prispelih poljskih radova, starao o njihovom pravičnom smenjivanju na položajima. Ovima su, se obično, pridruživali dobrovoljci, ovde zvani bespuškari, naoružani toljagama i kojekakvim oruđem. Njihovo prisustvo na položaju od početka se pokazalo korisnim, naročito onda kada je neprijatelj preduzimao pokrete ili akcije. U tim slučajevima oni bi na vreme alarmirali narod i seoske straže o opasnosti, uskakali u zapodenu borbu i golim rukama otimali oružje.

Prvih dana avgusta ustaše su, nastojeći da razbiju strah i bojazan od ustanika, organizovali napade na slabije branjena sela. Ali čak i o njihovim pokretima ustanici su na vreme obaveštavani, pa su sve te akcije završavane neuspehom. Jednom su, međutim, iskoristili nebudnost Vražićana i iznenadili ih sa Borovice. Ozlojeđene zbog čestih neuspeha, ustaše su svoj bes iskaljivale nad starcima, ženama i decom. Mnogi odrasli meštani, naročito oni koji su bili na kosidbi i kupljenju sena, spasli su se bekstvom i tako izbegli tešku sudbinu.

Među usplahirene izbeglice na Kozilima je, u punoj ratnoj opremi, Simela Šolaja. To je bilo u vreme kada su po selima već bile formirane čete, a one su objedinjavane u bataljonu kojemu je, po volji ustanika, komandant bio on, Simela. Sve to još nije bilo ozvaničeno, još to nisu bile jedinice i štabovi koje je formirala više komanda, ali to nikome ovde, u ustaničkoj Pljevi, nije smetalo, a Simeleli ponajmanje. On je ovde, među izbeglicama, glasom punim optimizma i bez okolišavanja rekao:

— Ne boj se, narode! Dok i jedan neprijatelj vojnik teče — bićemo svi vojska. Više nas niko neće klati i ubijati!

Ustaše je, ipak, svaki pokušaj da se sa ustanicima obračunaju i raju primoraju na pokornost — skupo stajao. Ne navodeći neuspehe i krijući gubitke, zapovednik domobranske pukovnije iz banjalučkog garnizona depešom je obavestio pretpostavljene u Sarajevu da se pobunjenicima, ama baš na svim sektorima u jajačkom kraju, ne ide lako i da bez većeg pojačanja s njima neće izaći na kraj. A kad je usledilo prvo rušenje železničke pruge između Dogonovaca i Donjeg Vakufa — neprijatelju je u svim utvrđenjima postalo još teskobnije. Njihovi zapovednici ni danju ni noću nisu prestajali da traže pomoć. Neki su u svojoj lakomislenosti išli i dalje — pretpostavljenima, od kojih su očekivali pomoć, obećavali su da će »na svoj teritorij, u najkraćem roku, obezbjediti mir«.

Sve u svemu, ustaške vojne vlasti su, priterane uza zid, 5. avgusta na teritoriji Jajca poslale pojačanje od preko 2.000 ustaša i domobrana. Rasporedile su ih tako da ojačaju posade utvrđenih uporišta, o čemu je ustaničko rukovodstvo blagovremeno obaveštavano.

Top — ručne izrade

Jedne avgustovske noći Šolaja se, u štabu bataljona na Kozilima, ispružio po krevetu ispunjenom slamom. San mu, međutim, nije dolazio na oči. Na umu su mu bile ustaše na Saričkoj kosi, a i desetak je dana samo kako se zaodenuo oružjem, pa ga opasač još steže, a ručne bombe, nađinđane oko struka podbadaju. Odložio je oružje na dohvat ruke i zažmurio, ali san opet nije dolazio. Pritiskala ga je pomisao na ispade koje su preduzimale ustaše. Iz razmišljanja o neprijatelju prenuli su ga neki glasovi i rzanje umornih i gladnih konja. Zaustavio je disanje i oslušnuo. Uto zaškripaše vrata. Šolaja je podigao glavu i iz neprovida se oglasio:

— Ko je to?

— Ja sam, Šobić, družo Simela. Vratio se Rade.

— Rade Marković! Jel' nešto dotjerao?

— Tri tovara oružja.

— Blago meni! — Ćipio je iz kreveta, s praga skoćio k Radetu i zagrli ga.

— Šta si mi dotjerao, Rade, rode roćeni?!

— Svega, druže Simela!

Šolaja je prišao tek stovarenim džakovima. Opipavao je sadržinu i pozivao prisutne:

— Idemo u kuću da ćujemo novosti, drugovi.

Prostorija u kojoj su donete mnoge odluke i potekla narećenja o napadima i odbrani slobodne teritorije — ispunila se do poslednjeg mesta. Iz paźnje prema komandantu svog bataljona prisutni su saćekali da Šolaja prvi sedne i zapoćne razgovor. Na njegovu reć nije se dugo ćekalo:

— Pa, Rade, šta nam drugovi Drvarćani porućuju?

— Da se u borbi protiv neprijatelja drćimo — kao dosad! I poslali su nam top i dosta granata i bombi.

— Top, veliš!

— Jakako, druže Simela! A najveselije je da su oruće koje nam poklanjaju sami izradili u svojim radionicama. Vidjećete — to je dobro oruće, radnićko.

— Hoćemo li ga sutra isprobati, komandante? — obratio se Šolaji jedan glas iz budćaka.

— Nego šta?! Bandi na Sarićkoj kosi moramo rano nazvati »dobro jutro«.

— Ih, bre, što sad nije već svanulo! — s prizvukom razoćarenja dodade omladinac Glišo Gluvić.

Utiske s puta i sve drugo što je doćiveo meću ustanicima Drvara Rade je pripovedao povezano i zanimljivo. I tek oko ponoći mu se na licu, prema lampi »ćoralici«, poćeo da primećuje umor. Prvi je ustao Savo Karanić:

— Hajde da se razilazimo, ljudi, ćovjek je umoran. A valja mu sutra poraniti.

— Dobra ti je ta, Savo: Radi treba odmora, a i mi da prilegnemo. U zoru svako na svoj zadatak — prekrati komandant Šolaja diskusiju.

Ostao je sam u sobi. Pogled mu se zaustavio na neraspremljenom krevetu politićkog komesara bataljona Drage Prole. Onda se zamisli i sebi u bradu promrsi: »Trebalo narodu javiti novosti, neka se ćuje šta smo postigli i dobili. Prole će to najbolje objasniti. . .«

Do zore ga nisu napuštale misli na dobre vesti iz ustanićkog Drvara, na njegove ljude, njihove borbe i pobeće, na sve veselije glasove koji su, sa raznih strana, za-

pljuskiivali Pljevu. Mislio je i on na njegove kurire koji su odlazili na razne strane, da uspostave veze, donesu podatke; najradije su odlazili, tačnije rečeno jagmili su se za odlazak u ustanički Drvar, da vide partizansku vojsku, donesu odande vesti kojima se narod radovao. U tome su mu misli odlutale na ispraćaj prvih ranjenika i bolesnika u drvarsku ustaničku bolnicu. Uzbudilo ga ono kazivanje Mome Simidžije, Marka Marića i Petra Vidovića o dečaku iz Mujdžića, koga su, iznenada i na putu, spopali nesnosni bolovi u stomaku i plač. Mališan je vriskao sa začelja kolone gde mu je, u majčinom zagrljaju, prišao Mirko. Uneo se u rasplakano lice dečaka:

— Pst, mališa, čuće nas ustaše!

Dečak je odjednom umukao. Strah od ustaša, o kojima je čuo najstrašnije, nadjačao je sve njegove muke. Sa majčinog ramena je podigao glavicu i uplašeno pogledao naokolo. Da bi ga upozorio odakle opasnost vreba, Mirko je ispružio ruku u pravcu usamljenog šumarka i nastavio:

— Tamo su, tamo! Ako ne budeš plakao neće nas otkriti!

Dečak je suznim očima potražio objašnjenje u majčinom pogledu. Onda je glavu naslonio na usahle grudi i već promuklo zacvilio:

— Ne daj me, mamice!

Nesretna žena je snažno prigrlila sinčića i kroz stegnute zube jedva prošaptala:

— Neće majka tebe dušmanima dati sine. Samo ti ćuti!

I održao reč.

Iz razmišljanja o proteklim događajima Simelu je, u osvit dana, vratilo ožkanje i dozivanje čobana ranoranilaca. Pomisao na isprobavanje poklonjenog topa ispunilo ga je veselim raspoloženjem. Bez obzira što mu je cela noć prošla u razmišljanju, Simela je čilo ustao i dozvao Čedu Orlića:

— Ima li gdje one moje britve, Čedo? Dajder je ovamo da se obrijem, jer danas moramo izgledati svečano!

Dok se komandant Simela doterivao na zaravni, nedaleko od štaba, okupljali su se borci, zaneti radoznalošću. Dolazak Šolaje praćen je veselim povicima. Onako vedar i приметно dobro raspoložen, obuhvatio je pogledom nepostrojene borce i obratio im se:

— Dobro jutro, junaci!

Borci su mu odgovorili dobrodošlicom. On je na to veselo namignuo:

— Hoćemo li, vojsko?

— Na tebe čekamo, družo Simela — javio se Rade Marković.

Partijskog rukovodioca Nemanju Vlatkovića i komandira četa i vodova upitao je za mišljenje gde bi oni izneli top radi probnog gađanja. Složili su se da će najbolji pogled na neprijatelja imati sa Špužovača kose.

Top — ručni rad drvarskih proletera — ličio je na minobacač sa zadnjakom od betona. Pljevci su ga, ustima cevi, okrenuli ustaškim utvrđenjima, a zatim ga uzidali u gomilu kamenja. Ispaljivanju prve «granate» — pomoću crnog baruta i fitilja za paljenje eksploziva — prišlo se dosta obazrivo.

Druga i treća granata su, napravivši pri padu rikošete, stvorile veliku pometnju među ustašama. Razdragan zbog uspeha Šolaja je, u oduševljenju, napustio zaklon. Prišao je topu, oko koga se viorio plavkasti dim, i naredio nišandžiji:

— Napuni i daj meni. Ciljaću mitraljesko gnijezdo!

Sa hladnokrvnošću svojstvenom najiskusnijem artiljercu, Šolaja je opkoračio top i potražio cilj. Ocenivši da ne namerava da se odvoji od oruđa i stane u zaklon, sa strane mu je doviknulo više uzbuđenih glasova:

— Skloni se, Simela, skloni! Opasno je. . .

On se na to zagledao u oruđe ispred sebe i uzvratilo:

— Ne brinite za me, drugovi. Ovo su radnici skovali s svojim trudom i znojem — da brane svetu pravdu i narodnu slobodu, da tuku gospodu i izdajice. . .

Na ponovne, gotovo zapovedničke zahteve drugova da se skloni, Šolaja se, dosta nevidljivo, udaljio od oruđa i legao iza drveta. U istom momentu je, poput munje, bljesnuo plamen. Razlegla se zaglušna eksplozija. Na mestu gde je stajao top ostali su njegovi ostaci i gomila razbacanog kamenja, od čijih parčića ni okolno drveće nije pošteđeno.

— Gdje je, ljudi, Simela? Je li živ?! — Čuli su se usplahireni povici.

Zapahnut barutnim gasovima i okružen dimom, Šolaja se, kašljući, glasnuo. A kad je, nešto kasnije, došao k sebi — razočarano je uzviknuo:

— Šta bi od našeg topa, sto mu i jednog boga!

— Neka si nam ti čitav, komandante, biće topova — zagrlio ga je Nemanja, sav srećan što se sve to nije tra-gično završilo.

Videći da Šolaji ništa nije, prisutni su brzo zaboravi-li nezgodu sa topom i počeli se glasno smeјati. Ražaloš-ćenog Šolaju Nemanja je i dalje tešio:

— Hajde, Simo, bolan, šta si se toliko snuždio. Dok je nas —biće topova. Nedavno si i sam rekao da će za koji dan sve ono tamo, na Sarićkoј kosi, biti naše!

— Tako i nikako drugačije, Nemanja! — složi se Šo-laja. — Istina, topa mi je mnogo žao — kao živog, najro-đenijeg.

Iskreno je to priznao i, nekako snuždeno, vratio se među borce koji su ležali u zaklonima na položaju duž kose.

Posle zakletve — crvena traka i petokraka

U drugoj polovini avgusta odbrambeni položaji usta-nika su se prilično ustalili, što je kod seoskog stanovniš-tva stvorilo sigurnost. S druge strane, nemoć ustaša da ih pobede i nastave sa nesmetanim vršljanjem po srpskim selima izazvalo je još veće negodovanje okorelih zloči-naca.

Nastalo je izvesno zatišje na frontu. Položaji ustani-ka su se pružali između Plive i Janja. Pred poslednje na-stojanje ustaša da ih izbace sa položaja od Sovića kose do Glišića kuća, Šolaju je počelo da muči pitanje kako da se napadačima prestavi sa boljim naoružanjem od onoga kojim su njegove čete raspolagale. Posle dužeg razmišlja-nja smislio je lukavstvo za čije je sprovođenje izabrao pu-škomitraljesca Manojla Bubnjevića. Otišao je do njega i počeo otvoreno:

— Čuj, Manojlo — očekujemo uskoro neprijateljske napade i biće gusto, da znaš. Ali, pazi: kada do njih dođe nemoj iz mitraljeza dejstvovati, samo sa jednog mjesta. Ne, već se premještaj svako dva-tri minuta. Ovoga puta neće mnogo smetati ako i ne budeš najbolje pogađao!

— Čemu sve to, družo Simela?

— Reći ću ti poslije. Nego, čuj: dobar si jahač, pa se za prebacivanje možeš koristiti i konjem.

Manojlo je poslušao komandanta. Obmana napadača je bila potpuna.

Od toga dana u kome su branioi odbili napadača i obmanuli da ga raspolažu sa desetak i više puškomitraljeza — prestale su sve akcije ustaša. One su sada, jednostavno, morale da misle o sebi i svojoj bezbednosti. Danju su utvrđivale odbrambene tačke, a noću, žestokom mitraljeskom i puščanom vatrom i nasumice — razgonile vlastiti strah.

Borci su dobijali podatke od svojih saradnika iz neprijateljskih uporišta da ih ustaše, bar dok ne dobiju pojačanja, ne misle napadati. Ponet tim saznanjem, komandant Šolaja je predložio da se počne s pripremom za napade na sva okolna uporišta. Jedna od prvih mera za pripremanje ljudi za te akcije bila je obučavanje mladića koji nisu služili bivšu vojsku u rukovanju vatrenim oružjem i za borbu izbliza — prsa u prsa.

Petog dana rada na uvežbavanju mladih za borbu, Šolaju su posetile vođe sa šireg područja: Nemanja Vlatković, Dušan Metlić Metlo, Radomir Mitrić i Rade Marijanac. Kurs je naročito oduševio Marijanca, rezervnog oficira bivše vojske, geometra iz Janja koji je odmah pristupio ustanicima i sve do kraja bio i ostao jedan od prvih njihovih organizatora i rukovodilaca. (Marijanac je u svom Janju na početku ustanka bio komandir čete, a ubrzo i komandant udarnog bataljona. Sa te dužnosti će poći za komandanta Trećeg krajiškog partizanskog odreda, a zatim za komandanta Sedme krajiške brigade, s kojom je, sem ostalog, prošao oganj Neretve i Sutjeske, a poginuo je štiteći odstupnicu svojim drugovima).

Na ovom sastanku razgovaralo se o predstojećim akcijama, o rasporedu vodova i četa. Baš u vreme dovršavanja plana akcija u sobu je banuo dežurni i raportirao:

— Družo Simela, stigao iz Drvara specijalni kurir!

— Pa neka uđe, čovječe!

Nemanja je mahinalno krenuo pridošlici u susret.

Otvorio je zapečaćeni koverat, prešao pogledom preko ispisanog teksta i uskliknuo:

— Zakletva! Naša, drugovi, partizanska, zakletva!

Za taj veliki doživljaj ustanika određen je 22. avgust. Ispod Markovića kose organizovano su pristizale čete boraca i postrojavale se.

Politički komesar Nemanja Vlatković izvadio je iz torbice papir, pogledao ga i progovorio:

— Drugovi borci, dobio sam časni zadatak da vas pozovem da se danas, svi zajedno, svečano obavežemo svom narodu da ćemo ga čuvati i braniti i da oružje iz ruku nećemo ispuštati sve dok i posljednjeg okupatorovog vojnika i sve ostale narodne neprijatelje ne pobijemo, ne istjeramo iz naše zemlje.

Nemanja je za trenutak zastao. Kao da je hteo da proveri kakav su utisak na prisutne ostavile njegove reči. Podigao je glavu, i pogledom preleteo preko šaroliko i odevenih i naoružanih boraca. Lice svakog pojedinca mu je odavalo čvrstinu, polet.

Komunista i komesar je čitao, a borci ponavljali:

»Mi, narodni partizani Jugoslavije, latili smo se oružja za nemilosrdnu borbu protiv krvoločnih neprijatelja koji porobiše našu zemlju i istrebljuju naše narode. U ime slobode i pravde našeg naroda, zaklinjemo se da ćemo disciplinovano, uporno i neustrašivo, ne štedeći svoju krv i živote, voditi borbu do potpunog uništenja fašističkog osvajača i svih narodnih izdajnika«.

Posle položene zakletve pred borce je prvi izašao Simo Šolaja. Da im čestita. Govorio im je o tome kako je to u istoriji ovog kraja veliki događaj. On je borce pozvao da na reveru kaputa prikače crvene trake koje su, sa petokrakom zvezdom — obeležje pravog narodnog borca.

Pouzdana Šolajina bolnica

Nakon polaganja zakletve i uspešnih ustaničkih protivnapada, nastalo je neočekivano zatišje i taborovanje neprijatelja u Šipovu, Donjem Vakufu, Kupresu, Glamoču i Mrkonjić-Gradu. Među Šolajinim pristalicama tada su se javili zahtevi da se ide dalje, u nove pobjede, u oslobađanje gradova i sela od okupatora i domaćih izdajnika. Od onoga dana kad su jezerske i šipovske ustaše iznenadile nekoliko okolnih domaćinstava i nad starcima, že-

nama i decom činili svakakva zla — zahtevi ustanika za obračun više se nisu mogli odlagati. Tako se pred Šolaju i drugove, okupljene na Kozilima, postavilo: ići neodložno u akcije. U tome ih je jedino sputavala bojazan u vezi prihvata ranjenika, njihove sanitetske obrade i iznošenja iz borbe. Rešenju tih i drugih pitanja odmah se pristupilo. Uzeti su podaci od svih ustanika, pogotovu onih koji su odslužili bivšu vojsku. Iz nekoliko stotina imena Šolaja je izdvojio Jovu Kunića, Obrada Markovića i Stevana Galića. Pri susretu sa njima, Šolaja je primetio:

— U bivšoj vojsci ste bili četni bolničari. Možemo li računati na vašu pomoć u lječenju ranjenika?

— Možete, družo Simela! — prvi se javio Jovo Kunić, Šolajin seljanin.

— Preuzmi na sebe, Jovo, svu organizaciju privremenog smeštaja ranjenika. Ima li pitanja?

— Nema. Sve je jasno.

Neposredno pred napad na Saričku kosu i Šipovo, Šolaja je pozvao bolničare da čuju šta su radili. Tada je odlučeno da kuća Nikole Gluvića bude prva partizanska bolnica na teritoriji Jajca. Šolaja je na rastanku sa drugovima predložio:

— Neko od vas da ode Nikoli i objasni zbog čega mu stešnjavamo čeljad.

— Ja ću! — javio se Obrad Marković.

Borbe sa okorelim ustašama dale su nove ranjenike.

Njihove rane, zadobijene u teškim borbama, lečene su velikim trudom i zalaganjem. onoliko koliko su Jova, Stevo i Obrad najviše mogli i znali.

Za vreme prve posete rukovodilaca bolnici, Kunić se požalio da su zalihe zavoja istrošene. Na to je Šolaja uzviknuo:

— Moramo se sami snalaziti. Potražite čistog platna od žena.

Kunić je samo slegao ramenima.

— Za kada smo ono zakazali konferenciju? — upita Nemanja.

— Za sutra naveče — oglasi se Metlo.

— E, tada ćemo objasniti narodu od kolikog je značaja svaka njihova pomoć, pa i pomoć oko ranjenika — nastavi Nemanja. — I dok narod bude stajao uz nas znajte da nas nikakva sila neće zaustaviti u narodnim borbama.

Na konferenciji u pljevskoj školi sve je rešeno na najbolji način. Data su obećanja da ranjenici u zavojima, hrani i odeći neće oskudevati.

Sutradan, kad se nje još ni potpuno razdanilo, prema bolnici su pohitale omladinke pljevskih sela. Raspakovale su sanduke sa devojačkim, brižljivo upakovanim ruhom i darivale ga bolnici, za negu ranjenih drugova.

Zauzimanjem Saričke kose, Šipova i nastavljanjem pohoda ustaničkih jedinica prema Jezeru, Donjem Vakuću, Mrkonjić—Gradu i Kupresu, kuća je najednom postala pretesna za prihvatanje sve većeg broja ranjenika. Zbog toga su osmog dana ranjenici prebačeni u pljevsku školu, u kojoj nisu dugo ostali usled bojazni od toga da ih neprijatelj jačim snagama ne potisne i ugrozi onako nemoćne. Selo Kozile ispod Vitoroga bilo je sledeće mesto u koje se premestila Šolajina bolnica. Nekoliko najtežih ranjenika otpremljeno je u Drvar, a ostalih tridesetak smešteno u prostrane domove braće Bože i Despota Prole, te braće Krmpota i u šumsku kuću.

Spiskovi sa imenima tih ranjenika i danas se ljubomorno čuvaju. Među tim borcima bilo je dosta i takvih s kojima bi se u normalnim prilikama morali pozabaviti lekari specijalisti. Jovo Kunić i dvojica njegovih saradnika, međutim nikada nisu gubili nadu i veru u sebe. Do dolaska doktora veterine Vase Butozana, decembra 1941, oni su sami, samouko i uspešno, izvršavali veći broj lakših hirurških zahvata.

Početak 1942. u bolnici na Kozilo doneo je novo pojačanje. Iznenada su stigli lekar Klajnhapel, zatim Karlo Slovenac i bolničarke Marica Milanović i Drenka Marković. Njima su se, nešto kasnije, pridružile dve Banjalučanke, koje su ranjenici zvali Anica i Nada. Iza njih je na Kozile stigao Nikola Kantar, iskusni predratni bolničar iz Drvara.

O ranjenicima se, više od ikoga, starao komandant Šolaja. Ispoljavao je najveću brigu i pažnju prema svakom od njih. Obično bi se s vrata javljao:

— Dobar dan, drugovi! Kako ste? Jeste li gladni, žedni? Treba li vam nešto? Slobodno kažite. Za to smo tu da vam pomazemo. . .

Kad god je došao, a dolazio je često, on je išao redom od jedne do druge postelje, rukovao se sa svakim ranjenikom i s njim izmenjao nekoliko reči.

Pri rastanku im se obraćao:

— Samo mirujte i lećite se. O drugome ništa ne razbijajte glave. Dok sam tu — dlaka s glave ne sme vam ovde faliti!

Za devetnaest meseci, koliko je Šolajina bolnica živeła, neprijatelj je bezbroj puta, sa zemlje ili iz vazduha, pokušao da je uništi. To mu, naravno, nikad nije pošło za rukom. Bolnicu sa ranjenicima čuvali su Simelini partizani i narod Pljeve i Janja.

To mesto gde je boravio i lećio se neutvrđen broj boraca narodnooslobodilačkog rata obeleženo je narodnim znamenjem. Na jednoj spomen-ploći ispisano je da se tu nalazila partizanska bolnica sa imenom: »Šolajina bolnice na Kozilima«.

„Sekirom otmi pušku od ustaša“

Prvih dana avgusta, u vreme razbuktavanja narodnog ustanka u Pljevi i okolini, Šolaja je češće navraćao u ona sela koja su se našla pozadi neprijateljskih položaja. Obaveštavao je seljake o tome dokle se u akcijama stiglo i kakve još sve opasnosti vrebaju narod. Posebno je nastojao da svako ko ima skriveno oružje — iznese isto na sunce, pokaže šta ima, sa čime se može računati. Jednom se, idući Volarima, sa petnaestak drugova zaustavio kod povećeg broja kosaca. Njega i saborce je pratilo nekoliko radoznalih dečaka. A kada je Šolaja stao stali su i mališani. Merkali su njega i druge ljude pod oružjem, divili se njihovom izgledu. Šolaja se zaustavio pred kosi- bašom, i, umesto uobičajenog »pomoz bog«, pozdravio:

— Smrt fašizmu!

Niko od prisutnih kosaca nije razumeo pun smisao reći koje su se upravo tada ovde pojavile. Zbog toga je najstariji među njima otpozdravio Simeli po starom običaju:

— Bog ti pomogao!

— Kosite, a?

— Kosimo, Simo, jašta ćemo — zla vremena jesu ali se živjeti mora!

— A za koga rmbate, dobri ljudi?!

Kosoi su se zagledali, pa će jedan, otresito:

— Za koga, питаš? Za se, brate, valja živjeti, a prije vremena ne možeš u grob!

Šolaja je osetio da je došao pravi trenutak kada im se treba obratiti. Misli su mu nekako lako tekle:

— Tačno je, prije vremena se ne može u grob, ali da vi hrlite u grob! Okupili ste se ovdje, na ovoj čistini, kako bi vas ustaše lakše mogle pokupiti. Ako, koliko je sutra, ne protjeramo neprijatelje sa Saričke kose, iz Šipova — džabe radite. Malo je zastao, pa nastavio, nešto tiše.

Treba da pođete s nama i da, udruženi, obavimo tu svoju svetu dužnost. Mi moramo sami sebe, svoje nemoćne i nejake, osloboditi jednom ustaškog straha. A kada taj posao završimo — onda ćemo se vratiti kućama, na livade i njive. . .

— Čime ćemo na ustašu, na krvoloka, Simo, brate! — prekide ga neko.

— A šta vam je to u rukama?! Zar sa kosama, sjekirama, vilama i roguljama nismo počeli. Pogledajte moje momke kako su naoružani!

Šolajini momci su, stvarno, bili odlično naoružani, utegnuti, kao prave delije. I kosci su oborili poglede. Njihova neodlučnost Šolaji se nije dopala. U njemu je nešto uzavrelo. Izdigao se na prste i, s prizvukom pretnje, ciknuo:

— Ko ide sa nama — k meni neka pređe!

Jovo Lončar, zvani Joja, prvi je doneo odluku. Prihvatio je kosu i ćutke se preselio na stranu Šolajinih boraca. Za njim su krenuli i ostali.

— Kuda ćeš, Simo, sa našim hraniteljima?! — zapomagale su, u sav glas, žene koje su se odnekud iskupile na livadi, vodeći sa sobom i dečicu. — Ako izginu, šta ćemo onda mi i ova naša piladija?!

Ciku žena i dece presekao je Šolaja:

— Mir! I od nas će neko ostati, 'jer svako zrno ne pogađa, to se zna. A oni koji ostanu braniće vas od svakog zla. Jel' vam jasno?

Dvanaestogodišnjak Makso Lončar umešao se među odrasle — da izbliza zagledne čoveka o kome je narod već govorio kao o najvećem junaku, poput onih iz epskih pesama, o kojima se deklamovalo pred učiteljem.

Uto se Šolaja okrenuo dečakovom stricu Joji:

— Idi, Joja, kući i donesi onu pušku!

— Kakvu pušku, Bog s tobom? — nakostreši se Joja.

— Onu tvoju, što si donio iz bivše vojske.

Joja se nekako usiljeno osmehnuo:

— Nisi dobro obaviješten, Simela. Zašto bih sada, kada nam je oružje toliko potrebno, krio pušku.

Šolaja je ostao pri svome, a Joja je, isčuđavajući se zbog Simeline neverice, učinio posljednje:

— Zašto da je čuvam da negdje na nju rđa pada! I sam znaš, Simo, da bi s puškom volio krenuti. Eto, hiljadu puta ti sada mogu reći da nemam puške.

— Stric Joja ima pušku. Ima je i Milan Zarubina — zacvrkuta piskav Maksin glasić.

Svi se okrenuše prema dečaku Maksi koga, u istom trenu, obli hladan znoj.

— Priđi bliže, mladiću, da te dobro vidim — pozva ga Šolaja.

Momčiću su, dok je na toplom avgustovskom suncu prilazio Šolaji, zubi odjednom začekićali. Simela, čovek koji je uvek voleo decu, roditeljski pomilova plavokosana:

— A znaš li gdje stric drži tu pušku, a?

Makso klimnu glavom:

— Tamo mu je gdje volovi spavaju!

Šolaja pobednički pogleda Joju, a dečaku reče da pođe s njim i pokaže mu skrovište. Kad su ušli u štalu, Makso je ispružio prst i pokazao mesto na podu na kome je dremuckao Jojin vočić. Šolaja će domaćinu:

— Diži pod!

U pomoć ćutljivom Jovi Lončaru priskočilo je nekoliko radoznalaca. Ubrzo se ukazao drveni sanduk, obložen piljevinom. Šolaja je nežno pomilovao dečaka po kosi:

— Pravi si delija! Takve momke kakav si ti volim.

U sanduku su se nalazili ispravna puška, fišeklje pune municije i šinjel. Ugledavši to, Joja je prišao Šolaji i, molećivo, zatražio pušku.

— A, nećeš je dobiti— odgovorio mu je Simela. — Da si je sam, dobrovoljno, donio — bila bi tvoja. Ovako — ne dam! Uzmi kosu, il nešto drugo, i otmi sebi pušku od ustaša!

Znajući preku Šolajinu narav, kao i to da sa njim, kada nešto naumi, ne vredi raspravljati, Joja je prišao drvljaniku i uzeo sekiru. U prolazu je oštro pogledao sinovca i zavrteo glavom. Bilo je jasno da bi mu, da Šolaje nije tu, dobro istegao oba uha. Ovako se sve završilo na prekornom pogledu, pri čemu je deda zamerio mališi:

— Moj sinko, nisi trebao Šolaji da tužiš strica; predao bi on i sam, bolan, pušku nešto kasnije, takvi smo ti mi — na svoju ruku. . .

Makso je zaplakao, na šta ga je deda prigrlio hrpavim ručerdama i prošaputao:

— Možda si ti, sinko, i dobro postupio; našim ustanicima jedan bajonet više značice mnogo.

Juriš na Saričku kosu

Napad na Saričku kosu izveden je 27. avgusta 1941. Ali nekoliko dana uoči toga ustaničke čete Pljeve i Janja na neprijateljska utvrđenja su izvele demonstrativni napad, idući na sračunatu varku. . .

Pred polaganje zakletve ustanici su bili svrstani u pet četa koje su činile Pljevski bataljon, sa Simom Šolajom na čelu. Bataljon će kasnije dobiti novo ime, »Iskra«, a za ovu priliku ojačan je sa još dve čete poznate kao Suknjajska i Okulićeva. Pod imenom »Iskra«, Pljevci i Janjani su zajedno sa svojim komandantom Simelom, ušli u sastav Trećeg krajiškog partizanskog odreda.

Isturene Sarička kosa i Borovica, zalegle na levoj obali Plive, predstavljale su najvažniju spoljnu odbranu varošice Šipova. Pred napad na utvrđenje, podrobno je procenjen neprijatelj, određen raspored jedinica, odabrane napadne tačke, utvrđeni polazni položaji, zatraženi bombaši. Jedno se znalo: ustaška utvrđenja mogu se osvojiti jedino ručnim granatama. Odmah se prijavilo više ustanika. Izvršenje zadatka palo je u dužnost onima borcima koji su ranije pokazali veštinu i spretnost u podilaženju i bacanju razornih bombi u ustaška utvrđenja. Formirano je nekoliko jurišnih grupa, većinom od bombaša, sve do jednog sa odsluženom vojskom. Vođama grupe zadatke je preneo Simo Šolaja, a zadaci su, pojednostavljeno rečeno, bili u sledećem: neopaženo se prišu-

njati mitraljeskim gnezdima, pod same zidine, i sigurno, da ruka ne zadrhti, pogađati otvore u njima. Određene su vođe grupa a jednu je vodio i lično komandant Simo Solaja.

Na kraju se borcima priključilo i dosta golorukih boraca. Oni su želeli da na svaki način idu u borbu, kako bi se na neki način domogli oružja. Simela ih je odbijao, ali je na kraju popustio, jer je shvatio kako se oseća borac bez oružja.

Noću između 27. i 28. avgusta, u najvećoj mogućoj tišini, bombaši su počeli da se privlače neprijateljskim rovovima i bunkerima. Položajima na Popratnici, gde su se nalazila uzidana mitraljeska gnezda, prilaznje je teklo dosta teško i sporo. U stvari, od kuršuma sa tog pravca borbe je štitalo jedino nisko rastinje, mahom smreke i divlji trnovi. Grupa koju je predvodio Čedo Olić neopaženo se, među prvima, primakla neprijateljskom utvrđenju. Samo se čekalo na ugovoreni znak — crvenu raketu. U tome se iz najbližeg bunkera oglasio tih i nerazgovetan razgovor branilaca. U želji da razaberu reči, Jovo Meseldija se neopaženo pomerio napred, sklonio poveći kamen i oslušnuo razgovor trojice ustaša u bunkeru:

— Hej, vani je nešto šušnulo?

— Šta je šušnulo, budalo?

— Ah, kad bih znao?!

— Ne smiju oni nosa pomeriti u ovoj noći, pred bunkerom. Zaboravio si kako smo »šumljake« prije neki dan isprašili, a? Ti se skoro neće otrezniti.

— Budi ti spokojan! — zaključio raspravu, sa samog otvora, nišandžija na mitraljezu.

Takva samouverenost ustaša izazvala je u Simi Šobiću toliki bes da je sasvim zaboravio na obavezu da pritajeni moraju čekati ugovoreno vreme. Sa upaljača bombe je odvrnuo mesingani poklopčić i baš kada je zamahnuo da kvrčne o potkov kundaka — desnicu mu je, u vazduhu, uhvatio Tode Olić i kroz zube u uvo pro-siktao:

— Šta radiš, hoćeš sve da upropastiš?!

Uvidevši kakvu je grešku mogao da napravi, Šobić je u pokajanju neprirodno slegao ramenima i zaustio da se opravda. Reči su mu se izgubile u reskom mitraljeskom

rafalu preko njihovih glava. Steva Marković malo podiže glavu, pogledom odredi mesto plamenog jezika koji je lizao iz otvora puškarnice i, sebi u bradu, smrsi:

— Potrošiš nam metke, mater im banditsku!

Koristeći se mrakom, iza bombaša su nastupali ostali ustanici. Njihov streljački stroj je bio prilično gust tako da nisu imali nikakvih problema oko održavanja veze. Tačno u zakazano vreme, oko 3,30 časova ujutro, čete su zauzele svoje položaje i čekale da bombaši načnu neprijateljska utvrđenja.

Svi borci su bili nestrpljivi kad će početi napad. Čekali su kada će se odozgo, sa brda iznad Gluvića kuća, oglasiti ugovoreni znak. Ni Šolaji, koji se nalazio na čelu levokrilne bombaške grupe, čekanje nije odgovaralo. Osvrnuo se i pogled zadržao na omladincu Jovi Kljajiću:

— Mali, trkni dole i pitaj zašto se ne daje znak.

Uto se oglasio i ustanički mitraljez. To je bio poziv na juriš.

— Znači, počelo je! — radosno je uzviknuo Todor Gluvić. U žurbi i želji da prvi nazove »dobro jutro« ustašama, nedovoljno jako je udario upaljačem bombe o kamen, pa ju je neaktiviranu bacio. Bomba nije pogodila otvor već zid i vratila se natrag. Shvativši kakav je belaj time natovario sebi i drugovima na vrat, bacio se u stranu i povikao:

— Pazi — bomba!

Neizvesnost je kratko trajala. Todor je, brzo shvativši svoju grešku, zgrabio neaktiviranu bombu i zavitlao ju. Sledećeg trenutka učutkao je posadu teškog mitraljeza iza koga se odmah stvorio Čedo Olić. To je, ujedno, bio prvi teški mitraljez koji je pao u ruke Šolajinih boraca.

Prasak ručnih bombi se nije ni utišao, a nestrpljivi ustanici iz pozadine sa svih strana su krenuli na opšti juriš. Osim borbenog pokliča »ura«, iz mase se čulo: »Živa ga hvataj«, »Otmu mu pušku«, »Predaj se, nema ti spasa«. Stojan Marković je, svojim prodornim glasom, natkrililo sve ostale, a i komandom zbunio ne samo neprijatelja već i svoje drugove.

— Naprijed, drinska divizija. Desno krilo zaokoli. Ura!

Dobar broj neprijateljskih vojnika, ne znajući ko to i sa kakvim snagama juriša, u panici je napustio položaje na Saričkoj kosi i okrenuo niz Dubravu — ka Šipovu. Jednoj grupi Pavelićevih vojnika povlačenje je preprečio Pero Leto s još jednim teškim mitraljezom zaplenjenim u ovoj borbi. Mile Subašić poznatiji po nadimku Čutilo, domogao se automatskog oružja i, srećan zbog toga i goneći neprijatelja, uzvikivao je, u stihu:

— Stan' ustašo kud si pošo — upamtićeš gdje si došo'!

Oslobodjenje Šipova

Borac Petar Vidović zaplenio je karabin, i to u prvom borbenom naletu. On mu je na sledećem koraku spasao život, jer je Vidović naleteo na izbezumljenog ustašu koji je na njega divljački nasrnuo, što je prekratio tim oružjem. U ovaj juriš je nekoliko boraca krenulo sa lovačkim puškama koje su do tada svakome dobrodošle. Sada su one često menjale gospodare, jer kako bi se ko dočepao karabina tako bi dvocevku predavao onima koji su još bili bez vatrenog oružja. Dogodilo se da je izmenila i sedam gospodara.

Plen je bio velik i Šolaja se s razlogom radovao: pedesetak pušaka, tri teška mitraljeza i više puškomitraljeza, dosta bombi i metaka. Sve je to upućivalo na dobre izgleda za dalje borbe i pobeđe.

Dok se još poslednji begunci nisu bili ni odvojili od goniča, borca je ponela nova, radosna vest:

— Šolaja naređuje juriš na Šipovo.

Šolajina zapovest je ponela čete i vodove. Osvojenim kotama su odjekivali povici:

— Idemo na Šipovo. Ura!

U prvim jutarnjim časovima 28. avgusta preko Dubrave ka Šipovu sjurili su se ustanici — spremni na nove pobeđe. Perica Jović bio je jedini Šolajin borac koji je, zbog zadobijenih rana, morao da izostane iza drugova iz prvog reda.

Šolajina vojska je silovito nastupila i na prilazima varošici izmešala se sa beguncima. Tako se dogodilo da neprijateljski artiljerji iz Šipova, inače pripravnici da stu-

pe u dejstvo, nikako nisu mogli da ocene ko su pobednici a ko pobeđeni. Suočeni s tom nevoljom i s činjenicom da je nemoguće bilo odrediti s kojeg kraja dolazi najveća opasnost, oni su, sa ostalim odbrambenim snagama, osuli prema kućama Krstana i Šmanje.

Osvojivši zaselak Sariće, Pljevci su se u nastupanju spojili s Janjanima koji su na juriš zauzeli Čifluk. Zajednički su nastavili napredovanje ka Šipovu. Ubrzo su napadači varošicu opkolili gotovo sa sve četiri strane. Petar Vidović je, sa grupom drugova, naleteo na golobradog ustašu koji, očevidno, nije pomišljao na otpor, već je odložio oružje i, sa rukama iznad glave, čekao nove komande. Pušku je jedva dočekaao jedan od bespuškara, a opasajem sa pištoljem opasao se Ostoja Aćimović.

Nastupanje na jednom pravcu usporavala je mitraljeska vatra sa crkvenog zvonika i iz zgrade ustaškog tabora. Na tu i drugu paljbu, koja je grmela sa svih strana, napadači dugo nisu odgovarali, držeći se Šolajinog zahteva: »Čuvati svaki metak i pucati samo onda kada se ne može promašiti.«

Sunce se bližilo zenitu. Oko opsednute varošice obruč se stezao. Nešto kasnije preostalo je svega dve stotine metara pa da se oslobodioci Šipova sastave. Oni, čak i kada bi izbili na brišući teren kojim su šišali ne prijateljski kuršumi, nisu posustajali.

Pljevcima koji su gonili neprijatelja iz groblja prema mostu iznad Plive, posao su olakšali Janjani koji su nadirali desnom obalom Janja, do ušća u Plivu, a zatim i njenom desnom obalom do ispod Volara. Posle pada železničkog mosta od Jezera, svakog časa se očekivalo da preostali neprijatelj u Šipovu položi oružje. Upravo u toku tog napredovanja među ustanicima je zabeležena prva žrtva: borac Pljuco Crni, u želji da se bar za korak približi demoralisanom i razbijenom protivniku — pao je na zemlju, bez glasa i jauka.

Šipovo su branili: satnija ustaša, dva bataljona domobrana i ostaci poraženih snaga sa Saričke kose. U centru varošice ustanici su toliko napredovali da su se međusobno mogli dozivati. U toku borbe oko mosta preko Plive došlo je do kraćeg zatišja. Bilo je jasno da prelaz preko mosta brane najokorelije ustaše koje su znale da za njih neće biti milosti, zbog čega su se branile do zad-

Lola Ribar (treći sleva) sa grupom boraca i meštana pred Solajinom kućom.

njeg metka. Moralo se, dakle, nešto drugo preduzeti. Među borbicima koji su zastali ispred te prepreke našao se i Simo Šolaja. Očekujući njegovu odluku, sve ih je obuzelo nestrpljenje. A Šolaja je, kao i u svim sličnim prilikama, bio smiren i odlučan. Kratko je zastao u zaklonu, osmatrajući jednospratnu zidanicu i pekarsku radnju Đorđa Rajka s čijih prozora su mitraljezi sipali vatru.

— Ko će sa mnom u bombaše? Dobrovoljci mi trebaju! — oglasio se gromko Simela.

Već tada je među njegovim borbicima vladalo mišljenje da je svako izostajanje iza komandanta u jurišu — kukavičluk. Među prvima su se izdvojili: Nikola Gluvić, Nika Vujković, Mirko Prole, Leko Vujnić, Ostoja Čulum, Petar Prole...

Lanac bombaša dobrovoljaca presekao je Šolaja:

— Ne treba mi više! Vi ostali gađajte otvore na puškarnicama: Stevane, raspali po desnom prozoru; Stan-ko, drži levi prozor pod vatrom; Jovo, ne dozvoli onima u prizemlju oka da otvore; Asime — ne šteti municiju, brate!

Predvođeni hrabrim komandantom, pod zaštitom ostalih boraca koji su, ležeći, otvore na puškarnicama precizno gađali, bombaši su u nekoliko hitrih skokova savladali željenu razdaljinu. Tačno prema utvrđenom rasporedu, iz ruke boraca su poletele ručne granate. Petar Balac je prvi prešao preko mosta. Preživeli su se u zabunkersanim prostorijama branili žilavo, pucali i bombe bacali nasumice. Jedna bomba dokotrljala se do Nike Vujkovića. Snalažljivi ustanik je jajasti predmet brzo vratio natrag. Bomba je u letu, na domaku prozora kuće, eksplodirala i parče gelera lakše povredilo ženu koja se, ko zna kako, tu zatekla. Sledeće eksplozije bombaških »krušaka« označile su kraj ustaškom otporu u Šipovu. Prelaz preko mosta, na branjenu obalu, bio je slobodan. Šolaja je tada uskliknuo:

— Drugovi, naprijed!

O Šolajinom pozivu na konačan obračun brzo se doznalo. Neke neodlučnije pojedince drugi su jednostavno upozorili:

— Zove Simela! 'Ajdemo, ljudi!

Osvajana je kuća za kućom, prag po prag. Krčeći prolaze ispred svojih boraca, Šolaja je upadao u prave osinjake. Osvojeni su zgrada opštinske uprave i ustaški tabor. Najteže je išlo sa mitraljeskom vatrom iz crkvenog zvonika. Opasana rovovima, crkva je zauzimala dominantno mesto u sistemu neprijateljske odbrane. Pored toga, prilazi k njoj su šticeći sa prozora žandarmerijske i železničke stanice i još nekih zidanica. Ipak, pred naletom ustanika odbrana je morala da popušta: oružje su polagali, jedni za drugim, branioci iz opštinske zgrade i trgovine Brkića, onda ustaškog tabora, železničke stanice i žandarmerijske kasarne.

Međutim, neprijatelj iz crkve i oko nje odolevao je i dalje, što su okončali bombaši Čedo Olić i Simo Šobić. Oni su se prikrali iz kukuruza i rovove zasuli ručnim granatama. Time je, u ranim popodnevnim časovima 28. avgusta, borba za Šipovo okončana.

U trenutku oslobođenja varošicu je, poput morskog talasa, preplavila masa okolnog stanovništva. Pretežna većina je stigla sa ciljem da se domogne nekog oružja, ali je bilo dosta i onih koji su više mislili o pljačkanju tuđe imovine, ili računali da u oslobođenoj »ustaškoj« varošici sada mogu da čine šta im na pamet dođe. U tome je pred Šolaju banuo jedan od njegovih boraca, sa rancem punim cigareta. Komandant ga je zaustavio i strogo mu naredio da sav plen mora predati u zajednički fond. Borac se tom naredjenju nije pokorio, na šta ga je Šolaja razoružao. A kada je Šolaja završio razgovor sa stotinu zarobljenih domobrana, od kojih je neke odmah pustio svojim kućama, energično je upozorio borce da niko i ne pokuša da se nedolično i samovoljno ponaša prema civilima.

— Osim oružja i druge vojne opreme, niko da ni za šta drugo nije prihvatio! — glasila je Šolajina zapovest koju toga dana niko nije smeo prekršiti.

To je bila »lekcija« koju su tog dana svi borci »pročitali« i većina tako dobro naučili da su zauvek raskrstili sa ponašanjem nedoličnim narodnom borcu. Oni su tridesetak dana na najneposredniji način upoznavali svoga komandanta i sada su znali da se i ovde, u tek oslobođenom Šipovu, njegovim naredbama moraju bespogovorno pokoravati.

Bespuškarima je Šolajina naredba omogućavala da slobodno tragaju za oružjem. Pri tom su priželjkivali susret sa domobranima, koji su se u toj borbi tukli sa mnogo manje upornosti od ustaša. Lazo Vještica sa dva druga je, jureći kroz kukuruze delove razbijenog neprijatelja, nabasao na grupu domobrana popleglim u jarku. Na njih je podigao toljagu, koju je u jurišu nosio na ramenu, i povukao:

— Predaj se, ološu!

Iz kukuruzovine se ispravilo petnaestak vojnika pod oružjem.

— Odložite oružje, ruke iznad glave!

Trojica bespuškara su se čudila kako im se to, tako reći bez zrna baruta, predade 15 dobro naoružanih ljudi. Oni su se, čak, i sami nekako prepali od tog uspeha, ali vremena za razmišljanje nije bilo, 15 pušaka je bilo tu, na zemlji, a 15 njihovih dotadašnjih vlasnika je poslušno držalo ruke iznad glave, čak i bez vidljivije panike. O

tome Lazo i drugovi nisu znali prave razloge, ali im ih je, koji tren kasnije, objasnio komandant Šolaja:

— To su naše zasluge, posljedica pravilnog, ljudskog odnosa ustanika prema zavedenim protivnicima, ljudima koji nisu ruke okrvavili u bratoubilačkoj borbi, o tome su ovi ljudi čuli, vjerovali su da ćemo prema njima, kada nam se predaju, biti ljudi. I moramo biti, tako i Partija zahtjeva, tu ne odstupam ni zeru! . .

Vreme izgubljeno za detaljno pretraživanje Šipova i čišćenje njegove okoline od zaostalih neprijateljskih vojnika, omogućilo je ustaškoj odbrani Jezera da se pripremi za doček očekivanog napadača. Uz to, ustaše su baš tada, u prostranoj šupi kraj žandarmerijske stanice, iskazale novu okrutnost prema grupi uhapšenih. Naime, videći da će doživjeti neminovan poraz, one su izrešetale uhapšene, nevine ljude iz Šipova i okoline. A kada su ustanici upali u šupu, iz njene mračne dubine se čulo naizmenično ječanje i krkljanje nedotučenih nesretnika, u smrtnom ropcu. Ustanik Dušan Simić je glasno pitao ima li u prostoriji ko živ. Niko se nije odazvao.

Na to je Dušan, pogledavši Petra Vidovića bez reči, zakoračio u memljivu šupu ispunjenu teškim zadahom krvi i znoja. Za njim je, bez predomišljanja, ušao Petar. Oni su među nepomičnima tražili svoje poznanike, pred ustanak nestale sa zavičajnih njiva i livada. Prevrtali su ukočena tela, zagledali se u iskrvavljena lica. Kada su shvatili da u šupi nema živih i da tu gube vreme, između leševa se avetinjski ispravila čovečija figura. Delovao je potpuno izbezumljeno. Primetno šepajući, istrčao je napolje i začas nestao u šumi kukuruza. Sva nastojanja Vidovića i još nekih drugova da ga zaustave i objasne mu da nema razloga da se ma čega boji — ostala su bez rezultata. Pero Lončar i Ostoja Acimović, koji su za njim potrčali, ubrzo su se vratili i skrušeno objasnili:

— Nema ga nigdje, ljudi. Kao da je u zemlju propao.

Nagari, rodila nam godina

U borbi za Šipovo ustanici su razbili i uništili 28. domobranski bataljon i veći broj ustaša i žandarmerije. Među više desetina domobrana, u zarobljeničku kolonu su

svrstana i šestorica oficira. Zaplenjeno je: haubica kalibra 105 milimetara sa 112 granata, 4 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza, preko 250 pušaka i više hiljada metaka.

Gubici ustanika podneti u toj borbi bili su nenadoknadivi: poginuli su Pero Glišić, Stanko Prole Jošukin, Nikola Kalajdzija i Živko Đukić, a teže rane su zadobili Nikola Šolaja, Glišo Gluvić, Mirko Marić, Staniša Gluvić, Lazo Marković, Stojan Vukelić i još neki branioци.

Posle odavanja pošte poginulima i ispraćaja ranjenih, komandant Šolaja je održao kraći govor. Pohvalio je sve borce i istakao da su napravili takav podvig kakvom se niko nije mogao nadati. Posebno je naglasio činjenicu da su pravi krivci dobili zasluženu kaznu, ili su je samo privremeno izbegli. Stavio je, još jednom, svim svojim borcima na srce da se prema nedužnom muslimanskom življu, prema deci, ženama i starcima obaška, moraju odnositi onako kako dolikuje pravim narodnim borcima — ljudski bratski, jer su nedužni, jer oni nisu krivi što se šaka izroda iz njihove sredine zaputila na puteve izdaje, zločina. One, pak, borce koji su, uprkos strogih naredbi, počeli da samovoljno maltretiraju pokojeg meštana Muslimana iz Šipova, pozvao je na strogu odgovornost.

— Ko se ubuduće ogлуši o ovo moje naređenje — dodao je Simela povišenim glasom — neka zna da će sa mnom lično imati posla. A sada pravac na Jezero, u nove pobeде!

Varošica Jezero leži u kotlini Plive, između Joševe, Baga, Otomalja i drugih visova koje su ustaše zaposele i na njima izgradile jaka uporišta, pogotovo na Bagu.

Zadovoljni pobedom, ustanici su ostavili Šipovo i otisnuli se obalama Plive. Na tom maršu su, iz sela, progonili svoje neprijatelje, među kojima je bilo dosta i onih koji su, bežeći još od Šipova, tražili predaha. Dok su se primicali Jezeru, grmljavina neprijateljskih oruđa sa Baga i Otomalja, iz zgrade železničke stanice i drugih utvrđenja postajala je sve zaglušnija. To je ustanicama manje govorilo o odlučnosti ustaške posade da se brani, a više o njenom strahu od napadača, zbog čega, po starom, nasumce i nemilice troše municiju. Zbog toga se Simelina vojska nigde nije zaustavila. S Pljevcima su,

razume se, napadali i Janjani i oni su osvojili Otomalj, dominantno uzvišenje iznad Jezera, što je bio pravi podvig.

Već nakon dva sata borbe za Jezero nazirao se siguran uspeh boraca za slobodu. K centru varošice su se 4. i 5. četa, ispred kojih je odmicao Šolaja, brzo probijale. U tom zamahu, i nošen željom za pobedom, Šolaja se malo odvojio od drugova. U blizini Brkićeva dućana naleteo je na ustaše rodnom iz okoline Mostara, koje je u ove krajeve uputio poglavnik Pavelić radi gušenja narodnog ustanka. Prepoznavši u Simeli čoveka čija se popularnost sve više širila Bosanskom krajinom, dvojica ustaša su krenula da okušaju sreću. Šolaja se otimao kao ris, tukao oko sebe. U pomoć su mu priskočili Tode Olić i Nikola Galić. Videći da im se ništa dobro ne piše, ustaše su pustile »zarobljenika« i dale se u bekstvo, Šolaja je potrčao za njima, jednog zgrabio za jaku bluze, aktivirao jednu bombu i koliko je mogao neprimetnije mu je tutnuo u njedra, a onda ga odgurnuo, uzviknuvši:

— Evo ti milošta. To je nagrada što si me živa uhvatio!

Ne sluteći veće zlo nego što ga je već bilo snašlo, ustaša je, iz trka, uleteo među svoje. Baš u tom trenutku bomba je eksplodirala i raznela nekoliko njegovih drugova.

U tom času se sa svih strana začuo borbeni poklič Krajišnika koji će se potom često čuti u borbi:

— Nagari, rodila nam godina!

Kome treba neka otme

Sa četom boraca je tu, na Šolajin sektor, stigao i Rade Marijanac. I zamalo — da pogine od svog dobrog druga i saborca. To se zbilo tako što je Todi Oliću bilo nestalo municije pa je po drugi put ušao u trgovinu Brkića, koju su ustaše bile pretvorile u svoj magacin. Odjednom se pred njim stvorio čovek sa ustaškom kapom i oznakama. Misleći da se neki zločinac pritajio dok opasnost ne prođe, Olić je reagovao munjevito — uperio je puščanu cev na njega i podviknuo:

— Ruke u vis!

— Rođo, šta ti je, rode rođeni?! Ja sam Rade, ehej!

— Uh, zamalo da ubijem pobratima! Ama, čovječe božji, šta će ti to čudo na glavi. Mogao sam te ubiti!

Radi Marijancu ne ostade ništa već da skine kapu, izađe napolje i s Todom krene niz ulicu. U tom se pronese glas:

— Pogibe Milan Prole!

Na prostoru koji je nekad služio za pijacu, došlo je do neočekivanog dvoboja između Milana Prole i ustaša. Ljuti protivnici su u isto vreme trgli oružje. Dve puške su istovremeno ciknule i — obojica su, bez glasa, pala na zemlju!

Sa istom žestinom i upornošću nastavljena je borba za svaki rov, za svaku kuću. Očistivši prostor na desnoj obali Plive, Janjani i Pljevci su se sastali kod zgrade osnovne škole. Sada se znalo i što je zaplenjeno: pored raznih životnih namirnica, odeće, obuće i lakog pešadijskog oružja, ustanici su zaplenili i top »pito« koji će kasnije dobiti novo ime — »Šolajin top«. Taj top je u narodno-oslobodilačkom ratu razorio mnoga uporišta, uništio i rasterao brojna okupatorska i kvislinška gnezda.

Među starijim borcima koji su osvojili Šipovo i Jezero nalazilo se dosta omladinaca. Uroš Mrđen je bio jedan iz grupe mladića koji su više od svega na svetu želeli da se domognu puške. On je, nošen tom željom, među prvima uleteo u gradić i već na početku borbe se domogao oružja. Radost mu, međutim, nije bila dugovečna. Prilikom podele plena, više bespuškara, od kojih su neki bili odslužili i vojsku, otvoreno je ustalo sa zahtevom da se od »dece« oduzme oružje, jer, po njihovom, nisu imali pojma o njemu, dok su oni »doktori«. O Mrđenovom odbijanju da pušku vrati mišljenja su se podelila. On je, ohrabren podrškom nekolicine, grlio pušku i odbrusio:

— Ne dam! A u sljedećoj borbi ću vam dokazati šta i koliko sa njom znam, koliko vrijedim!

Borac Krste Prole je shvatio šta bi za Uroša značilo ako bi mu silom oteli oružje, pa je predložio:

— Neka Uroš odmah ide na ispit, pa ukoliko ga položi — srećna mu puška! Evo: ovaj papirić ćemo postaviti na 250 metara, pa ako iz sva tri stava — stojećeg, klečećeg i ležećeg — »ubije« 'artiju — eto mu puške! Slažete li se, ljudi?

— Složili su se.

Mladić je osjetio kako mu telom struji drhtavica. Istinski se bojao tog, u svom kratkom životu — najznačajnijeg ispita. Pošto više nije mogao da bira, sve je misli skoncentrisao na jedno — da pogodi. Setio se prošlogodišnjeg gađanja lovačkom puškom i ponadao se uspehu. Prole, poznat kao odličan strelac, učinio mu se nekako najbližim. Bojažljivo mu je prišao i zamolio ga da mu pokaže kako se najuspešnije gađa. Ovaj mu je svesrdno pokazao.

Za kontrolore gađanja izabrani su Tode Milovac i Branko Šešum. Na dati znak Prolin đak je iskoračio, poravnao nišan i mušicu, i zaustavio dah. Uroševa puška je grmnula. Posle ispaljenja trećeg metka svi su potrčali prema meti istaknutoj na hrastovom deblu. Najbrži je bio Prole:

— Pogodio si, momče! Čestitam — kliknuo je.

— Sad je sve lakše! — otelo se Urošu.

Na Cerkezevića glavici, na prilazu Jezeru, zaplenjena su tri puškomitraljeza. Jedan je oteo omladinac Uroš Mrđen. Bio je srećan i presrećan. Samo ga mučila pomisao na drugove i njihovo reagovanje kad čuju da se više ne zadovoljava puškom. Predviđanja su se, nešto kasnije, i obistinila. »Protivnici« su ispoljili veliko negodovanje, tvrdeći da Mrđen zaista za takvo oružje nije dorastao. Ponovila se »procedura« slična prethodnoj, s tom razlikom što Mrđen nije morao odmah na ispit. Njegovu odlučnost da se od automatskog oružja živ ne rastane podstaklo je autoritativno Simelino mišljenje:

— Koji vam je bog, ljudi, zašto mladića napadate?! Zar se juče sami niste uvjerali u njegovu vještinu baratanja oružjem? U ostalom — nastavio je posle kraćeg čekanja neće li još neko nešto reći — sam ga je oteo i šta tu ima da razgovaramo?! Naši neprijatelji ove robe imaju koliko volite, pa izvolite oteti! Niko vam ga ovde oduzeti neće — to vam garantujem. . .

„Kujica“ opasno laje

Time se »napredovanje« Uroša Mrđana nije završilo. Dok je sa grupom drugova hodao oslobođenim Jezerom — sa prozora jedne zgrade kratko se oglasio mitraljez.

Lako su pronašli ustašu koji je hteo da pokosi pridošlice. Mrđen je, prikriveno, uleteo u kuću i kratkim rafalom iz puškomitraljeza osujetio nameru drskog usamljenika. Pred njega je zveknuo nemački šarac. Uroš ga je požudno zgrabio, rešen da se s njim ne rastane dok rat traje. Tako, međutim, nije bilo; prilikom raspodele zaplenjenog oružja u Volarima, Urošu Mrđenu je dodeljen teški mitraljez, zaplenjen na Bagu, s kojim će se ovaj mladić u toku rata samo povremeno rastajati.

Bilo je još uzbuđenja u toj borbi. Više ustanika, sa Simom Šobićem na čelu, lagano je napredovalo k Jezeru. Sa brdeljka iznad Stupne dočekao ih je mitraljeski rafal. Iako oni nisu odgovorili na vatru — neprijateljski mitraljez je neprestano grmeo. S njim su se dugo varakali. Rastojanje su smanjivali u trenucima dok bi nišandžija menjao okvire. Ilija Jovičić je olako ocenio taj vremenski razmak i za dlaku izbegao sečivo roja metaka koji su oko njega zasekli. Na to je, srećan što je preživio i u šali, uzviknuo:

— Vidi kujice, opasno li laje!

— Kako to reče, Ilija, kako! — dočeka ga jedan od saboraca.

Jovičić zaškilji na levo oko i, više za sebe, promrsi:

— Vala ćeš, kujice, u mojim rukama zalajati ili mene neće biti živa!

Ne pridajući naročit značaj toj njegovoj obavezi, drugovi su mu se ne samo potsmehnuli, već i počeli da ga zadirkuju. On se na njihove izazove nije osvrtao. Ležao je iza povećeg kamena i nešto nejasno brundao. Ponovo dobovanje mitraljeza odozgo, pojačano rafalima pušaka, privuklo je pažnju boraca. U međuvremenu neko je povikao:

— Nestade nam, ljudi, Ilija!

Cvijo Crepulja je pokazao rukom put mitraljeskog gnezda iz koga je siktalo i zabrinuto primetio:

— Da nije gore otišao, braćo?!

Cvijina pretpostavka odmah je odbačena. Svi su pomislili da se Ilija od njih, zbog neukusne šale na račun »kujice«, namerno odvojio. Najpre su pogledom pretražili grmove. A onda ga, zbog blizine neprijatelja, tiho počeli da dozivaju.

Jovičić se za to vreme, puzeći, približavao ustaškom mitraljescu. Neopaženo mu je zašao za leđa i u pogodnom trenutku se, panterским skokom, bacio na njega. Jednim udarcem ga je sastavio sa zemljom. Zatim je oružje okrenuo na ustaše ispred sebe i doviknuo saborcima:

— Ej, čujete li, drugovi, »kujica« je u mojim rukama! Udrite gadove, eno ih beže dole!

Puškomitraljez zaplenjen iznad Stupne zauvek je ostao »kujica«. To ime je dobio i na »krštenju« u četi i njega je, nešto kasnije, urezao na kundaku Mile Prole, borac po zanimanju stolar. I sam Šolaja bi kasnije, pred početak nekog napada, u šali zapitkivao:

— Je li spremna »kujica«, junaci?

Šobićeva i Ilijina grupa nisu se odvajale od onih koji su odstupali od Stupne, već su im »uzjahali na leđima« i tako hrlili k pravoslavnoj crkvi od koje su mitraljezi bespomučno štektali. Naišli su i pored jedne štale. Umorni Kosta Gajić je zastao iznad nje, oslušnuo nešto i rekao:

— Stevo, možda tamo ima kakav at? Da vidimo, pa ako ima — da pojašemo!

— 'Ajmo, pogledati!

U štalu su ušli dosta neobazrivo. I umesto konja — sreli se, oči u oči, s nekoliko šćućurenih ustaša. One su se pridošlicama predale bez otpora i u velikom strahu čekale šta će s njima biti.

Načinom na koji su ova dvojica njegovih boraca ušla u štalu komandant Simela Šolaja nije bio zadovoljan. Ali je pričekao da završe akciju u štali i sačekao ih na izlazu. Bez obzira na očevidan uspeh — oštro im je zamerio:

— U buduće — pamet u glavu! Mogli ste uludo da izgubite živote. A sada — trkom k cesti. Ni jedan ustaša nam ne smije pobeći u Jajce. . .

Sobić i drugovi su krenuli prečicom, kako bi što pre izbili na odredište. Simo je nagazio na neku vrstu živog blata i uzviknuo:

— Drugovi, odoh ja!

Šolajini borci jači od đavola

Kosta Gajić i još neki mladići hitro su priskočili upomoć, iščupali ga iz gliba, otresli sa sebe blato i požurili za ostalima. Položaj su zauzeli u povećem šljiviku iznad ceste. Tada je Šobić umorno odhuknuo i ispružio se u travi. Prišao mu je Mirko Prole da nešto upita. Šobić se podigao na laktove i zabezeknuto rekao:

— Šta to imaš na glavi, čovječe?

— Kapu, a šta bih drugo!

— Vidim da je kapa, ali šta će ti taj prokleti ustaški znak? Baci to!

— Ne treba s time žuriti, pobro. Može ovo slovice još i da nam zatreba, pa i nečiju glavu da spase.

Šobić je nehajno odmahnuo rukom i ponovo prilegao. Uto se oglasi izviđač:

— Dolaze. Ima ih mnogo. . .

Grupa je okrenula leđa Jezeru i bezglavo jurila cestom, pravo k Šobiću i drugovima. Bili su bar pet puta brojniji od zasede. Neki ustanici su se pokolebali. Skoro svi su mislili isto: šta će biti s njima ako se ne uklone s puta višestruko jačem protivniku? Nedoumicu je razrešio Mirko Prole. Izašao je — sa onom ustaškom kapom. Hladnokrvno je izašao pred prilično šaroliko odevenu gomilu onih što su bezglavo bežali i strogo im se obratio:

— Kuda ste navrli, a? Zar se tako brani država?! Sram vas bilo!

Begunci su, onako iznenadno presečeni, zastali. Mirko je nastavio:

— Šta je, šta se mislite? Nazad!

Iz sredine se javio neki piskav glas:

— Navalio Šolaja, gospodine, k'o lud! Ne možemo dalje izdržati. Bježimo — dok još ima vremena, eto. . .

Sada se nije imalo kud — borac Mirko Prole je morao da opsuje svog komandanta:

— Kakav Šolaja i bakrač, kakvo bježanje? Daj taj puškomitraljez, pa ćeš vidjeti. . .

Ustaša se bez opiranja rastao s puškomitraljezom. Primivši brzometno oružje, novi vlasnik je pokazao na okvir metaka i, povišenim tonom, upitao:

— Je li pun?

— Pun, jakako. Sad sam ga promijenio!

Ustanik Mirko Prole je podigao oružje na ustaše i vrisnuo:

— Padaj silo!

Puškomitraljez je u tren zagraktao. Ustaše, naročito one iz prvih redova, padali su kao snoplje. One što su preživeli te rafale u tren oka su likvidirali Mirkovi drugovi koji su, iz zasede, jurnuli na neprijatelja. Tim podvigom i lukavstvom, za razliku od onog lakomislenog upada u štalu, komandant Šolaja se načisto oduševio. I za nagradu dopustio im da za se odaberu najlepše puške i uzmu pet metaka više od broja koji je sledovao ostalim borcima, što se tada kod Šolaje smatralo velikim priznanjem.

Pred grupu ustanika koje je u napadu na Jezero predvodio Dušan Jerković pala je ručna bomba. Ona, međutim, tog neustrašivog borca nije uplašila. Zgrabio ju je dok je preteći šištalala, i zavrležao je k prozoru prizemljuše, otkud je i doletela. Iz kuće je odjeknula eksplozija. Jerković je, za svaki slučaj, ubacio u kuću još jednu bombu, glasno rezonujući:

— Jeste da je šteta, jer je jedna manje u torbi, za ostalu bandu, ali je ovako mnogo sigurnije.

Komandant Šolaja je, predvodeći nekoliko odvažnih boraca, u naletu osvojio dobro branjeni ustaški tabor. Došao je do telefona, podigao slušalicu i uspostavio vezu sa Jajcem. S druge strane žice odazvao se komandant grada i, ne sačekavši sagovornika čak ni da proslovi, upitao:

— Kako je sada kod vas?

— Šolajini pobunjenici navaljuju kao đavoli. Prosto ne znam da li ćemo se odbraniti — odgovorio je »tabornik« Simela, tobože snuždeno.

— Morate! Morate po svaku cijenu! — zapovednički je zagrmeo glas u slušalicu.

— Rekao sam da se borimo na život i smrt. I borićemo se. Ali je sigurno da bez vaše pomoći nećemo ništa napraviti.

— Još ću vidjeti šta mogu učiniti, za vas, a dotle se držite dobro!

Sledećeg trenutka Šolaja je odjednom promenio ton razgovora. Sada je to bio onaj gromki glas koji je borce pozivao u neodoljive juriše:

— Slušajte, gospodine, ovdje je Simo Šolaja. Večeras vam dolazim sa svojim borcima u goste. Spremite dobru večeru. Ima nas dosta, nekoliko hiljada.

Visoki ustaški oficir je, kipteći od genva, nešto gadno opsovao i — prekinuo vezu.

Pobedama na Sarića kosi, Šipovu i Jezeru ustanici su već sutradan, 29. avgusta, pribrojili i Mrkonjić-Grada. U njemu su položili oružje bataljon domobrana i desetak žandarma. I ovde, kao i u ostalim tek oslobođenim varošicama, ustanici su zadobili dosta oružja, municije i druge opreme. Pored dosta hrane i odeće, u ruke ustanika je, sem ostalog, palo i 15 kamiona i 30 puškomitraljeza.

Opisujući ustaričke borbe na tom sektoru sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu, Đuro Pucar Stari, u svom izveštaju komandantu Glavnog štaba NOPO za Bosnu i Hercegovinu između ostalog je pisao:

»Borbe oko Jajca još uvijek traju. U tom pravcu se šalju krupne jedinice ustaša i vojske. Odlazi u tom pravcu i njemačka vojska. Borbe su počele iz Šipova i Ribnika. . . Još se ništa ne zna da li su ta mjesta napuštena i da li su se povukli ili ne — o tome još ne znamo ništa. Znamo to: da su u Šipovu partizani zarobili dva topa, šest teških mitraljeza i dvanaest puškomitraljeza. Uputili su poslije toga ultimatum u Varcar-Vakuf (ustaški naziv za Mrkonjić-Grad, prim. autora) da se predaju. Komandant je tražio pomoć od divizije iz Banja Luke, na što mu je odgovoreno da ta pomoć ne može tako brzo da stigne. Komandant je tada predao grad i naredio je da se stanovništvo mora seliti, a i on sam je pobjegao u Banja Luku. Tako ovdje ima oko 2.000 stanovnika iz Varcar-Vakufa. U grad je ušlo oko 200 naoružanih ljudi i zauzeli su sva važnija mjesta, isjekli sve telefonske veze i porušili sve mostove. Ono što je ovdje važno jeste to da im se predalo 150 hrvatskih vojnika (misli se na vojnike tzv. NDH). Zarobili su i tu petnaest kamiona, trideset mitraljeza i mnogo pušaka i municije. Odveli su u šumu mnogo stoke i žita (računajući, ako se budu morali povući, da imaju hranu). Ušli su u Jezero, 9 km od Jajca, i tu su zaplijenili dva topa i mnogo drugog lakog pješadijskog oružja. Sva prevozna sredstva su ovdje rekvirirana i upotrebjavaju se za prevoz vojske i ustaša. Bolnice su pune i prepune ranjenika, a ima dosta i izbjeglica. . .«

Pustoš iza neprijatelja

Pošto su izvojevali slobodu Šipovu, Jezeru i Mrkonjić-Gradu, ustanici su kao sledeći cilj postavili juriš na Jajce. Tako su Janjani, nastupajući preko Žaovine, u stopu pratili neprijatelja koji je izmicao prema gradu na Plivinim vodopadima, dok su Pljevci izbili na Oštro brdo i zauzeli Brišće i Oljevu, te preko Gavrića izbili na Gornje Mile. U isto vreme iz Šipova su izvučena oba topa. Haubica je postavljena u Gorice, a top »pito« na Straži. Ta prva ustanička artiljerija, od naroda iz milja nazvana »Šolajini topovi«, značila je tih dana mnogo. Pojedini ustanici su se s razlogom hvalili:

— Danas imamo topove, sutra ćemo zaplijeniti tenkove, a kroz nekoliko dana — biće i aviona. . .

— Nastavimo li ovako — brzo ćemo pucati i na berlinske kapije! — bez prizvuka šale rezonovao je Savo Vranić.

Povećanje slobodne teritorije oko Jajca, Ključa, Bugojna, Kupresa i Glamoča ozbiljno je uznemirilo ne samo Pavelića i njegovu vojsku već i nemačkog i talijanskog okupatora. Time je, ujedno, osujećen njihov plan za gušenje »malih pobunjenih banditskih grupa« u drvarskoj kotlini, Podkozarju i Podgrmeću. Deo jedinica koje su već bile i odbrojane i gotovo zapućene u navedene krajeve, sada su morale da budu »osakaćene«. Tako je na pljevske i janjske ustanike iz Banja Luke upućena najbrojnija grupacija, s ustaškim pukovnikom Lukačom na čelu. Iz Sarajeva i Travnika žurno su nadirali Nemci i domobrani, predvođeni pukovnikom Gustovićem. Opasnost za ustanike dolazila je i sa drugih strana. Ustaški vojnici u Bugojnu i Kupresu uspele su da prikupe novih 400 zavedenih ljudi. O pristizanju Nemaca u Jajce, 29. avgusta 1941, dotadašnji zapovednik tog grada je, očevidno s velikim olakšanjem i neskrivenom nadom, obavestio prepostavljene u Banja Luci:

»Danas je u Jajce, oko 9 časova, stigla njemačka vojska koja je odmah nastavila put prema Jezeru i položajima naših snaga radi zajedničke operacije o kojima, dok ovo pišem, nema podataka. U Jajcu se nalazi zapovjednik Gromade, pukovnik g. Gustović iz Travnika, koji upravlja operacijom«.

Slobodnu teritoriju, koju su za nekoliko dana stvorili ustanici, opasno su, 3. septembra ugrozili Nemci, ustaše i domobrani, snagama koje su, pored brojnosti, bile jake i po velikoj vatrenoj moći. Avioni i artiljerija su jednovremeno bombardovali ustanike, što im je, kao braniocima, zadavalo najviše briga. Osetljivost ustanika na tu vrstu dejstva neprijatelja najbrže je uočio i najefikasnije iskoristio ustaški pukovnik Lukac. Tako reći u naletu je razbio snage pod komandom budućeg svog saveznika Drenovića i izbio na Rogolje.

Udruženi neprijatelji su, nadmoćnim snagama i za kratko vreme, preoteli izgubljeni Mrkonjić-Grad i nastavili s prodorom prema Previlima, kuda su ustanici odstupali pod borbom. Nešto kasnije neprijatelj je, na Lici i Boraku, zašao pljevskim četama iza leđa što je znatno pogoršalo situaciju ustanika. Uz to, u popodnevnim časovima i Pljevci i Janjani su, na položajima po kosama i brdima, bili izloženi žestokim nasrtajima pešadije i tenkova, stalno praćenih avijacijom. Nezadovoljan učinkom svojih potčinjenih, pukovnik Gustović predeče u borbu uvodi sve raspoložive snage, preotima Goricu i Sinjakovo brdo. Povlačeći se, ustanici gube svoju haubicu. Nišandžija Cvijo Skolonja imao je samo toliko vremena da isčupa zatvarač i pohrani ga na skrovito mesto (gde ga neprijatelj nikad nije otkrio).

Ceneći da neprijatelj ostvaruje svoj plan opkoljavanja ustanika, rukovodstvo borbe je učinilo sve što je bilo moguće da do toga ne dođe. U vezi s tim janjske čete su se, preko Vranovine, povukle u Ravnu goru i Vitorog, a čete Pljevac na Pljevske Podove gde će se, narednog dana, odigrati bitka koja je bila i presudna za dalje širenje i opstanak ustaničkog pokreta u ovom delu zemlje. Neprijatelj je nastupao iz svih pravaca, iza sebe ostavljao pustoš. U Strojicama je prva planula pravoslavna crkva, čija je vatra, u neku ruku, predstavljala ugovoreni znak za paljenje tridesetak sela i zaseoka. . .

U toj neprijateljskoj ofanzivi uperenoj protiv ustaničke slobodne teritorije, u selima i po zbegovima je izgubilo život mnogo nevinog sveta, poglavito žena, dece i staraca. Radomir Mitrić, prvoborac i jedan od rukovodilaca ustanka toga kraja, na jednom mestu u knjizi »Ustanak naroda Jugoslavije 1941«, piše: »Tih dana neprijatelj je popalio skoro sva sela na području Janja, Pljeve i Stupi-

ne, kao i sela oko Mrkonjić-Grada i Baraća. Neprijatelj je uništio stogove žita i sijena, ubijao narod i sve što je živo zaticao, plijenio je stoku i žito; bacao žive ljude, žene i djecu u vatru, ili ih zatvarao u seoske zgrade i spaljivao.

Tako je, na primjer, u selu Greda u jednoj zgradi spaljeno 85 lica, u Majdžicima 42 lica, itd. U selu Greda tada je potpuno uništeno nekoliko porodica. Prema popisu koji smo tada izvršili, u toj operaciji, samo na području Janja, ubijeno je 1.195 lica, dok je samo u Šipovskim Barama, na jednom mjestu, strijeljano preko 1.000. . .«

Šolaja — komandant narodne vojske

Crni gusti dimovi zgarišta, zadah paljevine, plač i jauci žena i dece — do te mere su uzбудili Šolaju i stotinak njegovih drugova Pljevaca na Kozilima da su se jedan drugom tvrdo zarekli da se neće pokoriti nikakvoj sili. O njihovoj rešenosti odmah su, putem kurira, obavješteni Janjani u Vitorogu i Đuletu.

Petog septembra, nekako oko devet časova, izvidnice su sa svih strana donosile nepovoljne vesti. Dobar deo neprijateljskih kolona podilazio je položajima koje su držali Pljevci. Delujući prisebno i hladnokrvno, Šolaja je i tada iskazivao svoje izuzetne vrednosti. Išao je od borca do borca i, hrabreći ih, ulivao im veru i samopouzdanje u tome da napadače mogu i moraju da zaustave.

Sukob sa prvim neprijateljskim delovima očekivao se svakog časa. Nadomak položaja ustanika planuli su domovi Mile i Steve Mijatovića. Iza toga vesti su jedna drugu sustizale i prestizale: ustaška satnija izbila na Džiginu glavicu, kod kuće Save Prole odjekuju puščani plonuni; odasvud se čuje vriska žena i dece. Uto Stanko Olič prilazi Šolaji:

— Ne možemo više, Simela, dopustiti da gadovi ubijaju našu nejač, ne bar ovu koja je zaklonjena iza naših leđa!

— Tako je, Stanko! Odavde nas neće pokrenuti ni sva vojska Ante Pavelića.

Olič i svi ostali čvrsto su verovali u to što je komandant Šolaja rekao. Gnev boraca zbog nevinih narodnih žrtava skupljao se, rastao u ustanicima. Njihovu mržnju

najbolje je osetila jedna kolona koja se, žareći i paleći, kretala preko Strojica i Popuža. Ustanici su se na nju sjurili iznenada i poput lavine. Neprijatelj sa Džigine glavice uzalud je, vatrom iz mitraljeza, pokušao da spreči najgore na Gadžića livadi, gde su ustanici razbili poveću grupu ustaša i domobrana. Tada su pobednicima u pomoć, naoružani uglavnom poljoprivrednim alatkama, pristigli svi odrasli meštani Kozila, Prola i Olića. Preko Babukina dola u obračun na Džiginu glavicu krenulo je levo krilo ustanika. Međutim, samouvereni banditi se nisu dali pokoriti. Izmešali su se. U desetominutnom obračunu nije se znalo ko koga i čime udara, ranjava, ubija. Tako reći goloruki narod, braneći svoj goli život, nadjačao je moderno naoružanog i brojčano jačeg protivnika. Bežeći u pravcu Ramića, Orahovice i, dalje, prema Šipovu, neprijatelj je za sobom ostavljao poginule i ranjene, oružje i opremu. Zaplenjen je jedan top kalibra 75 milimetara, nekoliko mitraljeza, dosta pušaka i konja. Od sveg plena osvojenog toga dana borcima je najdraže bilo — devet sanduka metaka.

Goneći pred sobom razbijene ustaše, borci su, usput, nailazili na strašne prizore, na dokaze najvećeg stradanja svojih najdražih. Kod kuće Ilije Kedže u Osoju nađeno je petnaest ubijenih žena i dece. Ista slika bila je i kod kuće Stojana Gvozdenca i Gornjim Mujdžićima. Niko Bosnić je našao zaklana oca Milu i brata Krstu. Ilija Zekić ubijenu majku Stanu. . .

Prizor sa poluzaklanom kćerkicom Stana Božića, koja je za ovcama polumrtva puzila, u mnogome je uticao na ustanike da još silovitije jurišaju, tako da u Janju i Pljevi 10. septembra nije bilo ni jednog neprijateljskog vojnika. Pod zastavu za slobodu došlo je gotovo sve što je tada pušku moglo nositi. Iz te velike bitke i značajne pobeđe ustanika Simo Šolaja je, i zvanično, izašao kao komandant narodne vojske Pljeve i Janja. To je došlo sasvim spontano — kao izraz narodnih težnji i želja.

O Šolajinom doprinosu u toj bespoštednoj borbi Radomir Mitrić kaže: »Uspjeh Sime Šolaje bio je od velikog vojničkog i političkog značaja za održanje ustanika na cijelom području Janja, Pljeve i Mrkonjić-Grada, jer su se odmah posle toga oko Šolaje počeli okupljati ostali borci i ponovo formirati čete. . .«

Ponovo vraćanje slobodne teritorije, preotimanje Šipova i drugih mesta od neprijatelja itd, predstavljao je tada najveći podvig ustanika u Bosanskoj krajini. To je priznao i sam zapovednik Treće oružničke pukovnije u Banjoj Luci, koji je u svom izveštaju pretpostavljenoj komandi javljao: »Najjačoj neprijateljskoj skupini u poslednjih deset dana pošlo je za rukom da ponovo preotme u svoje ruke mjesto Šipovo. . . Naša bojnica Devete pješačke pukovnije i 7 oružanika sa istoimene oružničke postaje povukli su se u pravcu Jajca gdje su zauzeli položaje. . .«

Jedan neprijatelj više

Početak zime prve ratne godine u Bosanskoj krajini bio je izuzetno težak. Na teritoriji koju je držao Treći krajiški narodnooslobodilački partizanski odred sneg je dostigao rekordnu visinu. Međutim, ni tako jaka zima, još praćena olujnim mećavama, nije sprečila borce da talijanske i ustaške snage prikuju za gradove Donji Vakuf, Mrkonjić-Grad i druge. Neprijatelj se ni u drugim mestima, kao što su Jajce i Bugojno, nije spokojno osećao. Naročito je teško podnosio neuspehe na komunikacijama između pojedinih gradova, pri čemu su drugovi i pukovnije Ante Pavelića često doživljavali poraze od protivnika za koga su, u svojoj glasovitoj propagandi, tvrdili da ne predstavlja ništa i da će ga, kad to oni zažele, zbrisati sa zemlje.

Italijanske i ustaško-domobranske jedinice, okružene krajem januara 1942. u Mrkonjić-Gradu, dobro su osetile šta znači ti »ništavni ustanici«. Sva njihova nastojanja, i iz garnizona i spoljna, da se oslobode opsade i izbave iz stalne opasnosti — razbila se o čvrste i nepokolebljive čete i vodove Trećeg krajiškog HOP odreda.

Tada još bar delom pred narodom prikrivenom izdajom, Drenović je budućim gospodarima omogućio da na njegovoj teritoriji seku drva i pribavljaju hranu. Međutim, tom okupatorskom pomagaču ni to nije bilo dosta. On je sačinio listu imena seljaka prema kojoj su oni morali da nose svoje proizvode na gradsku pijacu i prodaju.

Svoje postupke, o kojima se ubrzo doznalo, Drenović je pravdao tobožnjim nastojanjem da zaštiti stanovnike i sela i grada. Na otvoren Šolajin prekor da je zagazio u mutne vode, lice izdajnika nije ni pocrvenelo. Igru je nastavio još bezobzirnije. A onda kad su seljaci uvideli da u zamenu za svoje proizvode ne mogu ništa vredno da dobiju — otkazali su Drenoviću poslušnost.

Zaplašene od unutrašnje pobune, ustaše su zatražile bilo kakvu pomoć spolja. Izmolili su. Zimom okovani i partizanskim četama uobručeni gradić iznenada je, takoreći u sekund do dvanaest, natkrililo jato čeličnih ptica. Ali ni taj, za njih svakako veliki događaj, nije prešao s mirom. Na partizansku stranu vetar je preneo nekoliko pećurkastih kupola sa dragocenim teretom. Nastala je jagma, naročito za onim koje su pale na »ničijoj zemlji«.

Brige bojnika Rataja

Zbog krajnje nesigurnosti položaja i traženja izlaza iz teškoća koje su se u Mrkonjić-Gradu i oko njega stalno pogoršavale, bojnik Rataj, najstariji oficir u Jajcu, prihvatio se zadatka — da delom snaga 9. pukovnije razbije pobunjeničku blokadu oko tog grada i ugroženim jedinicama dopremi najvažnije potrebe.

U vreme pripremanja akcije naročitu pažnju je poklonio tajnosti. Tako je, sem ostalog, lično izradio i proračun potrebnog broja tovarnih grla za prenošenje hrane i drugoga. Brojku do koje je računskim putem došao zakružio je u poverljivom notesu, a zatim seo da napiše seoskim knezovima da iz svojih knežina obavezno upute u Jajce određen broj konja sa pratiocima. Pri tom je, iz predostrožnosti, izbegao navođenje Mrkonjić-Grada, već je umesto njega smišljeno pomenuo Donji Vakuf. Time je želeo da, za slučaj da koji od kurira bude uhvaćen, odvрати pažnju partizanskih obaveštajaca i saradnika, odnosno pogrešno ih usmeri.

Bojnikovo naređenje je u pojedinim selima naišlo na dosta slab prijem, naročito tamo gde se osećalo delovanje partizanskih aktivista, koji su ljudima otvoreno govorili da ih partizani mogu presresti na putu, pri čemu, kao pomagači ustaša, neće dobro proći. Pljevak Branko

Lucić je pripadao onom soju ljudi koji su otvoreno rekli da ih jajački silos naznačenog dana neće videti. Brankova odlučnost je, razume se, nekima nedostajala, pa su, bojeći se za sebe i ukućane, krenuli na put opasnosti i neizvesnosti. Krenuli su u društvu, u kolonama. . .

Dok su zamišljeni konjovoci bili na prilazima nekadašnjoj prestonici poslednjeg bosanskog kralja Stefana Tomaševića, u kuću Milana Vođevića, na Vođevića Podu, vođen je neobičan razgovor. Naime, iz štaba 3. krajiškog NOP odreda kurir je doneo zapečaćen koverat i lično ga predao Simi Šolaji, komandantu 2. bataljona simbolično nazvanog »Iskra«. Komandant Šolaja je preleteo pogledom preko ispisanih redaka. Odmah se smrkao, digao s mesta i nekoliko puta prešpartao sobu. Njegov zamjenik Čedo Kljajić, bio je iznenađen komandantovim izgledom i jedva je sačekao dok se malo smirio, a onda ga upitao:

— Šta se dogodilo, te si se tako zamislio?

— Ništa, ništa, Čedo. Vijest je za radovanje. Treba ići u akciju, eto šta je. Iz Jajca nam dolazi karavan od preko stotinu natovarenih konja. Namjeravaju za Mrkonjić-Grad, to je jasno. Prati ga oko četiri stotine domobrana.

— Odlično, sačekaćemo ih iz zasjede. . .

— Eh, drugo mene nešto muči, druškane. Nemanja (Vlatković) me je pozvao da s njim pođem u Glamoč, na neki sastanak, pa mi je žao što ja neću biti u toj zasjedi, eto to je. . .

— Sada prvi put čujem za to. A kada idete?

— Sjutra — a zora bijela!

— Vala baš u najnezgodnije vrijeme! — omače se Kljajiću.

— Šta mogu, takve sam sreće — nekako snuždeno izusti Šolaja. — Nego da se, Čedo, dogovorimo o akciji. . .

Dogovorili su se. Podrobno. Simela nije hteo ništa da prepusti slučaju, pogotovu zbog toga što neće biti na licu mesta, u Mageljdonu. . .

Za to vreme bojnik u Jajcu je naređivao konjovocima kojom težinom, zbog velikog snega, mogu da opterete konje. Sutradan u rano jutro, 15. februara 1942. formirana je kolona. Njeno čelo se, umesto prema Donjem Vakufu, uputilo pravcem koji je vodio Jezeru. Neki od vodi-

ča su odmah shvatili da su prevareni i da se na putu mogu naći u velikoj opasnosti. Ipak, nazad se više nije moglo. S druge strane, ta vajkanja pojedinaca iz okoline Jajca ljutila su konjovoce iz onih sela do kojih još nije bila probila puna istina o uspesima boraca za slobodu. Pri izgovaranju imena Sime Šolaje i njegovih partizana, jedan od seljaka se podsmehnuo sagovornicima:

— Ih, bolan, vidate oko sebe silnu vojsku! Šta može taj Šolaja ovolikoj sili?!

— Ne dao bog da preda nas ispadne, vidio bi i ti, s nama, svog boga! — dočeka ga jedan brkajlija.

Prteći prema Mrkonjić-Gradu, bojnici Rataj je kolonu vodio bespućem i vrljetima, računajući da se na tom pravcu ne nalaze čak ni slabije partizanske jedinice. Komoru dugu nekoliko kilometara obezbeđivalo je 400 domobrana, podoficira i oficira. Bojnik je, pred sam pokret, lično naredio artiljercima da opkoljenim snagama u Mrkonjić-Gradu, sa tri plotuna, najave njegov polazak. Time bi, prema trojnom dogovoru, obavezao opkoljene u Mrkonjić-Gradu da, učestalim napadima iz grada, vežu za sebe što više partizanskih jedinica.

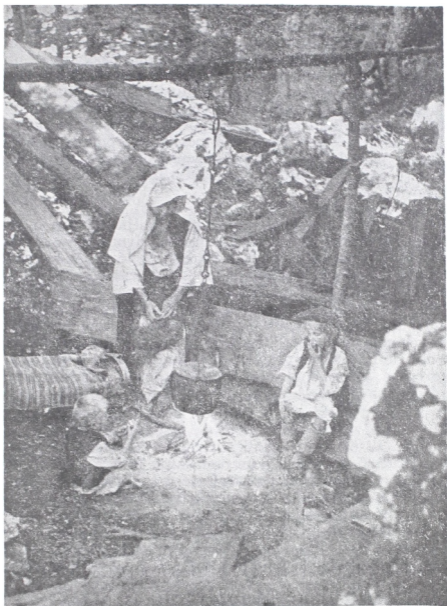
Celo kolone je, okružen većim brojem smučara, predvodio bojnici. Iza njih je gaveljala grupa sa lopatama, takozvani prtinari; oni su s maršrute uklanjali smetove i starali se da otklone razloge za duže zastanke kolone.

Ceo ojačani bataljon bio je raspoređen duž kolone. Većina tih pratilaca bila je, sem ostalog, snabdevena i krpeljama pomoću koji su se, s uspehom, održavali na površinu belog pokrivača. Tako je kolona gamizala iz Jajca...

Šolajin zamenik Čedo Kljajić, borci je pred polazak u zasedu, u najkraćem, obavestio o predstojećem zadatku, završavajući:

— Iza nas ne smiju ostati nikakvi tragovi, već ih sve moramo ukloniti, najbolje granama. To će učiniti borci koji se nađu na začelju kolona...

Noću između 14. i 15. februara čete Čede Kljajića, Stojana Savića, Rade Markovića, Petra Prole, Milka Suknjaja, Nike Okulića, te mitraljeski vod Čede Olića, zauzeli su planirane položaje u Mageljolu. Pri tome su Savićeva četa i Olićev vod imali zadatak da na Previlima sačekaju i zaustave čelo kolone, a delom snaga da odbiju eventualni prodor iz Mrkonjić-Grada. Sa Lipovače je organi-

Ratna stradanja naroda Solajinog kraja (septembar 1941.)

zovano osmatranje, a sva zapažanja su odmah, ugovorenim znacima, prenošena štabu bataljona. Preostale čete i vodovi raspoređeni su tako da odjednom i iznenada skole Ratajevu kolonu.

Čekanje je potrajalo nekoliko časova, i to po mrazu od koga su pucali drvo i kamen. Zima se nepokretnim borcima uvlačila, tako reći, u kosti, terala na cvokotanje. Pojedinci bi, čekajući, iskakali iz zaklona i poigrali na utabanim prtinama. U tom iščekivanju neprijatelja četnički elementi su položajem proturili »proverenu« vest da je kolona promenila maršutu i da se džabe smrzavaju. To su neki primili kao tačno i počeli i na ostale da utiču da napuste položaje. Na nekim mestima rasporeda zasede, gde su jače delovali još prikriveni početnički elementi, čule su se i oštrije reči. Uto se čuo izveštaj izviđača sa Lipovice:

— Idu! I-d-u!

Iz vlažne sumaglice, pojačane pahuljicama snega, izronili su vojnici na skijama. Borci su živnuli, gotovo poskakali s mesta, zbog čega je Čeda Kljajić nekoliko puta morao da ponovi naređenja da čekaju znak koji će — trubom dati Pune Kunić. A ta priča o trubi i trubaču Šolajine vojske takođe je priča za sebe. Još kad su Pljevci, u avgustu četrdeset prve, spremali da zazumu Šipovo i druga neprijateljska utvrđenja, Pane Kunić je izradio trubu od roga vola »posavca« i njome, i u toj i u kasnijim borbama, davao znak da se može otpočeti s obračunom.

Znani zvuk trube borci su i ovde, u Mageljolu, s nestrpljenjem očekivali. U tom je i čelo bojnikove kolone, iznenadno, zastalo. Mислеći da je zaseda otkrivena, borci su otkočili oružje i čekali naređenje. Sledećeg trenutka su — sudeći po bezbrižnom ponašanju oficira, koji su od potčinjenih prihvatili termos-flaše s toplim napicima — zaključili da ne samo da nisu otkriveni već i da ih na tom prostoru i ne očekuju.

Početak i kraj velike predstave u Mageljolu

Kolona je nastavila pokret. Dok je izbila do Vođe-
vića gaja ništa se posebno nije desilo. Ali se tada jedan
domobran iz izviđačke grupe panično prodro:

— Partizani!

Od živog straha i od pomisli na partizane, bojnik se,
među prvima, svalio u prtak snega. Očekivao je, valjda,

prasad eksplozija, uzvike, jauke. Kako se za tren ništa od toga nije dešavalo, on je u strahu podigao glavu i dvogledom počeo da pretražuje okolinu. A kad ništa nije ugledao pozvao je onog domobrana što se prodro kao da su ga vrelom vodom ofurili:

— Lujo, marvo jedna bez repa — gdje su partizani?

— Tamo su, gospodine! — ispišta domobran i drhtavom rukom pokaza na nešto nalik na figure ljudi u klečućem stavu.

Bojnik je dvogledom naciljao sumnjivo mesto. Ubrzo se uverio da se izvođač prevario. Pozvao ga je da priđe i jetko je vrisnuo:

— Lujo, paničaru jedan — otkud su panjevi postali partizani!

— Tja, učinilo mi se, gospodine!

— Učinilo ti se, a? Ako ti se to još koji put učini — obro si bostan! Pod sud ću ja tebe, da znaš! — pripretilo mu je bojnik, želeći da to i ostali dobro čuju, jer je do cilja bilo još daleko, kolona razvučena, ljudi i onako isprepadani. . .

Kolona je nastavila s maršem. Ljudi su taljigali, prozborivši pokoju o prethodnom događaju.

— Ma, Adame, mnogo je nešto tiho. Ne dopada mi se to. Lujo je morao nešto vidjeti? — primeti krupan domobran zastajkujući.

— Đavola je mogao vidjeti na ovakvom božijem kijametu! — odbrusi mu taj Adam, već premoren i ljut.

— Eh, zla nam pamet, nama se priviđaju ovdje, a oni negdje griju tabane i krkaju — začu se jedan bas.

— Volio bih da ste u pravu, ali niste, Šolaja i njegovi »šumljaci« nikada ne miruju i ne treba im mnogo vjerovati. Taj se uvijek stvori tamo gdje ga uopšte ne očekuješ!

— Šta pričate gluposti?! — oglasi se jedan od mladih starešina. — Šta mislite, koliko bi ti golaći mogli izdržati po ovakvoj hladnoći? .

— Što jest jest: biće dobro za sve nas da odavde nadalje dobro otvorimo oči. Tu gore počinje Šolajino carstvo i nikad se ne zna s koje strane može udariti — reče svoju stariji domobran.

Razgovor bojnikovih izviđača je zamirao, dok su se Šolajini borci, posmatrajući izmešane civile i vojnike, sve više uznemirivali. Mirko Prole će Radi Markoviću, u uvo:

— Komandire, kako ćemo poštediti ove civile?

To pitanje je mučilo i ostale drugove. Gledali su natovarene konje, pratili njihovo propadanje i sneg pod teretom tovara, priželjkujući tu opremu ali i žalili seljake. Kolona se oteгла, sporo odmičući. Stojan Savić se poverio Simelinom zameniku:

— Druže Čedo, ako uskoro ne dočekamo kraj kolone — pocrkaćemo od hladnoće!

Rekao je to i ostao bez odgovora. Jer, Kljajića je mučilo drugo — ti nedužni ljudi i žene iz kolone koji su bili tu, nadomak cevi, a plan koga je sačinio s komandantom Šolajom više nije mogao menjati. Ipak, napad je odlagao sve dok čitava kolona nije ušla u pripremljenu klopku. A da bi borcima skratio čekanje i presekao sva nagađanja o sudbini vodiča, naredio je da se otkoči oružje i sačeka znak Kunićeve trube.

Oko devet časova čitava bojnikova jedinica i karavan su se našli u bezizlaznom položaju. Jer, Kunić se oglasio trubom, što je bio znak za otvaranje brze paljbe partizanskog oružja. U prvom sudaru Uroš Prole se dokopao teškog mitraljeza i cev okrenuo na begunce zaglavljene u dubokom snegu. Za nekoliko trenutaka bojište je dobilo jeziv izgled, a još su se sa svih strana čuli jaucii pozivi ljudi vriska konja. U tom trenutku se u mitraljeskom vođu Čede Olića zbilila nevolja. Makso Gojah, nišandžija teškog mitraljeza, dugo se mučio oko svog brzometnog oružja, i nikako da »progovori«. Komandir Čedo ga je začuđeno pogledao:

— Šta radiš, čovječe, kada ćeš gađati ako ne sada?!

— Neće. Ne mere, brate. Zaledilo se, druže vodniče!

— Pa učini nešto, pobogu! Eto, pomokri se na nj, proradiće. . .

Nišandžija Makso je vodnikove reči shvatio kao podrugivanje, pa ga još više obuzeo bes. Neko vreme je kumio »garonju«, kako je svoj mitraljez od milja zvao — da »propeva«. Kada je shvatio da mu nema pomoći, ljutito je odgurnuo neupotrebljivo oružje i nemoćno pogledao naokolo. Rešio je doskočiti među upaničene domobrane i gološakice otme drugo oružje. Njegov plan je osujetio vodnik:

— Makso, druže, ono s mokrenjem sam mislio ozbiljno. Učini to, proradiće dajem ti riječ, a onda udari po onoj bratiji tamo. . .

Nišandžija nije čekao da vodnik opetuje. Učinio je što mu je savetovao. Časak potom osetio je kako se zatvarač lako pokreće. Svom težinom se obočio o »garonju« i na ramenu osetio drage udarce. Dejstvo teškog mitraljeza, sa strane s koje to razbijeni bojnikovi domobrani nisu očekivali, pojačao je jurnjavu i jauke.

Panina truba najavljivala je juriš. Gromoglasno »ura« Simeline vojske pokolebalo je i poslednjeg branioća. Na to se poveća grupa bojnikovih begunaca, kojima se pridružio i priličan broj civila, izdvojila i u bekstvu potražila spas. Njima sreća nije bila naklonjena. Doživela je neslavan kraj. Bolje od nje su prošli oni koji su se, još na samom početku borbe, zavukli duboko u sneg i tako sačekali kraj »velike predstave«.

Komandant kolone, domobranski bojnik Rataj, i grupa oficira slučajno su, pak, izbegli najgore. Bojnik je kod prvog pucnja osetio pravu opasnost i s grupom potčinjenih zaobišao zasedu komandira Stojana Nikolića. A Stojanu je upravo tada prišao desetar:

— Druže vodniče, nestalo nam metaka?! Šta da činimo?

— Imaju one reponje tamo. Trk za njima! — pokazao je na begunce koji su maglili prema Mrkonjiću.

Videći kakva im opasnost pretila, Rataj je naredio da se spasava ko kako može i ume. Borci begunce, pak nisu puštali na miru sve do prigradskih kuća.

Pobeda Simelinog bataljona u Mageljolu snažno je odjeknula i nadaleko pročula. Uspeh svojih boraca Šolaja je posebno, na svoj način, doživeo. Kada se vratio iz Glamoča, sa sastanka, nije krio da od njega u čitavom kraju nema srećnijeg čoveka. Išao je od borca do borca i svakome, pojedinačno, čvrsto stezao ruku i zahvaljivao.

Pobedu svog bataljona »Iskra«, štab Trećeg krajiškog NOP odreda, u izveštaju Operativnom štabu za Bosansku krajinu, opisao je kratko, telegrafski:

»Neprijateljevi gubici iznosili su 172 poginulih vojnika i oficira, a 100 je zarobljeno i ranjeno. Zaplijenjena je cijela komora sa kukuruzom, brašnom i poštom, mnogo pušaka, mitraljeza i municije. Naši gubici: dva poginula i tri ranjena borca. . .«

Pismo talijanskom komandantu Mrkonjića

Prema onome što se zna, ili bar onome što je do sada zapisano, Simo Šolaja, kandidat za člana KPJ, prvi je u svom kraju zametnuo kavgu s talijanskim okupatorom. To je, u stvari, bilo mnogo ranije nego što su on i drugovi otpisali četnike iz zajedničke probe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Simelin sukob s Talijanima odigrao se neposredno posle njihove odluke da varošicu Šipovo pretvore u svoj garnizon.

Uoči samog pokreta jače talijanske jedinice prema Šipovu, okupatorska komanda u Mrkonjić-Gradu je od Uroša Drenovića, svog saveznika, dobila garancije da se novom garnizonu partizani neće smeti približiti ni na puškomet!

Maršujući kroz naselja, okupatorovi vojnici su, po običaju, pljačkali narod, kupeći iz domova i ambara sve što im je zapalo šaka. Vest o njihovom dolasku i ponašanju prenosila se takvom brzinom da je za nekoliko sati stigla u sva ustanička sela. Ona je Šolaju sa jedanaestak boraca zatekla u kući Mirka Malnovića, nedaleko od Gerzova. Prvo pa šta je tog časa pomislio odnosilo se na Drenovića u čije je dobre namere odavno sumnjao. Kao uvek u sličnim prilikama, borcima je izdao kratko naređenje i zaputio na položaj, uveren u to da je Drenović pustio Talijane da ga iznenade.

— Žabarima moramo pokazati da ovo nije Drenovićev teren i da ovde nema šepurenja! — rekao je borcima, grabeći ispred njih.

Ispred kuća Jovića je otkrio da se pred njim nalazi stostruko jači protivnik. Pogledao je svoje borce i zaključio da se nisu uplašili. On drugo od te jedanaestorice hrabrih saboraca nije ni očekivao. Obratio im se tako kao da govori čitavom bataljonu:

— Drugovi, moramo ih dobro oplesti!

— Nego šta, Simela! — otelo se Risti Kljajiću.

Svi su znali šta treba da rade. I dok su očekivali komandantovo naređenje za otvaranje vatre, njima se nastupanje i ponašanje do tada nepoznatog neprijatelja činilo donekle zabavnim i čudnim. Vojnici su jurili za uplašenim kokoškama, otimali se za pojedine stvari, galamili.

Prvi metak ispaljen tog septembarskog dana u Sokolcu bio je Sime Šolaje. Sledeći primer svog komandanta, ni hici ostalih boraca nisu otišli u prazno, tako da će očevici kasnije, s razlogom, pričati da su Talijani bojište napustili s kamionom punim poginulih vojnika.

Šolaja i drugovi su u prvom naletu zabeležili laku pobjedu. Talijani su pretrpeli značajne ljudske i materijalne gubitke a oni koji su preživeli odbacivali su opljačkane stvari i namirnice i nagli da bezglavo beže. Ponese ni neočekivanim i brzim uspehom, Šolajini borci nisu mogli da odole želji da za beguncima pođu u poteru. U jednom trenutku Talijani su, videći iza sebe nejake partizanske snage, zastali i prihvatili borbu. Sada su se, po red lakog oružja, oglasili i topovi i minobacači. Dočekan ubitačnom vatrom protivnika, Šolaja je borcima naredio povlačenje. U međuvremenu su, minobacačkim granatama, smrtno pogodeni Risto Kljajić i Petar Balać. U povlačenju su rane zadobili Dušan Simić i još jedan borac. Istina, Simić je u pomoć priskočila 5. četa s Lazarom Simićem na čelu, ali su Talijani ranjene drugove ugrabili i pobjegli sa bojišta.

Uz Simelu je bio Stevo Marković i on se i danas seća koliko je veliku pažnju njegov komandant posvećivao ranjenicima koliko veliko poštovanje ukazivao palim drugovima. Iz svake borbe je znački izvlačio, spasavao. U ovom sukobu ništa se nije moglo učiniti. Zbog toga je bio nesretan i nezadovoljan. Zarobljene borce Šolaja nikada nije mogao da smetne s uma. A kada je doznao da su ovi, zarobljeni pred Šipovom, prebačeni u Glamoč — još više se oneraspoložio:

— Sramota je da nam borci nadohvat ruke umiru u fašističkom zatvoru. Napašćemo i osloboditi njih i sve ostalo roblje.

Novi zadaci su ga, međutim, odveli na drugu stranu. Njegov bataljon se kasnije sukobio s Talijanima kod Kupresa. Zarobio je 17 vojnika i jednog oficira. Među zarobljenicima se nalazio i jedan Slovenac rodom iz Trsta. Šolaja ga je slušao, u njemu otkrio poštenog čoveka i pušio ga da se slobodno kreće.

Posle tog sukoba Talijani su Šolaji predložili pregovore o nenapadanju. Umesto odgovora na taj predlog Šolaja je ponudio razmenu zarobljenika. Na kraju prve ver-

zije ponude, koju je sastavio i napisao Nemanja Vlatković, nisu se, iz »diplomatskih razloga«, nalazili simboli partizanske borbe »Smrt fašizmu — sloboda narodu!« zbog čega se Simela pobunio i zahtevao da se to u pomenuti tekst obavezno dopiše, što je učinjeno.

Drugovi iz štaba su Šolaji predložili da u zamenu za oficira traže nekog drugog zatvorenika, na šta im je on odgovorio:

— Da mi najpre ovaj posao završimo, a ako se pokaže dobrim — lako ćemo zarobiti druge talijanske oficire!

Šolajin uslov za razmenu zarobljenika Talijani su u potpunosti prihvatili. Pored Dušana Simića i Jove Markovića, na slobodu je izašlo i nekoliko starijih ljudi, žena i dece.

Talijani su, sem ostalog, mesecima činili sve da Simelu nekako pridobiju i prevedu na stranu četnika, jer su tačno uočili opasnost od njega, njegove popularnosti, veličinu gubitka komunista ako bi ih napustio, odnosno vlastitog dobitka za slučaj da priđe četnicima. Za to su mu nudili: veliki novac, zvanje četničkog vojvode, udoban i lak život za njega, ženu Zorku i kćerku Zoru. U jednom trenutku su mu ponudili i čin kapetana na šta im je odgovorio kratko i jasno:

— Više volim da u partizanima budem konjovodac nego u četnicima — kapetan i vojvoda!

Jedna od poslednjih talijanskih ponuda Simeli stigla je u Hoćune, gde se nalazio sa štabom. Na uredno adresiranom i zapečaćenom kovertu stajalo je da potiče od komandanta grada Mrkonjića, što je trebalo da ga impresionira. Pročitavši sadržinu pisma, Šolaja je pozvao Mesujda Hatića da mu pomogne da odgovori talijanskom komandantu. Evo otprilike tekst koji je Šolaja diktirao:

»Ja sa vama, gospodine, nemam šta da pregovaram. Sa vama, dok ste u našoj zemlji, ne bih mogao pregovarati ni onda kada biste sve naše mrtve, koje ste pobili, mogli vratiti u život. Mi i vi, dok ste ovdje, na našoj teritoriji, možemo da pregovaramo samo preko nišana — drugačije nikako!«

Vojvoda Drenović na putu izdaje

Dolazak talijanske okupatorske vojske na teritoriju Trećeg krajiškog NOP odreda ujesen 1941. vremenski se poklopio s prvim vestima koje su ovde stizale o izdajničkom delovanju četnika u Srbiji i istočnoj Bosni. Talijani, smešteni u Mrkonjić—Gradu, Glamoču, Ključu, Donjem Vakufu i Kupresu, smišljenom propagandom su još s početka pokušali da od ustanika izmame sačuvano i krvlju stečeno oružje. Na sva zvona su dali kako su došli u misiju mira, da srpski narod zaštite od ustaškog proganjanja i samovolje. Osuđivali su ustanike, ali i svakome od onih, koji im se s oružjem preda nudili i garantovali oprostaj svih »grehova«. Međutim, ubrzo su shvatili da im je trud bio uzaludan, pa su se oslonili na one pojedine žandarme, činovnike i bivše oficire koje je bila zahvatila plima ustanka ali kojima, pre svega borba, a onda i partizanska disciplina i zavodenje reda u vojsci i na slobodnoj teritoriji nisu odgovarali. Pristalicu ideje međusobnog nenapadanja, a ubrzo i saradnje, pronašli su u Urošu Drenoviću, komandantu bataljona »Petar Kočić«, kome je naročito smetalo negovanje bratstva i jedinstva u narodu i partizanskim jedinicama, bratstvo između Srba i »Turaka« (kako su četnici posprdno nazivali Muslimane), a svako neslaganje pojedinaca okupatori su znali da iskoriste. Istina, otvorenu saradnju sa neprijateljem on je, bar s početka, krio kao zmija noge, ali je isteran na čistinu, već u decembru 1941, bez znanja i odobrenja štaba Odreda, pošao u Mrkonjić—Grad — na pregovore s Talijanima. Odande se ubrzo vratio — kao izdajnik rođene zemlje.

Postupak Drenovića, iako vešto skrivan, kod naroda i nove, revolucionarne vojske nije ostao nezapažen. Uočivši podele u dotadašnjem Trećem krajiškom odredu na četnike i partizane, odnosno početak otvorene izdaje četnika, Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu odmah je reagovao. U Gerzovu je, 12. decembra, zakazano savetovanje vojnih i partijskih rukovodilaca u Odredu i na terenu. Savetovanjem je rukovodio sekretar Oblasnog komiteta, Đuro Pucar Stari.

Pred polazak na to savetovanje Šolaja je, zajedno sa pratnjom od petnaestak svojih probranih boraca—konjanika, poneo i nekoliko pečenih ovnova. Na primed-

bu druga Pucara da ne treba da nosi hranu, jer je s Drenovićem uređeno da je on obezbedi za sve, Šolaja je smireno odgovorio:

— Zlu ne trebalo, družo Stari. Neka je, eto — može ustrebati!

Tek su stigli u Gerzovo Pucar se uverio da je Šolaja dobro postupio. Uz to, Simela je odmah svojim borcima izdelio dosta mesa i hleba pitajući ih:

— Znete li gde se nalazimo, drugovi?

Dobivši potvrđan odgovor, Šolaja je nastavio:

— Znam da znate toliko — da smo u Gerzovu, nego ima ovde svakakih i svašta, zato mi jedite dobro i oprezni da budete. Vašim pogledima ne sme ništa da promakne!

U širokoj analizi i oceni stanja u Oredu i uopšte na terenu, posebno oceni politike razbijanja narodnooslobodilačkog pokreta i uloge Talijana, učinjeno je sve da se Drenović i njegovi četnici pridobiju za pokret, vrate u zajedničku borbu protiv okupatora. A on je, uz podršku većine svojih komandira, neprestano ponavljao:

— Italijani su jaki; zašto, u ostalom da ginemo kad oni u nas ne diraju. . .

Gadeći se takvog rezonovanja Šolaja je mnogo šta hteo da kaže. Pri tom se u mislima vratio i nešto unazad, u vreme kad je Drenovića pozivao da s njim nastavi započetu borbu protiv neprijatelja, a on mu je odgovorio već poznatom četničkom tvrdnjom »Treba čekati povoljnije vreme«. U Simeli se i sada nešto komešalo, pa je, usplahiren, skočio i, obrativši se Drenoviću, zagrmeo:

— E, vala, Drenoviću da znaš: ja i moji borci tući ćemo Talijane i pred mojom i pred tvojom kućom, znaj da ću, pored njih, tući i tebe — ako budeš postupcima zaslužio!

Potom se, tu na skupu, okrenuo svojim komandirima četa, pozvao ih da svi, pred drugom Pucarom kao predstavnikom Partije, dadu pismenu izjavu da će se tući protiv svakog neprijatelja. Primerom Sime Šolaje krenuo je i Dušan Metlić Metlo, sa svojim komandirima četa.

Posle tog savetovanja u Gerzovu, Uroš Drenović je otpočeo sa rasturanjem četničkih letaka po Janju, Pljevi, Mrkonjić—Gradu. Izdajnik je u Talijanima video oslobodioce i svim snagama se hvatao u njihov jaram, stav-

ljao u njihovu zaštitu. Poslednji pokušaj su Šolaja i drugovi da ga skrenu s puta izdajnika učinili početkom marta 1942. Na sastanku rukovodstva Odreda, kome je i Drenović prisustvovao, odlučeno je da se napadne Mrkonjić — Grad i iz njega proteraju okupator i njegovi pomagači. Drenović se opet zalagao da do tog napada ne dođe, a pošto je ostao usamljen i odluka o napadu usvojena on je o planiranom napadu odmah obavestio svoje talijanske gospodare. Govoreći o tim događajima, Makso Dakić je zapisao:

»Na taj dan Drenović ne samo da nije napao kako je obećao, nego je Talijane izveo na pogodne položaje, kako bi blokirali Šolaju koji je bio prodro u centar grada, uništio ustašku žandarmeriju i spalio italijansku motorizaciju. Videći da ga je Drenović izdao i da su mu bokovi ugroženi, Šolaja je bio prisiljen na povlačenje. Pri odstupanju je naišao na grupu Drenovićevih »boraca« sa jednim komandir, naslonjenim na sablju. Ostali četnici su se častili i smeškali. Ljut zbog izdaje, Šolaja je oteo sablju od komandira, i, udarivši ga, prebio mu je o leđa... Ostali četnici su se razbežali.

Ovim postupkom četnici i njihov »vojvoda« definitivno su okvalifikovani kao narodni izdajnici. Simo Šolaja, koji je sve do tog dana gajio nadu da će se Drenović trgnuti i pristupiti narodnom pokretu, definitivno je shvatio da će se morati tući s novim još opasnijim neprijateljom. Od toga dana on je četnike više mrzio nego okupatore. Oni su za njega predstavljali neprijatelja broj jedan...

Šolaja nam je kasnije više puta, od prilike pričao ovo: Za vrijeme Jugoslavije vlastodršci su nam objašnjavali da četnici imaju zadatak da brane državu, ako je neprijatelj napada. Bio sam neupućen pa sam im vjerovao. Duskoro sam mislio da četnici, ipak, neće izdati našu borbu. Međutim, sada vidim da je bila obična laž sve što su mi tada pričali i vidim da su oni, zapravo, bili izdajnici od prvog dana. Pljujem na četničku kokardu, a petokraku zvijezdu priznajem jedinim znakom vojnika poštene narodne borbe. Ko bi se usudio da mi skine, petokraku s kape — prvo treba da uzme moju glavu pa onda nju.' A kad je stavio petokraku dobro ju je zagledao i odlučno rekao: Nema te sile koja će mi je skinuti dok sam živ!' U njegovim riječima očitovale se je čvrsta od-

luka da još snažnije treba udarati po neprijatelju i to kako po Nijemcima i ustašama, tako i po četnicima kao izdajnicima naroda. Šolaja je volio da ponavlja te svoje riječi. Osjećao se sretan što je kroz borbu upoznao samog sebe i našao pravi put«.

Posle otvorenog izdajstva na Mrkonjiću Drenović je sve brže ulazio u borbu protiv dojučerašnjih svojih ratnih drugova. Pored dvadesetak partizanskih kurira kojima su njegovi banditi za kratko vreme uzeli živote, oni su tih dana oterali u smrt i nekoliko istaknutih rukovodilaca, a naročito teška zverstva su pravili nad muslimanskim življem. Uoči potpisivanja sporazuma sa ustašama u Mrkonjiću, krajem aprila 1942, Drenović je, skupa sa Tešanovićem, izvršio strašan pokolj nad Muslimanima u selu Gradu. Na svoj, omiljen način, uništio je oko 70 nevinih osoba, a 18 ih živa bacio u jednu zapaljenu kuću. Lično je svojom rukom, u jednom danu, ubio deset mladih partizana. . .

Sačekivanje mrkonjičkih kovača

U Trećem krajiškom NOP odredu znalo se za Šolajinu želju da oko sebe ima odvažne mladiće, koji su, po onoj narodnoj, kadri svugde »stići i uteći i na strašnom mestu postojati«. Uvek kad je odlazio u kakve obilaske i dogovore, na konak je obično svraćao u čete, sastavljene od omladinaca, kojima je puška značila i oca i majku. Prolazeći juna 1942. kroz popaljeni Janj, u kome je prolećna setva usled izgorelih poljoprivrednih alatki, teško obavljena, Šolaja se glasno zapitao: »Kako će i čime ovaj narod dalje obrađivati polja?« Sa takvom mišlju je svratio u 4. četu Prvog bataljona »Pelagić«. Sa političkim komesarom Irfanom Filipovićem, koga je zatekao u štabu, započeo razgovor:

— Znaš li, komesare, šta je sutra?

— Običan dan, srijeda, druže Simela!

— Srijeda jeste, ali nije obična — u Jajcu je pazar ni dan! Poranićemo na cestu, sačekati mrkonjičke kovače i zaplijeniti za našu sirotinju motike, kose, raonike i druge poljoprivredne alatke. Sezona je, prolječni radovi zovu i kovači će, znam to, s njima poći na pijacu.

— Sve je to lijepo, Simela, samo si jedno zaboravio: da cestom krstare i oklopna kola!

— A, nisam! Tu su flaše sa zapaljivom tečnošću. Istina nije čist benzin, ali će smesa goreti.

Komandant Simela isti zadatak bez velike nužde nije ponavljao.

Sa grupom od dvadesetak boraca došao je u Perućice. Tu su sačekali zoru. Potom su se spustili na cestu, između Kovačevca i Majdana, gde je Šolaja izdao naređenje:

— Sve što cestom naiđe, tamo ili ovamo, svraćajte ovdje, u Rusovu pojatu. Za oklopni automobil, ako naiđe, pobrinućemo se komesar Irfan i ja!

Još se pošteno nije ni razdaniło a cestom, iz pravca Mrkonjić—Grada, pomolile su se, s torbama na leđima, dve postarije žene. Susret sa partizanima, naročito kad su postale zarobljenice, ispunio ih je strahom. Međutim, one nisu dugo ostale bez društva. Rusova pojata se brzo punila novopristiglim ljudima i ženama. Ubrzo su, sa konjskom zapregom, među partizanima upali kovač Pile i četiri njegova drugara. Za Pilu je komesar znao da se, u vreme uspostavljanja ustaške vlasti, oGREŠIO o srpski živalj i druge napredne ljude. Za to je, kad ga je video, zadovoljno uzviknuo:

— Dolija li, Pile? Od sada smo, Simela, »siromaš-niji« za jednog neprijatelja!

— Poznaješ ga?

— Nevaljalac je!

— Prenesi borcima da ga dobro čuvaju. Predaćemo ga narodu da mu on sudi!

Za Pilom su stigli drugi kovači. Svaki je u kolima imao motike, verige, sadžake, srpove, sačeve, kose. . . Zveku alatki nadjačalo je brujanje snažnog motora iz pravca Jezera. Znali su: to je oklopnjak. Ovladala je trenutna nelagodnost koja je presekla i komesara, ali je nestala sa prvim Šolajinim rečima:

— I on će, kao tvoj poznanik, moj Pile, dolijati!

Šolaja je komesaru pružio bocu sa zapaljivom tečnošću i pokazao mu skrovito mesto ispod ceste. Taman kad su se lepo namestili u zaklonu, zvuk motora oklopnjaka se izgubio u suprotnom pravcu. Šolaja je ispljuvao neku gorčinu iz usta i prosiktao:

*Zorka Solaja sa ordenom narodnog heroja njenog pokojnog
supruga Sime*

— Imao je sreću! Kao da nas nešto neće. . .

Još za koji časak zadatak na prikupljanju poljoprivrednih alatki bio je priveden kraju. Očekujući da se, možda, još neko pojavi, Šolaja je ispred komesara krenuo niz cestu, prema Majdanu. Na jednoj njivi su ugledali tridesetak kopača i uputili se k njima. Videći ispred sebe već slavnog partizanskog komandanta Simelu, za koga je ustaška i četnička propaganda govorila koješta, jedan po jedan su se ispravljali i, uplašeni, čekali pridošlice. Šolaja im je nazvao dobar dan i upitao:

— Jel' ora, narode?

U horu je dobio njihov potvrđan odgovor i ponovo je nastala tišina. Na susednoj njivi Šolaja je ugledao starca kako teško diže motiku. Onda se prisutnima obratio:

— U koloni po jedan — pođite za mnom! Ti, komesare, ostani na začelju.

Politički rukovodilac Irfan Filipović se, u sebi, po-bojao da se Šolaja za trenutak ne zaboravi i tolikim ljudima učini nešto nažao, što neprijatelj jedva čeka. Iako je znao da Šolaja ne trpi ničije prigovore, čvrsto se rešio da mu se u tom slučaju suprostavi. U tom trenu Šolaja je krenuo k usamljenom starcu. Komesar više nije sumnjao da će se dogoditi nešto neprijatno.

Šolaja je stao pred čoveka kome su ustaše, dan ranije, ispričale svakakve laži o tome kako Šolaja, navodno ubija Hrvate i Muslimane. Videći sada pred sobom tog »opasnog« čoveka, starac je od straha ispustio motiku. Šolaja mu se, pak, pitomo obratio:

— Starino, jesi li se umorio?

Starac je ostao na mestu kao ukopan.

— Kako se zoveš?

— Stipan, gospodine — ispištao je iz sasušenog grla.

Šolaja se okrenuo prema pristiglim kopačima, pokazao na Stipanovu njivu i naredio:

— Deder, društvo, zauzimajte redove!

Među kopačima nije bilo čoveka kome se Šolajin gest nije dopao. Već oslobođeni bezrazložnog straha, mnogi će se sa Simelom i komesarom Filipovićem upustiti i u razgovore. Obavestili su ih o svim onim silnim klevetama ustanika u kojima se neprijateljska propaganda prosto utrkivala. Pažljivo su ih slušali. A kad su došli na kraj Stipanove njivice, komesar je održao govor, objas-

nivši ciljeve narodnooslobodilačke borbe, kao i to zašto su stigli tu, na neprijateljskoj teritoriji. Među kopačima se tad nije našlo ni jedno lice koje nije iskreno zaželelo da se njegova alatka nađe u rukama nekog pogorelog Janjanina.

Ponovni susret sa pritvorenima u Rusovoj pojati sve je iznenadio. Šolaja je, naime, naredio da se od svih uzmu podaci i sačine spiskovi o oduzetim stvarima. Kad je i to završeno, rekao je:

— Komesare, piši potvrde. . .

— Kakve potvrde, Simo, pobogu?!

— Piši ovako: »Potvrda, kojom se potvrđuje da je od kovača Ismeta Milkića, rodom iz Majdana, za potrebe narodnooslobodilačke vojske i pozadine, zaplijenjeno devet motika, dvoje verige, tri sadžaka, jedan sač, s tim što će mu sve navedene stvari platiti vlast NDH, kad ga od partizana nije u stanju čuvati«.

Na jednom zastanku, na po puta za Kozila, Šolaja je za trenutak zadržao pogled na snuženom kovaču Pili. Usput ga je inače nešto privlačilo da mu se približi i o nečem popriča. Na narednom odmoru Filipovića je obavestio:

— Komesare, ne dam Pilu na sud!

— Kako to? Ne razumem te, Simela!

— Ima osmoro dece, na koje moramo misliti. Eto, za to ne dam kovača.

Filipović je pokušao da objasni Šolaji koliko se to kovač Pile ogrešio o pristalice narodnog pokreta. Umesto očekivane popustljivosti, Šolaja je prekratio:

— Rekao sam da Pilu ne dam, i neću ga dati. I tačka! Čovjek će grijehe popraviti. Napiši mu potvrdu za stvari i neka ide.

Kasniji događaji su potvrdili da se Šolaja ni u tom slučaju nije prevario. Za samo nekoliko sati, koliko je vremena proveo među partizanima, kovač Pile je shvatio koga partizani predstavljaju i šta im je cilj.

Vratio se Pile kući. U pohvalama slavnom komandantu Simi Šolaji i njegovim partizanima nije bio ni malo škrt na rečima. Sem toga, on je, i ako bez pare i dinara, poklonio mnogo svojih proizvoda postradalim težacima na slobodnoj teritoriji.

Za života ušao u narodnu pesmu

O maršu druga Tita s grupom proleterskih brigada k Bosanskoj krajini Šolaja je čuo u julu 1942. Tu veliku, dragu vest primio je razborito i sa puno optimizma i nade za uspešniji nastavak oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije. O tome se u jedinicama Trećeg krajiškog NOP odreda često razgovaralo. Šolaja je ponavljao:

— Mnogo se radujem susretu s drugom Titom. Veliko je i samo to da se čovjek rukuje s Vrhovnim komandantom i vođom Partije.

Zamišljajući kako će kada dođe drug Tito i proleter i sve biti lakše, Šolaja je govorio:

— Ih! Oko čega glavu lupam. Šta ima tu da mislim. Tito dolazi, ehej, ljudi! Valja se pripremiti za taj doček, i to s novim uspjesima i pobjedama!

Rešenost Šolaje i njegovih boraca da pred Vrhovnog komandanta izađu sa izveštajem o novim rezultatima u borbi protiv neprijatelja, dobro je osetila i mešovita nemačko-ustaška motorizovana kolona, juna 1942. na putu Jajce—Bugojno. Simelina vojska ju je dočekala iz zasede i vozila su, posle kratkog obračuna, pretvorena u prah i pepeo.

Pred susret s Titom i grupom brigada Šolaja i drugovi su se ponosili činjenicom da su Talijane sami još ranije najurili sa svoje šire teritorije, tako da će proleter i imati neprijatelja manje.

Primićući se gradu Kupresu, prislonjenom uz planinu Koprivnicu, Šolajina vojska je stalno išla iz borbe u borbu, iz pobeđe u pobeđu. Kupres je Šolaji dvostruko bio trn u oku. Po svom položaju ležao je u ravnici, kao na dlanu, predstavljajući gotovo nesavladivu prepreku. Posebno ga je izazivalo razmetanje ustaškog pukovnika Šimića, »neimara« brojnih utvrđenja u gradu i oko njega. Šimić je bio toliko samouveren da je čak i poglavniku Anti Paveliću javljao odande da dođe u Kupres — ako misli da mu je u »prestonom gradu« Zagrebu nesigurno.

Samo koji dan uoči 11. avgusta 1942, kada su otpočele borbe Titovih jedinica za Kupres, Šolaji je predložio štabu Odreda da ode na teren Glamoča — radi pridobijanja novih boraca u partizanske redove. U razmišljanju o ponuđenom zadatku setio se nedavnog doživljaja u Ha-

lapićima u glamočkom kraju. U jednoj kući je, za sebe i borce, zatražio nešto za jelo. Domaćin je izneo nešto krompira i hleba. U međuvremenu je neko izgovorio Simelino prezime. Starac je zabezeknuto upitao:

— Ma jel' ovdje Šolaja?

— Jeste! Ja sam Šolaja! — ustao je Simela i domaćinu ponovo ispružio koščatu šaku.

— Čekajte onda! — prekinuo je seljak borce u jelu: — Za Šolaju i njegove delije donećemo nešto drugo.

Pozvao je ženu i naredio da donese suvog mesa, slanine, kajmaka i sira. Gostima je, izvinjavajući se, objasnio:

— Sjutra mi je krsna slava, ljudi. Sve sam ovo spremio za taj naš god. (praznik).

Šolaja i drugovi nisu baš sve to razumeli, ali ih ni domaćin nije dugo držao neobaveštene:

— Samo vi ručajte, djeco. Ja i moja čeljad nemamo većeg slavlja i slave od ovog danas, kad je Šolaja prekorao prag našeg doma, pozlatila mu se svaka stopa.

Sve njegove uspomene vezane za glamočki kraj bile su lepe, svi susreti sa ljudima iz tog kraja dragi. Ali sada nije želeo onamo, jednostavno zbog toga što je mislima bio sa svojim bataljonom, sav usredsređen na učestvovanje u borbi i zauzimanje Kupresa, još zajedno sa proleterima. Zbog toga je političkom komesaru i partijskom rukovodiocu Odreda Nemanji Vlatkoviću otvoreno rekao:

— Ne traži od mene, Nemanja, nemoguće! Ne mogu nikako poći u Glamoč, pa to ti je. Ovdje me čeka mnogo važnih poslova. Čim Kupres oslobodimo i u njemu održimo prvu konferenciju, onda me šalji gdje te je volja.

Dan uoči polaska u borbi za Kupres Šolaja je poručio supruzi Zorki da mu u Mujdžiče, gde se sa štabom nalazio, donese preobuku. To je bilo u skladu sa njegovim principom da pred sve značajne borbe i pobede utiče na borce da budu dostojanstveni i veseli, ali i uredni i čisti, naročito pri ulasku u novooslobodena mesta, gde se sreću sa narodom, ostavljaju utisak. Takav je bio i pred ulazak u Kupres, pred sastanak sa braćom proleterima — Srbijancima, Crnogorcima, Hercegovcima. A on je u pobjedu na Kupresu i pobedonosni ulazak u grad duboko verovao, on se susretu sa braćom proleterima istinski veselio. . .

U očekivanju Zorke, setio se njene priče s kraja januara 1942. Tada su sneg i neprijatelj navaljivali sa svih strana. Citave porodice, ma sve živo iz sela bežalo je u Smiljevac, grabeći ispred smrtne opasnosti. Zorka je nosila kćerkice Cvijetu i Zoru. S njima je, sa sto muka, prevalila desetak kilometara. Dalje sa oboje dece nije mogla. Zastala je da donese odluku života. Jedno dete je morala ostaviti u snegu i prepustiti zverima. Obe je dobro zagledala. Cvijeta je ličila na oca. Majka je poljubila Zoru, spustila je u sneg, uz utabanu prtinu, i požurila da pristigne one što su s mukom izmicali. Iza nje je naišao Čedo Marković. Nije imao snage da zaobiđe ostavljeno i rasplakano dete. U gustišu Smiljevca pronašao je nesretnu majku i predao joj Zoru. Zorka Šolaja taj dan nikada neće zaboraviti. Ubrzo je umrla Cvijeta. Na njenoj sahrani rekao je Zorki:

— Nemamo mnogo sreće sa djecom, ali ostala nam je Zora, i ona će, valjda, dočekati slobodu.

(Ta nada i želja mu se ostvarila. Zora Šolaja — Malović danas je sekretar Opštinskog komiteta SK BiH i profesor u Šipovu. Ona, zbog mladosti, malo pamti iz teškog vremena svojih roditelja, svojih Pljevaka i Janjana. Ona, pak, pamti nešto drugo. Krajem 1959. profesor maternjeg jezika je razredu srednjoškolaca u kome je bila i Zora zadao temu »Lik narodnog heroja«. Zora je opisala svoga oca — onako kako ga je, iz priča njegovih ratnih drugova, zamišljala. Doživela je dvostruku radost: prvo— njen pismeni rad je bio najbolji i nagrađen je prvom nagradom; drugo — svi razredni drugovi i drugarice, bez dogovaranja, odabrali su lik narodnog heroja Sime Solaje, i svi su dobili dobre ocene).

Borba za Kupres je počela 11. avgusta 1942. i trajala puna četiri dana i četiri noći. Napadali su bataljoni Trećeg krajiškog NOP odreda, među kojima i Šolajina »Iskra«, 2. bataljon Treće proleterske sandžačke brigade, bataljoni Druge srpske i Četvrte crnogorske proleterske, Prve krajiške i Desete hercegovačke brigade. Pre tog, opšteg napada na Kupres Krajišnici su napadali taj ustaški osinjak više puta.

Sva nastojanja udruženih partizanskih jedinica da što pre likvidiraju opasno ustaško gnezdo — nisu urodili plodom. Prilaze gradu su branile brojne ustaše, pripup-

ljene sa raznih strana i svrstane u zloglasnu Francetićevo »Crnu legiju« za koju su zarobljene ustaše, upozoravajući svoje islednike na opasnost, govorele:

— Znete li vi da francetićevci brane Kupres. Ako njih savladate — onda odavde možete slobodno da krenete na Zagreb!

Zarobljenik je, nažalost, govorio istinu. Istina, francetićevci su Kupres tako uporno branili ne zbog svoje hrabrosti ili odanosti Paveliću, već svesni kakva ih kazna za učinjena nedela čeka. Zbog toga su radije ginuli nego da se živi predaju u ruke Titovih boraca. Nisu se predavali ni onda kada su videli da je svaki dalji otpor uzaludan. Tako je i sa hvatanjem »živih jezika«, koji su komandirima i komandantima trebali da posluže za dobivanje podataka o unutrašnjem rasporedu neprijatelja, išlo veoma teško, pa su se i »lovci« na njih morali dobro da pomuče i, često, ostanu praznih šaka.

Borba je bila sve žešća. Obe strane su trpele velike gubitke. Iz bunkera i puškarnica probijenih u zidovima građevina od tvrdog materijala lizali su plameni jezici. Na trenutke je varošica, zbog neprestane paljbe, bila osvetljena kao usred dana. Napadači se na to nisu osvrtnali. Jurišali su prsimice, bez posustajanja, grudima krčeci prolaze, osvajajući stopu po stopu. Pred jedinicama su bile njihove starešine. Tako i Šolaja i Metlo, dva nerazdvojna ratna druga. Vodili su svoje bataljone, davali borcima primer.

Padali su, jedan za drugim, kao mlado žito — prvenici ustanka i revolucije. Uz sedam narodnih heroja, među zidinama ozloglašenog ustaškog uporišta ostalo je 90 boraca, na mrtvoj straži slobodi i bratstvu. Ali posustajanja i zastanka nije bilo, čak ni onda kada je u puškama napadača ostao samo jedan ili dva metka.

Šolaja je jurišao na ustaše. Sa svojim borcima koji su uvek nastojali da ne izostanu iza svog komandanta. Put borcima je, kao i obično, krčio ručnim bombama. Hrlio je napred, gde puzeći gde trkom, preko čistine, praćen grupom svojih najboljih bombaša, uvek sa rezervom bombi u onoj žandarmerijskoj torbici, i po džepovima, ili nanizanim na opasaču. Odjednom je, u zamahu juriša, čuo vest:

— Pogibe Metlo!

Ta vest je Simelu ošinula poput groma. Ne misleći na sebe, ne verujući, kao i uvek, da ga kuršum može obo-riti — skočio je iz zaklona, neoprezno jurnuo niz ulicu tučenu iz stotinu neprijateljskih cevi, vičući na sav glas: — Drugovi, za mnom! Metlu moramo osvetiti!

Poleteo je napred. Bataljon »Iskra« za njim. Nije odmakao. Pogodilo ga iz neposredne blizine. Smrtonosno. Pao je na pločnik, iznenada, u jurišu na krvnike, 14. av-gusta 1942. on, Simo Šolaja Simela, opevani junak Bosanske krajine.

U to vreme komandant Operativnog štaba za Bosan-sku krajinu bio je Kosta Nađ. On je u svojim zapisima iz NOR-a ostavio ovakvo svedočenje:

»U borbi za Kupres pao je i heroj Simo Šolaja. Bio sam neobično pogođen kada sam čuo da je Šolaja pogi-nuo, jer sam ga mnogo voleo... Šolaja je bio veliki junak, ali van borbe se nikada ne bi moglo pomisliti da je taj čovek u stanju da se razjari i da tako hrabro juriša na neprijatelja. Čuveni su napadi Krajišnika. Kad pođu na juriš svi u glas viču i podvriskuju, a kad noću napa-daju — to ostavlja užasan utisak na neprijatelja.

Gradove smo obično napadali noću, posle 11 sati. U Bosanskoj krajini je običaj da narod borcima nosi pok-lone. Kad se borci okupe za napad, stigne njihova rod-bina i devojke i nude borce raznim jelima. Narod se tada svečano oblači, kao da se priprema za neki praznik. Na-staje i narodno veselje, ali se nikada nije desilo da nepri-jatelj sazna za ovakve skupove. Devojke koje su imale momke u redovima naših odreda, obično su tada — pred borbu — raspletale kose. To je staro verovanje od vre-mena Turaka da se time borcima pomaže da im se u bor-bi ne sapletu noge i ne zamrse putevi. Za to su sve de-vojke, pa i žene i majke, dolazile na ova narodna veselja raspletanih kosa. Tu su se borci uzajamno čistili, pevali i grlili. Razvija se kolo sve do 11 časova noću. A posle toga često se polazilo u borbu.

Tri dana posle susreta sa drugom Titom na Cincaru, ponovo sam došao k njemu. Uz ostale dužnosti trebalo je da obavestim Vrhovnog komandanta o pogibiji legen-darnog junaka Krajine Sime Šolaje. Do tada sam drugu Titu dolazio sa radosnim vestima. Ovoga puta žalio sam za izgubljenim drugom, za borcem koga sam neobično cenio, a kome je Krajina još za života pesme pevala.

Drug Tito neobično voli ljude. U ratu su, međutim, gubici neminovni, pa ipak padaju teško. Po glosu, držanju i načinu izlaganja drug Tito je osetio da se u meni nešto zbiva. Odlagao sam da mu kažem ovu vest. Ali morao sam. »Bio sam u Blagaju« — rekoh. »Borba za Kupres je vrlo teška. Ima gubitaka. Pao je i Šolaja' izustio sam s naporom. Čitavih nekoliko minuta vladala je potpuna tišina. »Je li Simela bio član Partije?« pitao me je Tito. »Ne, kandidat« — odgovorio sam. »Pao je kao komunist!« — rekao je drug Tito.

Simo Šolaja, veliki junak koji se izdigao iz naroda u plamenu njegove revolucije, postao je član Partije posle svoje herojske pogibije, odlukom generalnog sekretara Partije« — zaključio je komandant Nađ ovu lekciju iz škole rodoljublja.

Pogibiju omiljenih ratnih drugova i heroja, Šolaje i Metle, i ostalih junaka koji su s njima poginuli narod i borci su oplakali — kroz pesmu:

*Što se ono brda tresu
To je borba na Kupresu
Sred prvoga položaja
Pade Metlo i Šolaja
Tu je palo još drugova
Koje žali zemlja ova.*

Tako je narod Pljeve i Janja, kao i cele »Krajine — krvave haljine«, sačuvao zajedničku uspomenu na dvojicu svojih velikih sinova, na njihova herojska dela za sveću pravdu i narodnu slobodu.

SADRŽAJ

	Strana
Zavičaj Sime Šolaje — — — — — — —	5
Rastanak sa bratom — — — — — — —	6
Prvo žrtvovanje za pravdu — — — — — — —	8
Narod ga uzdizao, svojio — — — — — — —	10
Puška vrednija od kruha — — — — — — —	12
Pljeva i Janj pod ustaškom kamom — — — — — — —	16
Šolaja: »Svaka sila za vijeka!« — — — — — — —	19
Odluka Partije je sprovedena — — — — — — —	22
Kad se digne kuka i motika — — — — — — —	26
Ustaški zapovednici traže pomoć — — — — — — —	31
Top ručne izrade — — — — — — —	33
Posle zakletve — crvena traka i petokraka — — — — — — —	37
Pouzdana Šolajina bolnica — — — — — — —	39
Sekirom otmi pušku od ustaša — — — — — — —	42
Juriš na Sarićku kosu — — — — — — —	45
Oslobođenje Šipova — — — — — — —	48
Nagari, rodila nam godina — — — — — — —	53
Kome treba neka otme — — — — — — —	55
»Kujica« opasno laje — — — — — — —	57

Šolajini borci jači od đavola — — — — — —	60
Pustoš iza neprijatelja — — — — — —	63
Šolaja — komandant narodne vojske — — — —	65
Jedan neprijatelj više — — — — — —	67
Brige bojnika Rataja — — — — — —	68
Početak i kraj velike predstave u Mageljdolu — —	72
Pismo talijanskom komandantu Mrkonjića — —	76
Vojvoda Drenović na putu izdaje — — — — —	79
Sačekivanje mrkonjičkih kovača — — — — —	82
Za života ušao u narodnu pesmu — — — — —	87

